

REPUBLIKA

MJESEČNIK ZA KNJIŽEVNOST, UMJETNOST

I DRUŠTVO

KAZALO

Davor Šalat: *In memoriam Nikici Petraku* / 3
Izbor iz Petrakove pezijje / 6

Lela Zečković: *Škare* / 22

Ivo Runtić: *Tri priče* / 25

Vlado Prekrtić: *Beogradski prijatelj* / 33

Ana Horvat: *Rodendansko jare* / 38

Božidar Petrač: *Grozota povijesti, gorkost baštine* / 38

Krešimir Brlobuš: *Razdahnuće tišine* / 53

Davor Velnić: *Dno je uvijek dublje* / 59

KRITIKA

Ivana Buljubašić: *Novi putovi suptilnosti i jednostavnosti* / 80

Dunja Detoni Dujmić: *Konavoski vez* / 81

Miroslav Međimorec: *?* / 83

Željka Lovrenčić: *Život treba beskrajno voljeti* / 87

Maja Kolman Maksimiljanović: *Kronika DHK* / 89

In memoriam † NIKICA PETRAK †

(Duga Resa, 31. kolovoza 1939. – Zagreb, 20. kolovoza 2016.)

Akademik Nikica Petrak, vrstan pjesnik, esejist, prevoditelj i urednik, nedavno je u svojoj 77. godini napustio ovaj i, ufamo se, otišao u bolji svijet. Iza sebe je ostavio desetak izvornih zbirki pjesama, po jedne izabrane i sabrane pjesme, knjigu eseja *Neizgovoreni govor: zapisci nasumce* te mnoštvo prijevoda poezije, proze, drama, politoloških i drugih stručnih djela s engleskog i njemačkog jezika. Ako tome pridodamo i njegov više-desetljetni urednički rad – redom: u Studentskom listu, na (nekadašnjoj) Televiziji Zagreb, u nakladničkoj kući Liber i u Leksikografskom zavodu „Miroslav Krleža“ te posao savjetnika u Ministarstvu prosvjete i kulture, onda je posve jasno, već golim životopisnim podacima, da je riječ o svestranom intelektualcu iznimne erudicije, čovjeku kojemu su „mišljenje i pjevanje“ bili sama životna srž i svakodnevna djelatnost.

No, kad čovjek ode s ovoga svijeta, u većini slučajeva – osim uspomena njegovih najbližih – malo što ostane iza njega, upravo kao u biblijskom psalmu: „Dani su čovjekovi kao sijeno,/ cvate k'o cvijetak na njivi;/ jedva ga dotakne vjetar, i već ga nema,/ ne pamti ga više ni mjesto njegovo“. Kako pak pokojni hrvatski pjesnici sve slabije prolaze u kolektivnom pamćenju, što je očito čak i u slučaju onih najvažnijih (primjerice, Slavka Mihalića), posve je opravdano pitanje što će od života i djela Nikice Petraka ostati dio hrvatske kulturne memorije. Mislim kako je jasno da će to biti prije svega njegova poezija, a još specifičnije – osebujan ton kojim je ona pisana, a koji se ponekad već znao nazivati *petrakovštinom*. Riječ je o tome da je Petrakovo pjesništvo većinom nastajalo iz subjekta intenzivno nagnutog nad samog sebe, nad neproničnost i nedostatnost vlastite i općeljudske egzistencije, nad pretežno destruktivan karakter ljudske povijesti i mogućnostima „ispadanja“ iz nje, nad suprotstavljanje svijetu kao mjestu ideoloških, medijskih, konzumerističkih funkcionalizacija. U takvome egzistencijalnom položaju subjekt u pjesmi znao je reagirati na nekoliko temeljnih načina – rezigniranom i rezonerskom egzistencijalnom analitikom; patetičnim, djelomice i intonacijski uzdignutim, poetskim izričajem kojim se i afektivno izražava drama čovjekova opstanka; jetkim sarkazmom, buntom i rujanjem ljudskoj nemoći, gluposti i zločestoći; stilom koji fingira patinu raznih poetskih tradicija i oblika kako bi se o istom ljudskom postojanju govorilo na drugačiji način, pomirenim, „kasnim“ izričajem kojim se pjesnik odmiče od svijeta i njegovih negativnosti i pronalazi određena utočišta i trenutke spokojstva.

Ti su se načini, odnosno, dominantni „tonovi“ Petrakova pjesništva, znali sukcesivno izmjenjivati u pjesnikovu opusu, dakle, u nekoj pjesmi znao je prevladavati jedan od njih. No, često se znalo događati njihovo izmjenjivanje pa čak i posvemašnje miješanje u istoj pjesmi. To je pak posljedovalo svojevrsnim sintetičnim, ponekad i višediskurzivnim izričajem (Tonko Maroević, primjerice, piše o „dobro komponiranom mozaiku, gdje na predviđena mjesta dolaze dostojne inkrustacije sedefnoga sjaja ili koje druge blistave građe“), koji je najbolje izrazio Petrakovo aporijsko osjećanje postojanja, gotovo posve lišenog kakvog fizičkog i metafizičkog oslonca. Taj izričaj, to živo i raznoliko reagiranje na paradokse egzistencije, često obilježeno snažnim suprotnostima visokog i niskog, patetičnog i rugalačkog, sadašnjeg i prošlog, općeg i konkretnog, zapravo je sama srž spomenute *petrakovštine*, upravo onog osobitog tona prema kojemu u nekoj pjesmi gotovo nezabludivo prepoznajemo da se radi o Petrakovoj poeziji.

I taj se ton, iako uočljiv već od prvih zbirki iz šezdesetih godina prošloga stoljeća, tijekom desetljeća sve jasnije profilirao, obogaćivao, iznalazio sve šira i dublja područja poetskoga duha i oblikotvorstva, da bi kulminirao u izričajnom raskošju zbirke pjesama *Arka* iz 2004. godine. Tako se, primjerice, Petrak iz genotipske senzibilitetne i fenotipske izražajne srodnosti s drugim pjesnicima okupljenima oko časopisa *Razlog* i onodobne društvene i misaone atmosferom Hladnog rata, socijalističke neslobode i sivila te egzistencijalističke filozofije, s vremenom ipak sve više emancipirao. Kako su to naknadno uspjeli i neki drugi razlogovci, tako je i Petrak iznjedrio svoj posve samosvojan poetski glas koji je i neke kolektivne opsesije i neuroze uobličavao vrlo osobnim i osebnim rukopisom. Pokazatelj toga razvoja bila je sve veća predmetnotematska i izrazna konkretizacija u kojoj je pjesnik od, kako ocjenjuje Cvjetko Milanja, „racionalnoga, ‘pojmovnoga’, kartezijskog konstrukta o ‘tipskoj’ egzistenciji, dakle u stanovitom smislu univerzalnoj“ došao do „iskustva egzistencije u pojedinačnom partikularizmu, vremenski, prostorno, pače i društveno naznačenoga“. Drugim riječima, Petrak je od subjekta koji analizira opstanak u obzoru Heideggerove „bačenosti u svijet“ i „zaborava bitka“ te Sartreovog egzistencijalizma u kojemu egzistencija prethodi esenciji, organskim razvojem stigao do subjekta koji se „vlastitom kožom“, čak i autobiografičnošću te ponekad prepoznatljivim društvenim i vremenskim kontekstom, hrva s prvim i posljednjim pitanjima. Okušava se i u vlastitom „krhkim identitetu“ (Hrvoje Pejaković), svjedočenju i „opomeni“ o, kako na jednom mjestu kaže sam Petrak, „svijetu koji je ovakav besmislen i u kojem je jedini smisao moje vječno i neizbježno pitanje o smislu mog postojanja, sada i tu, u rasponu između mog slučajnog rođenja i moje slučajne smrti“.

Kako su pak takva pitanja i takve čovjekove zaokupljenosti univerzalne i vječne, kako je Petrak iznašao ne samo sugestivni način postavljanja pitanja, već i punokrvnu i duboko dojmljivu poeziju koja može pjevati čak i na povijesnom stratištu i ponad ugaraka postojanja, njegovo pjesništvo zasigurno neće ostati vezano samo uz vrijeme u kojem je nastajalo. Iako čita-

teljima koji su to vrijeme proživjeli (a riječ je o više od pola stoljeća) njegove pjesme često imaju odjeke koji se konkretno mogu povezati s „viškom“ povijesti koji nas je u tome razdoblju zapljusnuo, ta poezija zasigurno ima dovoljno zaliha ljudski i umjetnički univerzalnog da bi zatreperila i u uhu svakog budućeg čitatelja, imalo senzibiliziranog za pjesništvo i njegov izričaj koji se ne može zamijeniti ikakvim drugim diskursom.

Valja na kraju istaknuti da će Petrakova poezija i osebujna „tonalitetna“ *petrakovština* od prve zbirke pjesama *Sve ove stvari* iz 1963. godine do one testamentarne *Na otvorenom kraju* iz 2014. zasigurno ostati živo prisutne u hrvatskome pjesništvu i kulturi po nekim antologijskim pjesmama u kojima se iskazuje sve bogatstvo pjesnikovih tematskih i izraznih registara. Primjerice, u *Južnoj strani Hvara* to je smireno sjedinjenje mediteranske percepcije i refleksije, u *Zapisu o sluzi* koralno suzvučje raznih poetskih glasova, u *Okaminama jednog zdrobljenog soneta* osjećaj sveopće prolaznosti i oblikotvornog mrvljenja, u *Senilnosti* pomirenost s nadolaskom starosti kad „za bitnu mijenu već je kasno“ i naslanjanje na duhovnu tradiciju koja nadvladava površno vrijeme, u *Izjavama o namjerama* prokazivanje suvremene užurbanosti i banalnosti te oslanjanje na nutarnje vrijeme. U *Stablu koje je udario grom* metafora je to egzistencijalno mučnog rasta čovjekova duha, u *Ispadanju iz povijesti* himnički manifest nadređenosti duha i kulture povijesnoj destrukciji, u *Topoima* proročanska opomena o lošoj rutini povijesnog zla, u *R.I.P.*-u lament nad „hrvatskim mučilištem“ tijekom Domovinskog rata i za domovinu poginulim sinovima, u *Poslanici, sinu, po završenom studiju* mudrosni očinski govor o nesavršenstvu svijeta i osobnom integritetu, a u *Uskličnicima* o osobnoj i nacionalnoj egzistencijalnom tegobi i mraku. U *Božićnim mislima jednog provincijalnog lirozofa, potkraj tisućljeća* drama je to čovjekova postojanja oslikana Trima Kraljevima koji „Na nebu više nisu vidjeli zvijezdu i nisu znali kud će dalje“, u *Blaženom dobu* mirenje sa životnom dobi koja pjesniku donosi „svod i svođenje, zadnju opsjednutost“, u *Pozivu, arki* odvajanje od svijeta i ludilo koje „silazi do nas s visine i vadi nas iz svega što sami ne znamo odbaciti“, u pjesmi *Na način XX. stoljeća* miješanje uzvišenog, ironičnog i pomirenog.

Kad jednoga dana i izblijede uspomene na Nikicu Petraka kao čovjeka (što smo sigurni da se neće tako brzo dogoditi), njegov u prvome redu pjesnički opus, a osobito ove dosad navedene, kao i neke druge antologijske pjesme, zasigurno će ostati živi dio hrvatskoga pjesništva dokle god ono bude postojalo i imalo svijest o vlastitom kontinuitetu. To je, uostalom, i ono najviše što se jednom pjesniku i njegovoj poeziji može dogoditi.

Davor Šalat

Nikica Petrak

Izbor iz poezije

JUŽNA STRANA HVARA

utrobi imaš sve sunčane
zemlje kamo nikad neću stići
noge ko zebrasta stabla nepoznata
i trbuh ko jedra od vjetra nabujala

svaki dan u sumraku te tako
gledam dok polako svoje halje mijenjaš
pradavnim pokretima kako kosu češljaš
pa igraš prstima da sav zrak treperi

ti si ko pustinja bez vremena budućeg
jezik ti paluca nepoznate pjesme
obredom potajnim ti me začaravaš
za sav šaren svemir otvaraš mi oči

nisam više slijep sad vidim nas dvoje
sablasnu lađu gdje se pod levantom svija
sa hrptova otoka pepeljast vjetar gdje se ruši
a na dnu mora u amforama kako vino zrije

SENILNOST

ex temore, na stari Yeatsov motiv

Bog ti je dao što si htio:
u zimi krov i čašu čaja,
obitelj, mačka, toplu peć,
i povrh briga zid pun knjiga,
a ponekad i poeziju;
pa, ko Japanac možeš sada
motrit gdje drhti snijeg na grani
i nosnicama udisati
svježinu večeri i jutra.

Al št će sve to, kad se zbilo
da dobro shvatio si svijet,
kad od tog iskustva mučnog
ne poznaš više biti čist,
i teško da ćeš više znati
sa nevinim užitkom primit
i s nevinim užitkom dati.

I tako, sve će stat u zimi.
Sad shvatili smo gdje je kvaka.
Od srca, naravno, ni znaka,
a ponekad sveg je legla sjena.
I buniš se i hoćeš tako
obrnut sve najbolje, ali
kako ćeš, kako, kad to ne ide,
kad možeš samo njakat glasno:
za bitnu mijenu već je kasno.

IZJAVA O NAMJERAMA

Starost riječi, glupost oblika.
Za to vrijeme,
idu vani oni na motorima
i poput drevnih baraba u pravu su:
neka se raspinja, dočekat će krst.

Blesavo je, ipak, što ja,
ad acta, iz drugog doba, drugog jezika,

idući prema starosti,
hoću okupiti onu šaku prašine
što titra u zraci sunca,
koje je kroz pukotinu prodrlo u sobu
ljetnog poslijepodneva;

što moram stegnuti još u grudu,
u svijetlu točku, poput one
koja ostaje na ekranu
kad su svi programi završen,

onu ljubav koja me okupljala
i koja me i sad okuplja

i koja je još samo posao što me čeka,

ono topline u žarištu
između sjećanja i pogađa unaprijed,

jer poput svakog pravog ludila
budućnost je iznutra.

STABLO U KOJE JE UDARIO GROM

Do pola ga je salilo, a od pola nije.

Do pola će biti ružan i sakat,
a od pola, neka.
Ne može se zauvijek sačuvati ljepota.

Pola ptica je otišlo u strahu, pla još ostalo,
i sad se čeka.

Treba se tu još mnogo toga dogoditi,
zacielit moraju rascijepljenja mjesta,
otpasti moraju izgorjele grane.
Obrast će sve u maovinu, gube gljive.

I bit će jednog dana kao da ga je nebeski vrtlar,
noseći s vjetrom pelud, perje, sjemenke i prašinu,
u vedar i zlatni dan napokon dotjerao
do nekog novog prvotnog oblika:
preko rana još malo bršljana.

ISPADANJE IZ POVIJESTI

Wer jetzt, irgendwo in der Welt...

Sve što se sad u svijetu zbiva
– bez mene biva,

i onaj, tko sad nekud krene,
lako mu: ide bez mene.

Cijeli mu svemir kao kod kuće:
sebe za sobom još ne vuče.

Na neki novi put će stati,
tko će ga znati.

Vid mu sve širi, kroz zavjese dimne
vjetar mu prši,

a ja, bez zloće, sad sin sljepoće,
ne vidim, slijep sam, lijep sam, hoće
samo još drevni slijepac,
samo još Goethe,
samo još dijete,
svijetu
pjevati himne.

TOPOI

Otrcan život, opće mjesto.
On što se ne otme do jednog i nedjeljivog.
Vani je proljeće,
samo ga jedanput pluća dišu.
Savio se jablan,
više se neće svinuti tako.
Pod prozorima prolazi čovjek,
zakopan kao stara kutija s draguljima.
Ni sam ne zna da je takav.
Sunce se, dijete u vodi, pljuska zakom i oblacima,
i kao uvijek u povijesti, netko smjera zlo,
poduprt snagom općeg mjesta.

R. I. P.

Ali tko će vas, skupiti po jamama i vapnu,
raznesene, bez očiju i pluća, nenalik čovjeku,
zato što ste se usudili
reći da ste ono što jeste
i zbog toga u ruke uzeli
zatorni kamen kojim se krši zapovijed,
kojim se ubija

Jer nas je dragi Bog uputio na to
da je obred ljudski,
da stvari samo po obredu budu stvari,
neću vas ja, sinovi,
ostaviti na ledini i na kamenu
ili pod stablom gdje ste se igrali kao mali.
Nismo mi to htjeli. Žudjeli smo samo
biti sami sa sobom, znati napokon
tko smo i što bismo
mi mogli biti, svoji s drugima

Neka se nama oprostí vaše lutanje,
mlada neukost, nezrelo vrijeme.
Svatko je od nas i duh i smrdljiv crv.
Za svako vaše počinjeno zlo,
negdje je već bio počinjen zločin.

Malo se tko nadao. Digli ste se bez riječi,
kao na piće ili na partiju karata,
u svoju pšenicu, po svoje janje,
svoju šumu u plamenu, mrtvu ribu i kruh;
plodovi utrobe i njeno ralo,
pričest zemlje, sve što mi je ostalo,
moji jedini, moji svijetli poludjeli sinovi,
vi ginete a nama sada lista
naš suhi križ

Pjesnik sam i dosta mi je hrvatskog mučilišta.
S tim uvijek netko nešto trži,
moli krunicu, grabi za crne dane.
Nema plaća. Tko će oplakati.
Polazu vas u kovčege. Žele vam pokoj.
Odlikuju vas. Takav je red svijeta.

Ali vi,
ostanite bez sna:
neka vam mala djeca
i anđeli s krilima od svile
daju kušati crne dunje prekinutog vremena
za vječnu budnost,
tako da uvijek znate
kamo teče naše vrijeme;
i jer niste dobili poljubac oprostaja,
molim vas, primite našu dušu u svjetlosti:
kad mi dovršimo svoje posrtanje,
čekajte nas tamo

POSLANICA, SINU,
PO ZAVRŠENOM STUDIJU

Ako ti netko nudi cjelovit svijet,
lijepo je to, sine moj – ali pitaj se gdje ti laže.
Ako ti netko tako uvjerljivo objasni razloge,
a ti pomisli: koja pitanja i odgovore ti uskraćuje,
za što te hoće opljačkati,
zašto baš tebi ušteduje mučninu da sve to
obaviš sam, a i sam ćeš znati
da osim tvog – i nema odgovora.

Kad god ti netko nudi slike jasnih boja,
vara te kao dijete, igra na kartu
naše ponajdublje žudnje. A ti,
pomisli samo na smrad u njegovu podrumu:
treba mu sirovina za njegov konačni proizvod,
u kojem tebe nema.

Tada svrati pogled na svoju zemlju, živi
u isto vrijeme s njom i protiv nje: njoj će to
kad-tad dobro doći.
Čovjekov um je čudesan kad se hvata u koštac
sa stvarima izvan sebe; ali u ljudskim stvarima,
od sve velike znanosti ostane nam jedva
metoda pokušaja i pogrešaka,
jer samo briga i sumnja imaju samilost,
a podijeljena tuga pravu snagu
za možda još jedan dan. Samo strpljivom,

koji razumije svoju i tuđu bol i pita se
a što sad s njom, oni ne mogu ništa:
prolaze kroz njega kao prsti kroz zrak
ili kamen bačen u vodu. Promašuju ga.

A inače, ide ovako: deset prvih godina
borit ćeš se za sebe, htio-ne htio. U to smo
ugrađeni. Sljedećih deset,
govorit ćeš sebi kako se imaš i znaš tko si.
Tako ćeš i postupati. A poslije,
s trećih deset, »svrati oči k sebi i pomnjivo pazi«,
govorio je Ujević. U tim godinama,
ljudi su skloni divljanju ili sladunjavosti,
opraštau si svašta. Ti sebi nemoj,
nijednu svoju laž, a da je prije nisi
otпустio drugima. Ne boj se nikada
svog velikog ludila: prestraši se
svojih nezamjetnih sitnih nastranosti koje će
postati običaj, volja, i na kraju, tvoj život.
Ako se to dogodi – uzmi sjekiru.
Sve je dobro dok nas ne rane, a potom,
sve je dobro dok ne nanosimo bol drugima.

USKLIČNICI

Da li bi meni pomogla i neka stvarnija sudbina?
Svi se trude oko zaborava ne bi li preživjeli
svoj sljedeći dan. Sve naše dostojanstvo
nema tijela za ovaj grč u suzama koji
ne zna kud će i bolje nam je, skupa s njim,
ne znati kamo ćemo. Prvo sam za istinu
a tek onda za skrušenost pred njom – tko me je
tjerao da imam tri doma i da za svaki
mislim kako je sav, da u svaki
dovučem sve što sam znao, a tek da onda
pitam zašto? Tu sam, svatko i nitko u
ovoj zemlji, s tri kuće spaljene, s deset
grobova neuskrslih u tri naraštaja, od
kijih je svaki bio hitac u vrijeme, a sad je
samo grob – i gdje nam je dnevno
negdje nešto što ne bi vapilo? Vidio sam
ljude vlasti, ljude u milosti muza i
ljude koji nisu htjeli jedan bez drugoga

– možda su oni moja pjesma? Svaki svoj dan počinjem ni od čega, mislim da mi je već i to blagoslov, svaki svoj dan načinjeni kao prognanik između nepovrata i riječi koje bi možda naposljetku znale razriješiti gušenje, čvor u grlu iza kojeg se diže cijela povijest, osobna i ona vrste; pa zar ne vidite da nitko ne pjeva tako da se pjeva? Pa zar ne čujete kako smo još samo na Kamenitim Vratima i da ne znamo što kome dati? Čekajte, čekat ćete, upravo kao pjesnici koje prezirete, a na kraju ostat će opet Vrata, molitva, ludilo ili svejedno. Strah me je te ljepote! Unakažen sam! Nosit će me na leđima kao Riberinog bogalja u košari, na prosjačenje, skupa s ljudima mog jezika koji su ga pronosili slovo po slovo, tri crte u kamenu, dvije na cigli, neka glupa stara majka koja je plakala! Tri stoljeća već grebem po betonu, a sve je klasika!

*pjevaj pjevaj zlato mamino
presvući ćemo ti svetu pelenicu u osvit zore
pa ćeš opet biti suho i puno voćne kašice
orno domovini i spremno pomokriti roditelje...*

... Išla su trojica, a jedan je prijeteći molio
nek se ostane s nama, jer su na Daleu
starci već obrstili smeće i jer su Sveta
Marija i Sveta Katarina već odzvonile,
a grad se spremao za noć između kurvi i Angelusa.
Pod zvijezdom,
mrak se okomito rušio na Liku, Kordun i Baniju,
a u daljini blistali su Rim,
Aleksandrija,
Jeruzalem,
nestvarni.

BOŽIĆNE MISLI
JEDNOG PROVINCIJALNOG LIROZOFA,
POTKRAJ TISUĆLJEĆA. Incipit.

I.

Zapjevajmo: te jaslice od kartona, to duboko zelenilo grana,
u kojem se ljuljamo s tamnim zlatom i crvenilom,
te veze što razvrgavamo a nikad ih nismo razvrgli,
i dim pravog slavlja, uz kucaj čaša i želje
oh da bi bilo, ne bi li se narodilo
iz naše žudnje; kad je sve utihnulo, svodio se račun
u san i mir: tri štampana Sveta Kralja
ili nešto njihovo gurnulo me: legni pod bor,
otvori svoje kutije, sad svi spavaju, a tebi je već vrijeme
da ništa ne znaš izgubiti, pođi s njima.
Kažu da noćas i stoka govori, a i čovjeku
dosta je dati znak koji ga smjesta odlama
u novu protežnost... netko je govorio, glas
sam u prostoru, nitko. Moja vjerna kosti
pod jastukom, što si mi rekla?

Rekla sam ti: strašno je starcu, dogodi mu se,
živi kao dijete, svako svoje jutro
susreće kao da je još jednom ljubavnik
i onda drhti, u svijetu vrlo razumnom,
dišući kratko, kao nedonošče što ne zna
ni sat ni dan svog ponovnog rođenja;
sutra već, izvan svih krugova
što su prihvatljivi, posve neutanačen,
nepredviđeno opran i očišćen, on više riječi nema
za neki utvrđeni pothvat na koji se može osloniti
Ida bi mu drugi vjerovali: tu ništa nije ozbiljno,
a ipa, nema veće ozbiljnosti
nego još htjeti, ne pitajući više
što se u svemu tome dobiva i kako
će sve to svršiti. U staro doba,

povlačili su se u samostane, molitva
pred licem ništavila vraćala im je
smisao bez nakita vremena, ostavljala ih
gole sa zalogajem zagušljivog pitanja,
sve dok im se nije vratila

kružna ljubav života. Na Svetom Andriji,
dum Mavar, molio se da mu ostanu barka, bilje i ribe.
Mi se pretapamo iz doba u dob svog ponavljanja,
a među tim razdobljima nema sporazuma:
kad Bog kažnjava vremenom, pretvara nas još samo
u *perpetuum immobile*, a mi sabijamo u san
prste ljepljive od naranče i vonj kore kruha pod pazuhom,
onako kako žive žene dišu kad nas hoće.
Liži, liži dijete moje,
tu svoju slasticu na štapiću; nekad će već
svijet premaknuti svoje rešetke
u drugi uzorak, možda kruh
ne bude oholost, možda vino neće
služiti nastranosti, nego opoju,
da bi se bolje znalo sve što je samo obično:
klada na ognjištu, dobra riječ,
seljačka znanost, ništa više,
rep lisice koji zamiče u živicu
I lavež psa mješanca na lancu.
Otac, majka, je li to postojalo,
žena uz rijeku i opet nova djeca i poslovi,
ponavlja li se to u svijetu zakon koji neće
priznati zakon? Jesmo li svi mi ubojice
jer je rečeno da smo već iskupljeni?
Kako sam živio!?! Da. O, znao sam,
od prvog svjetla, da se tako teško...
sve što je tako jasno da se neće vidjeti...
i kad još poduzetni sve to dobro promisle,
odbacuju: nema tog programa u kojem postoji
radosno ništa što se upire u neizmjeru,
a biva sa stvarima u stvarnosti kako već dolaze.

Sve se može oduzeti čovjeku. Oduzmi mu i to.
Oduzmi mu podmukle oči. Oduzmi mu
želju da blista. Već se išlo na stratišta,
već se išlo na ništa. Čovjekov dug
prelazi cijelo njegovo postojanje, čovjeku je
najlakše uginuti, a i to mu je
jedini otmjeni izlaz, sve drugo
iz dana u dan biva teže: on znavijek
u mrklom mraku ne zna što još to čuva,
čuvajući svoje lice pred drugima.

Umrijeti ne umrijeti, gasiti ne gasiti.

Već dugo tihi redovnici češljaju tek pijesak
pred licem Velikih Babilona:
bjehu li jutro kad smo se samo nježno gledali
a uvečer se dijelili jedan drugome poput pričesti?
U međuvremenu tog treptaja gore gradovi,
ploče zemlje razmiču se, padaju letjelice,
Gospodine tvoje velike ribe nasukavaju se, tko zna zašto,
cijeli krugovi hrane i postojanja mijenjaju se,
jer Zemlja je tek malo
nagnula svoju os
I zalutala u led i tamu,
a gdje neće tri pjesme,
tri pjesme ko tri vjeronauka

Uvijek na isti način nešto otpočinje:
za sve što nije tvoje vrijeme sada,
ti nemaš riječ, a izvan tvojih zidova
svaku ti žetvu guta plamen, plod u gnoju
sam se izvrće: lijepo je sada
pčeli to čiti drvo, crvu med. Maternice nemušta,
ti samo radiš svoj posao,
dok od nas već i mora umiru, sire se
od mozga koji zna što radi s onim što mu se dalo,
a meni su moj strah i zima moj pračovjek,
mlađi od krijesnice

Iltjedoh tako, ostah tako u kratkom hrvatskom aoristu,
dok su Sveta Tri Kralja zapela
negdje u Gorskom Kotaru, u dubokom jarku
punom golemih smreka i snijega. Na nebu više
nisu vidjeli zvijezdu i nisu znali kud će dalje.
Zapalili su vatru,
što rade svi kad ostanu bez puta.
Orma, raskošna na konjima zveckala je,
tišinu je remetio samo pad snijega s grana
od jedne srne u paničnom bijegu: šutjeli su
LI sklada sa zlatom koje su nosili.
Vjesnici, morali su odgovarati na prvo pitanje,
na koje još nitko nije odgovorio: gdje ste pošli,
što ste našli,
a mene je probudio miris jelike
i tri automobila koji su, pet katova niže, dizali buku
odlazeći s parkirališta. Umro sam isti čas
i morao opet k vama, a potom, sabran

popio sam još čašu vina: tamno i gusto,
bilo je Čovjekova krv; druga vremena
imat će svoja navještenja,
neka se brinu zase.

BLAŽENO DOBA...

Blaženo doba koje mu je donijelo
svod i svodjenje, zadnju opsjednutost,
jedinu stvar s kojom ostajemo sami,
a život, kao u mladosti, opet postaje opasan:
sve što je znao težilo je tome.

Dajaci, Dogoni, sva tamna plemena,
čuvaju ljudsku kost ljubavno kao znanje.
Iz nje, može se obnoviti sve:
trava i zvijer, svemir, spol i uzdizanje.

Bio je zlatoust, sveden tako na kost.
Miču ga nagli, duboki pomaci drevne glazbe,
čuvajući evanđelja koja čekaju kao šuma,
da njima naglo prostruji vjetar
i utihnu, osluškujući klime.

Zaslužuje se rođeni jezik. Koji sve moli
iz svoje kosti. Iza stotina godina
još ga čujemo,
zagledana u tkivo svog dna, paučinu,
u meso psa i put čovjeka, mrtve ostatke predaka.
Tu oni sami sebi pričaju priče, u san i
kroz huj vremena, dok njega sad nukaju
stablo, zmija i anđeli, moleći ga
da i prešuti sve što je tamo čuo
a vodili ga do magli ce, do crte kopna i mora,
do krivulje Zemlje i Neba gdje se s nama rastaju,
učili ga disati da se ne guši kad udahne
onako kako dišu slobodni

i da se zbog jakih stvari
ne boji kad mu kao čovjeku
pada njegova noć.

POZIV, ARKA

Ludilo je – ponekad dobro.
Vide se stvari koje se ne vide.
Obične stube koje se svaki dan
penju na posao,
odjednom se zaokrenu,
vrti im se ukrug ili krenu u koso,
u tko zna kakva nebesa;
već od starih vremena, sve tajne
prebivaju po tavanima, u potkrovlju: tamo za njih
uvijek ima skrivenog plača, tihog zajedničkog parenja
i pečata, daj mi, slatke krivnje i propasti
sve do nesvijesti, i naposljetku, Svjetlost.

Ludilo je – kadšto dobro: sve se pomakne,
naglo si čovjek, imaš temelj,
vidiš neugledane krajeve odmah tu kraj sebe.
Na vrhu stubišta pljusne te vjetar s mora,
širinom neke davne predanosti,
a za uzvrat
ne pita ništa i sve je odmah stvarno.

A tamo, po vrhu, ti sad skupljaš stvari
u svoju škrinju-brod
i svakoj govoriš: čekaj, pođi sa mnom,
jer uopće se ne zna kamo idemo;
pribiru se tamo u paru, jer su skupa s tobom
ta ista kuća od broda u koju zoveš: sad će dan, sad će noć
pazite, uskoro će nevirijeme i plima,
sve smo to tesali samo zato
da se jednog jutra otisnemo,
da nas plodna voda digne sa suhoga,
tako je rečeno.

A škrinjom, što nitko ne zna, sve se roji i lepeće,
sve se već množi za svol spas i pitomo
riče pred granicom svršetka: »*U mojoj kući
nema zločina*«. Nešto ti je uspjelo:
tvoje životinje ne boje se više svog usuda,
sve su odjednom rodbijla, s tobom idu
i grobovi i sinovi, njihove dobre žene,
mrtve i one lijepo što im teče krv,
i premda je sve samo privid puta,

jedno smo, nitko se više ni ne osvrće.

U stvarnosti, pada već danima. Sipi s neba
u žudnji, u vjeri, na laganom valu.
Pod palubom se svi
vade iz okova lažne nježnosti,
koju je svatko danomice ponavljao
kao svoj krivi spas:
bolja je pustoš, bolje kiša i pučina,
oko gleda pa vidi, i sve se snasava u spokoju.

I bit će nam: strašnije nego smo mislili,
ali dopustili smo si slobodu drugog pogleda,
oslobođeni kletve mrtvog kruga.
Na tvojoj škrinji od broda i kuće sad te pomažu
povijest i zemljopis, prirodopis i fizika,
sva predaja i sve što ne znas. Što će tebi znanje,
kad se već reklo, kad imaš obećanje
mrtvog u živom, sveg živog pak na pučini,
što se ponoviti ne da.

Ludilo je – u odlučnom trenutku dobro,
kad silazi do nas s visine i vadi nas
iz svega što sami ne znamo odbaciti:
sad će dan, sad će noć, daj mi
tu zadnju hrabrost kojoj ne znam
ni korijen ni cvat, dovrši me
s golubicom u ruci, na kopnu na ženskom,
tamo gdje ono najslabije
svojim drhtavim tijelom
obnavlja jaki svijet.

NA NAČIN XX. STOLJEĆA,

zanosno, ma non troppo:

Gledajte, gospodo,

(ma, ne govorim ja to vama,
to je samo način da se krene)

čovjek zalazi,
čovjek više nema ni vremena ni mladosti, ali ni očaja,

pred stvarima stoji miran kao da se sada rodio,
premda ga obuzima drevni strah od smrti,
svoje i svojih najbližih,
te sve više sličići starom plavom loncu sa smetlišća
kome je otpalo dno,

pa kroz njega samo još puše
apsolutno ledeni vjetar svemira

Gledajte još nešto,

ovakve se pjesničke povelje mogu
zapisivati svakoga dana,
a da nikome već ne govore ništa,

može se začarano bilježiti svijet oko nas,
koji sve više sličići na zločinačku ludnicu,
u kojoj dobri ljudi uzalud traže
kutak gdje bi sklonili svoju glavu,

ali ja sad to jednom i zauvijek odbijam.

Vi, evo, živite svoj trenutak, borite se,
to je vaše,
a meni se život sada prostire kao dugo bezvremeno traj
stvari kojih se bojimo uračunate su
kao i sve stvari koje nestaju

i ja se više nikada ne bih vraćao,
ne dira me što je bilo, dira me samo
surovo jasan osjećaj trenutka.

Lijepo je starenje gospodo, ono koje zna
zagrliti sve svoje muke
u svjetlosti nečeg Vedrijeg što nas preuzima,

i to mirenje svojih rogova u vreći doista je
dar bogova,

sve što ću još morati preživjeti,
odricanje od svega za što sam mislio da me sačinjava,

ali mi neprestani rastanak, to trajno oprašćanje,
ne pada više teško,

nego je više sudbonosno,
jer je od nas prestalo bilo što tražiti,
nego nas radosno gura sve prema nepoznatom,
i taj neprestani odlazak od sebe jedina je
prava pustolovina koja još možda obećaje
sve ono davno što se nije dogodilo.

Lela Zečković

Škare

(1)

Kad se probudi misli
da se probudila. Ali nije.
Sve dok ne pogleda
prema širom otvorenom
prozoru i ugleda plavo nebo
sa dva draže sna oblačka.

Ako sad ispruži ruku
osjetit će lagani lahor
nježan kao onda onaj
koji je prati da ga ne bi
ni slučajno zaboravila.

(2)

Što sanja kad zaklopi oči i usne?
Ponekad pamti samo užase.
Čudi se jarkim bojama oslikanim
zidovima, prostorima bez vrata,
nikad prije viđenim.

I dok kupuje novine
i cvijeće na kiosku
pita se: Gdje sam bila
jučer, a gdje sam sada?

(3)

Pisma, rukopisi ljudi
koje sam voljela,
nisu bačeni. Ali ih
ne čitam.

Ubija me vrijeme
koje prolazi. Uvijek
je prolazilo. Ono što ne prolazi
to je nečija lijepa ruka
na mom koljenu.

Ili je to propuh, vješt
kao što već je, koji pomete
i raspe sve papire sa stola.

Traži, naći ćeš, govore mi.
Spasit ćeš one koje najviše
voliš.

(4)

Koje su to škarice,
koje utvare, koje su sve živo
izrezale na komadiće.
Golim rukama kopam po toj
gomili većoj od mene.

Reci mi, ako sad
otvorim oči i ugledam te
u onom prekrasnom baloneru
od egipatskog platna,
hoćeš li mi reći nešto
ili naprosto zanimiti.

(5)

U pripovijetkama
i stripovima mog djetinjstva
dobri su dobri
a zločesti zločesti.

U stvarnom životu
sve je drukčije.
Ima ih živih koji ne žive
i mrtvih koji žive.

Usamljeni jahači
su nešto treće. Gledam ih
kako tamo daleko
na horizontu odlaze
da se nikad više ne bi vratili.

(6)

*Tamo daleko gdje raste
limun žut, tamo je selo moje
tamo je ljubav moja.*

Ivo Runtić

“RECITE!”

Slike, micanjem sve do virtualne vrtnje i tako pretvorene u oživjeli film, ali koji kao da nije od ovoga svijeta, nego neka priželjkivana paradigma nepostojećeg: onaj prvi prilazi prodajnome mjestu, gdje ga onaj drugi presreće povikom *recite*, na što se prvi okreće na peti i odlazi! Koji put u stvarnosti i sami zaigramo u tome filmu, no naša igra najčešće ostaje neshvaćena kod poznatih nam ponuđača; kod onih drugih ona ili djeluje izvještačeno ili jednako nepristojno kao i takva ponuda sama. – Preostaje da lošu i sve goru običajnost s tržnice ‘Dolac’ i okolnih radnji središta Zagreba, u stotinama dnevnih faceta, vratimo u domenu slike, kloneći je se ili – još bolje – žigošući je.

Jer kao da je i ovdje sam vrag zašao među lijehe naše dosadašnje pomne ophodnje, u njegovane vrtove vrijednih jezičnih nasada! Od toga je nered skoro općenit, tako da će posljedično biti vidljiv i na ovim stupcima. Neporecivo je – a svakako i logično – da smo u prošleme represivnom sustavu uzgajali svu pomnju oko jezične norme u hrvatskome. Sve vrijeme smo sprečavali promjene na štetu materinskog jezika. Bili smo njegovi skrbniji čuvari nego ovi danas. Briga oko jezika išla je ‘sedamdesetprve’ tako daleko, da su pojedine općinske vlasti izglasavale kazne radi nebrige o jeziku u govoru i pismu svojih građana. Jer jezik nam je kao izričaj predstavljao elementarni stil življenja, premda su u njemu mnogi gubili bitke protiv sistema u onoj državi. Ali su očuvali dostojanstvo svoga stava, jer im nije bilo svejedno, na koji će način na kraju biti poraženi. Nipošto bez izlaganja oko onog, što ih spaja, a ne i razdvaja.

No očekivanja su u tome – kao što je i uobičajeno – bila jača od ispunjenja. Jer danas je onkraj nacionalne romantike, u borbi za golo preživljavanje, uljudbena izokrenutost posvemašnja. Nebriga svake vrste se kao prostota nezaustavljivo širi poput kakve uvezene bakteriološke zaraze najširih razmjera. Sve je u poganom ritualu izvrtanja, gdje nestaje nade i vjere u bolje, pa ljudima nije do izražaja i stila, koji im je nekoć značio gotovo sve. Zebnja se uvukla u sve pore njihova vrijednosnog bića i rastočila ga. Svako se zlo – začudo – najbolje vidi u detalju. Ljudi su tako,

primjerice, zaboravili da je zazorno jesti zamotuljke na cesti, prevrtati po ustima žvakaču gumu pred drugima, piti iz grlića boce, ostavljati muške kape ili šešire na glavi po uredima i za šalterima (navodno zato, jer to čine i žene), pozdravljati prvi ako stojiš, a ne ako prilaziš. Eto, jagma za prvim pozdravom odjekuje istodobno 'Namom' kao kakva poruga pristojnosti. Kriza je opća te se, osobito u uvjetima ponude bez potražnje, pretvorila u svojevrsnu travestiju prvotne namjere...

Poradi opće malodušnosti ne želimo probuditi kojega cinika među nama, pa da slijedi one, koji se svojim tobožnjim kušanjem voća od štanda do štanda najedu za ručak. Jer veliko je siromaštvo u narodu. Valjda je i to danak kapitalizmu i njegovim pri(h)vatizacijama. Držimo da je zaprega naše državne samostalnosti trebala biti sama po sebi sasvim dovoljan teret, u ratu kao i u miru, te da je valjalo odbaciti suvišni balast. Bili smo neko vrijeme poput planinara, koji se penju teškom uzbrdicom rute koja je značila ciglu njihovu opstojnost, i gdje im nisu bili potrebni daljnji tributi poslušnosti oko pada. Kao vazali naigrali smo se tog ionako dostatno u prošlosti.

Zbog svega skupa to naše vježbanje jezika u narodu, koji u svojoj kulturnoj završnici primjerice nikad nije imao fakultetski odsjek za retoriku, ili bar kakvu katedru govorništva, od malog je izgleda na uspjeh. Kad se tome manjku pridoda upravo deficitarni višak najčešćih javnih, najčešće loših, govornika hrvatskog jezika u nas, naime onih iz redova takozvanih političkih djelatnika, vidjet će se zašto među tako medijski eksponiranim osobama nema ni jednog retora od formata. Zadnji politički vježbač na jezičnim spravama u nas bio je zacijelo Vlado Gotovac (što ga je doduše stajalo dobroga glasa i kao pjesnika i kao filozofa). Tako se i danas u Hrvatskom saboru jedna budžetski presudna riječ na usta dobrog dijela njegovih zastupnika izgovara pretežno unionističkim načinom bivše države: kao 'milion'. Da li nam oni stariji poslanici pružaju tako na uvid svoj ideološki drugi korijen, ili je samo spomenuta nebriga u pitanju? Naš subverzivni duh baš zato u oporezivanju takvih govornika vidi znatne uštede u proračunskoj konačnici!

Slična se retardacija događa i s našim tematskim zapovjednim načinom *recite* kao blijedim i istodobno osornim imperativnim oblikom glagola *reći*. Promotrimo je zato u razgovornoj situaciji od posebnog interesnog usmjerenja, bilo da je ono od općenitog komunikacijskog određenja, bilo od posebnog materijalnog. Tu najprije valja spomenuti da naš bogati jezik – u zavisnosti od konteksta – poznaje značenjske inačice bliskog ili istog iskaza onoj prvospomenutoj. Postoji 'kazati' s njegovim oblicima javnijeg i najčešće obaveznijega govora. Tu je i sam glagol 'govoriti' s nakanom sadržajne poruke, najčešće od znatnog smisla. Za neobavezno govorenje (od ljubavnog pa do skroz bezazlenog) pružaju se mogućnosti u glagolima od 'pričati' pa do 'divaniti'. Ovdje ne treba zaboraviti ni neoperativniji, ali zato učeniji oblik 'zboriti' i njegove imenske mogućnosti od zboru do zbornice. Usput, ne zbori li Horacije duhu Hamletova oca, nutkajući ga na govor? – Kako

god i bez obzira na naznačenu upotrebljivost: nijedna od ovih glagolskih mogućnosti ne koristi se bez rečenične potpore, odnosno dopune, dok *recite* nastupa samostalno, neprilično i nepristojno, sa štetnim efektom ispućanog ćorka. Malo nedostaje, pa da toj riječi izmijene i naglasak...

Situacija (u kojoj ste nažalost i sami stoput bili) bez rečenične popune nije niti namjenski izdašna – zapravo je krajnje mučna. Jer osoba koja vam se obraća s *recite* ionako nije u povjerljivom odnosu s vama, jer bi vam inače srdačno kazala ‘reci’. Prizor – ako je imalo pristojan – više nalikuje uzajamnom i šutljivom obostranom provjeravanju, gdje je samo pitanje časa, koja će strana i kad za drugu pomisliti, kako je mrzovoljna, ili čak nijema. Svako poštovanje već je unaprijed ukinuto, a s vremenom će se stanje zapovjednim načinom još i srozati. S druge strane onim *recite* postojeća skrivena nepodopština prerasta u otvoreni bezobrazluk rečenog imperativnog plurala.

Zar nije ljepše – pogotovo u verbalnim poslovima od uslužne djelatnosti – upotrijebiti način ophođenja od nutkanja i uvažavanja, naime ‘izvolite’, prekrasnu riječ u hrvatskom, koliko istodobno i rijetku među adekvatima na drugim jezicima? Jasna i gipka forma ‘izvolite’, priopćena u dobroj vjeri glede kupčeve nakane, skladno se slaže s ponudačevom vjerom i nadom, te s potvrdnim očekivanjima oko kupoprodajne situacije u cjelini. Uostalom, zašto ne bismo izvolijevali ondje, gdje nas uslužuju, i to u obostrano dobroj nakani?

SUPER

U svakom zahtjevnijem duktusu hrvatskog jezika pridjev superioran, jednako kao i priložak superiorno vezani su uzicama za predikatsku rečeničku popunu, prema ad hoc uzorku: ‘bio si svima superioran’, odnosno ‘superiorno si se vladao u onoj prilici’. Facit je u oba slučaja, da su obje oznake obilježile neko dopadljivo ili poželjno stanje subjekta, koje je mogućim umetanjem daljnjih inačica moglo po smislu značiti i izvrsno, i odlično, i nadmoćno, i sjajno osjećanje. Ili drugim riječima: potka o izvjesnoj osjećajnoj superiornosti u vedrom je okruženju, i u njoj nema potrebe za iskazivanjem drukčijih stanja poput mračnih, ružnih ili općenito negativnih. Svi su znaci da i u drugim jezicima vlada identična logika, naime da naslovnu riječ upotrebljavaju i inače govornici nemarnog odnosa spram ljepote, kao da ona ista znači iz njihova kuta gledanja. Na priliku: bio si super.

Jer dosad je dopadljivo bilo ono, što je prema uvriježenoj estetici kao nauci o lijepom značilo opažaj na ugodajan način, koji je – usput rečeno – i samodostatan i bezahhtjevan. Ljepost vlada, gdje je taj sklad pregledan, to jest kad je vidljiv, u malom. Tako je jednom jedan od naših, raspisan za

jedne novine o Americi i njenom drukčijem poimanju ljepote, svoj prilog (začudno koliko i razložno) bio naslovio baš kao «Lijepo je veliko». Na to je lektor – valjda zbog spomenutih uvriježenosti na starom kontinentu – greškom preimenuvao naslov u «Lijepo je maleno». Naime, postulat estetike na našem kontinentu (po čemu je lijepo ono što je skladno u malome) preokreće se, štoviše razmiče u globalnome svijetu baš upotrebom riječi super, koja očigledno više ne podrazumijeva skladnu nužnost, već prostornu velikost. Tako u ovom slučaju prestaje ono, što nazivamo jezičnim zaposjedanjem stvarnosti. Onaj našijenac tu riječ zacijelo nikad sam nije upotrijebio, no putovao je na spomenuti kontinent najvećim avionom, najvišim i najdaljim preletom, u najdalju zemlju zapadnoga svijeta, ponad najdebljeg sloja polarnoga leda, sve do najvećeg oceana na svijetu, preko dotad najvećeg broja vremenskih zona. Sve spomenute relacije pokriva po potrebi u nas danas baš spomenuta riječ, odnosno sve je to super. Uvriježila se ona čak i kao naziv za benzin. Iskustvo svijeta tu više ne prati iskustvo riječi.

Jer latinski *superbus*, i dakako francuski pridjev *superbe* postali su superlativni odjednom i najprije ondje, gdje je angloameričkom sklonošću prema očiglednosti kao zornosti sve u prvom redu veliko. Čak je i sam dojam postao velik tamo, gdje je takoreći još do jučer bio samo dubok. Sad je odjednom u onoj riječi sve: i odličan, i poseban, i dičan, i veličajan, i prekomjeran, i savršen! Ili na drugi način: pridjev za veličinu postao je oznakom za ljepotu. Izostalo je i svako ispitivanje značenja pojedinog od nedostajućih pridjeva...

Superom je pobijedeno baš svako europsko relativiziranje kao zauzimanje distance ili vježbanje skepse. Koga je prema toj logici manjeg otpora, odnosno duhovne sporosti, uopće briga što se svaki nomen ne može povezivati s baš uvijek istim atributom u notorno pozitivnoj sklonjivosti? Postoji li negdje danas ikakav znak dojmljivosti, on je u suvremenom svijetu već postao «naj». I tako je iskaz o količini odjednom postao znak kakvoće. A lijepo kao nešto maleno ostalo je staroeuropska, skoro zaboravljena mjera skladne nužnosti. Pitamo se, jesmo li nakon (i osim) renesanse u svojoj kulturnoj i socijalnoj povijesti Zapada uopće ikad htjeli toliku otkrivenost u shvaćanju materijalno tvarnog i tjelesnog kao lijepog? Pretpostavljivo je da nismo: oko skladnosti preferirali smo radije minijaturnost. A danas umjesto tolikih spomenutih naznaka dopadljivosti imamo u naznaci super svu onu mrsku i monotonu lapidarnost, koja svojom bezosjećajnošću ranjava osjetljivome i duh i dušu...

Za slično nemaran odnos između stvari i riječi (kakav je spomenut u uvodu ovog osvrta) teško je naći daljnjeg primjera u našem jeziku. No ipak, pronašli smo ga, a to je onaj netom navedeni glagol od imeničke porodice 'ranjavanja' ili 'rana', i zato tek slučajna asocijacija po zvučnosti, dok je on ustvari posljedak našeg dubljeg misaonog podsjećanja po viđenju, naime na *krv*. Otud valjda i ona čudna analogija po smislu, koja je ustvari teško dokučiv besmisao, opisiv kao upravo bolesno incidentni slučaj zglobne iščašenosti

između sinjifikanta i sinjifikata. Radi se o pridjevu «krvav», odnosno njegovom priloškom obliku, što se u nas odmah po završetku II. svjetskog rata stao upotrebljavati u mirnodopskoj govornoj praksi. Stariji su, spominjući ljude i događaje u dopadljivoj stilizaciji – pogotovo kad su željeli ostaviti povoljan dojam na okolinu – upotrebljavali pridjevak «krvav». A mi mlađi smo ga upili. Takav je bio lik i njegov postupak viđen u stvarnosti ili na obaveznom filmu, takav i njihov kolektivni osjećaj u priloškoj izvedbi iste riječi.

Danas je za nas upravo zaprepašćujuće saznanje, da se ondašnji princip vrsnoće, pa čak ljepote, štoviše i ljubavi, izvodio iz krvi kao domene stradanja i smrti, i to baš kao da potječe od životne sfere. To je slično tristanovskom sindromu u umjetnosti, posebno književnoj, ali i glazbenoj, koji je smatra proturječnom svemu životnome, upravo domeni smrti kao Božjem naumu s čovjekom, po čemu je sve postojeće ljudsko i smrtno, a sve vrhunsko božansko i besmrtno. A pritom je svaka rečenica po uzorku iskaza 'On ti je krvav' obilježavala baš trijumf života ili nekog junaka kao životnog pobjednika, upravo kao kad se danas za nekog rekne: «On ti je super».

A taj super arbitar je svega vitalno voljnog, ali kao proizvoljnog. Jer kad se kaže da netko super izgleda, pretpostavlja se ipak da izgleda super dobro. Pritom je postalo izlišno svako stupnjevanje, bodovanje ili mjerenje. Razmjeri nisu propisani, ne postoji ni gore ni odozgo, ni iznad ni ponad, ni ispred ni iza. Superandrija ostaje Superandrija. Paušalnost je posvemašnja, smjer pozitivan, cilja nema. Gradacije su nepoznate, ikakve konkretizacije nepotrebne. Super je sve ono što nas oslobađa jamstvene odgovornosti za sebe ili druge. Žato nam se i čini da je riječ super neka vrst verbalizirane postmoderne: do kraja postvarena, bez estetske žudnje, s nehatom prema boljitku, ravnodušna spram budućnosti. Ona je lagoda u sadašnjosti, kakva god da bila ona ili sadašnjost. Osnovano držimo da nas ta riječ na opasan način lišava svih iluzija.

A na utješan – ali ustvari ciničan – način ostvaruje ta riječ sponu svih nespojivosti između onih, koji su «out» već i na odjevno vidljiv prvi pogled, te onih koji su «in» na nevidljiv način svih moćnika. Potonji za prve o posebnim državnim prigodama priređuju masovke s besplatnim grahom ili srdelama. U toj nepravnoj utopiji za gladne puk posredstvom TV-a redovito daje ocjenu super svoj ponudi kao znak široko zasnovanog nazivnika za sve ono, što je taj isti narod nekad mogao platiti.

ŠLJAKERI

Danas su rijetki peći, da netko od ukućana obavijesti susjede u zgradi, kako će zbog većih zahvata u njihovom stanu na neko vrijeme svima u kući biti isključena voda ili struja. Jednog takvog petka pohitali smo niza stepenice pa na vrata, iza kojih je već neko vrijeme trajao rat protiv starih stvari, a u prilog novim instalacijama i mnogo mladim stanarima. Htjeli smo zahvaliti na ispravnom postupku dojavljivanja, smetnuvši načas da je danas prošlo vrijeme takvog uvažavanja. Svejedno je i vlasnica bila odsutna. Posve nepoznati ljudi u jednakim radnim odijelima odbili su zahvalu riječima, kako su oni tu samo *šljakeri*.

U dostupnim rječnicima ti se radnici ne pojavljuju imenski, već žive samo svojim glagolskim načinom radnje, koji je ponešto zozoran, čak i od sramote, a kojim se ti pojedinci uvijek nečeg otarase, što je ili prljavo ili tek ružno. I riječ sama – dolazeći iz njemačkog – označuje talog ili otpad kao nuzprodukt nekog drugog posla, pa ih radi ovog postojećeg nitko ni neće hvaliti, koliko god da se oni oko toga pretrgnuli. Oni dakle *šljakaju*, radeći manje za sebe, a više za druge: materijalistički govoreći – tek da budu izrabljivani, više nego li da oni sami kog izrabe. Zato ti ljudi – odstranjujući dokaze nekog drugog bavljenja – ne samo da ne osjećaju potrebu tuđe zahvalnosti, nego ni nisu neki faktori u narodu, koji ne voli rad. Stoga sebe valjda i krste nazivom prije pogrdnim nego li dičnim. Obavljajući poslove one druge vrste, ne znači da oni, nedajbože, odstranjuju druge ljude (kao u mafijaškim filmovima), već obavljaju drukčije prljave poslove, pa im je bolje da se pritom odveć ne trude, kako ne bi skroz malaksali, jer ionako drugi režu vrpce na cilju. Doista, tko su oni prvi, a tko onda oni drugi?

Pitanja što se nameću traže imeničko objašnjenje, to jest prvenstveno ono, tko je *šljaker*, utoliko prije što ga naši rječnici ne nude. Da li je to mladi hidroizolater Biošić, koji prvi prione poslu, kako bi priskrbio novac za plaće svojih desetak uposlenih radnika. Koji svom muškom potomku kaže. «Sine, previše te volim, da bih ti stalno nešto davao. Radi i zaradi i sam.» Nismo sigurni da je on *šljaker*, kao što sumnjamo i da je to onaj ličilački poslovođa Marković sa saborskim soboslikarskim referencijama, koji na deset mjesta započne posao (što ga završavaju njegovi šegrti), a onda na jednome objavi pauzu s donesenom hladnom prasetinom uz isto takvo bijelo vino. – Reknemo li da bi to mogao biti onaj lokalni vodoinstalater Rok, davno u prošlom svršenom društvenom sustavu, opet smo u nedoumici glede vjerodostojnosti nalaza. Svejedno ipak vrijedi spomenuti kako je taj u sklopu svog – nesretnoj žrtvi neodgodivog – posla izvolijevao oko svojih uvjetovanosti, ne toliko novčanih, koliko onih materijalnih datosti, kao što je noćno osvjetljenje, prikladna komorna glazba kao i priprava rijetkih čajeva teško dostupnih na ondašnjem tržištu. Bio je to ritualni početak pred nesvakidašnjim radnim seansama, koje su na uspješnom kraju izazivale prava navijačka odobravanja i pomalo nekritična priznanja, kakva

doživljavaju pojedini glumački ili pjevački prvaci na bini. Njegov uvjerljivi vitalistički nastup pobjeđivao je sve hirove inatljivog materijala upotrebom raznih vijaka, stezaljki i ostalog, čime se sve služio upravo mjesečarskom sigurnošću.

Dvije stvari vidljive su, upravo su vrijedne uvida, kod ovakvog pri-sjećanja: prva se tiče obrtne okretnosti kao novovjeke cehovske pojave od povijesnog značenja na starom kontinentu (negdje već u 15. stoljeću, iznimno i ranije), koju sobom nose samosvjesni ljudi misleći rukama, posvećujući se svijetu stvari izvan dotad prevlasnog onosvijeta. A druga je da se isto tako, usprkos izbljedjelom vodenom žigu prošlog sustava, u nas vidi da ni ono vrijeme nije zatrla stare zanate, štoviše da će ih prije uništiti kapitalistički način privređivanja danas (što je već odavna učinio u Americi). Šteta je dvostruka i baš zato teško izmjerljiva, jer takvim razvo-jima nestaju i znaci ponašanja pojedinčeve osobnosti – netom anegdotski prikazani – kao jasni pokazatelji jake ličnosti. Ona je kao takva – ali u množinskom nastupu – kroz stoljeća mijenjala naš svijet i nipošto se ne bi mogla nazvati *šljakerskom*.

Zacijelo se i čitaocima ovih podlistaka ovdje pomalo, ili čak sve više, čini da je *šljaker* mali čovjek bez značaja i bez sudbine (osim kod udesa na ljestvama). Jer ništa povijesnog mu se ne događa, niti on ima prste u koloturima moći, odnosno u kolopletima javnih događanja, što ih ne razumije, možda čak i ne spoznaje. Sasvim je suprotno: prečesto, a nesvjesno i on sam žrtva je njihova žrvnja. Kao da nema ni toliko svijesti o svom životu, da se pobuni protiv vanjskih događanja, ni otprilike toliko kao onaj srodnik ratnički dekoriranog Halilovića iz devedesetih, pa da iz njega jekne nešto protiv namrijete mu kobi, koja ga tjera iz njegove Bosne. Rugajući se vlastitom jadu kao dijelu kolektivno nametnute sudbine u ratu, provjereno je naime bio doviknuo šoferu autobusa: «Majstore, ne nabijaj ture za novac! Kud navali da nas sve prevežeš preko Save. Bolje gledaj, maestro, da nas naskora i vratiš!» Takav govor bio je sav od prkosa i sprdnje, daleko od ikakve udvorničke spremnosti na posluh. Njemu život na bubnju, ali Bošnjak ne prodaje svoju kožu; čak se ironički i stigne narugati prijevozniku. Onako pun samosvijesti i inata, zacijelo se već odavna i vratio, sukladan sebi, pa taman i nesukladan svijetu i njegovim politikama. On takav ni ne može biti *šljaker*, najmanje u podaničkom smislu. Bundžija je on, puntar, eto.

A *šljakeri* su shodno svom radnom kao i umnom sklopu poslušnici, često i udvorice moćnicima. Ti šutljivi suvremenici čak se i jagme za tuđom naklonosti. Ona razvikana glasnost tu očito nije ni politički ni akustički pojam. Inače bi ljudi – zdesna, kao i oni slijeva – koji loše gospodare konkretno ovom državom, trebali već odavna sjediti u zatvoru, ili barem na su-dištu kao na putu onamo. – Naime, dvije ovdje neželjene političke implikacije sadašnjeg stanja u društvu tvrdoglavo nam se javljaju u razmišljanju o tim teško raspletivim razvojima. Prva je da smo u socijalizmu, koji je bio izglasao jednake šanse u obrazovnom smislu za sve, smatrali kako su *šljake-*

ri postali oni koji nisu htjeli učiti. Njihov broj statistički je potkrepljivao takvu negativnu selekciju. Pri pogledu na svako gradilište znali smo u sebi zavapiti: 'Bože, koliki ih je postotak u nas!' Pritom su se u kapitalističkom svijetu stvari nastavljale po starom, a u nas po novom. Tako je manji dio onih loših đaka iz naših razreda već tad od radnika napredovao u političke radnike kao avangardu rukovodeće klase, a kasnijom se privatizacijskom pljačkom i praznom domoljubnom bukom preoblikovao u kliku, dok je onaj njihov veći dio izgubio svako ideološko pokriće svog dotadašnjeg proleterskog statusa. Utoliko ih je sve lakše progutala stokraka kapitalistička hobotnica.

Zato su današnji *šljakeri* vrlo vjerojatno oni nekadašnji proleter i iskonskom smislu, ali bez autentičnog povijesnog tla pod nogama. Gledamo ih svih ovih godina kao sve brojnije očajne ljude bez posla, koji se pozivaju na svoje diplome. Njihov manji dio srozan je povremenim upošljavanjem na sektor uslužnih djelatnosti, dijelom i na prošnju, dok je jak postotak onih danas sredovječnih prodavača završio neki od fakulteta. Uzorci se mogu provjeriti na zagrebačkom Dolcu, pa onda zacijelo vrijede i drugdje po Hrvatskoj.

Živimo li naposljetku u *šljakerskim* vremenima? To je ona druga misao koja nam se mota po glavi – smiona koliko i opasna, sva od populističkog praznovjerja. Srž joj je u upornom roditeljskom vjerovanju, kako se u doskora postojećem društvenom sustavu živjelo kao u najgorem od mogućih svjetova, gdje je valjalo spašavati djecu, žrtvujući se za njih bez ostatka, *šljakerski* i dovijeka. To je bio njihov kvazikomunistički istočni grijeh, dvostruk, jer znači svojevrсну dječju paralizu njihovog roda za rad i život. Na ovim prostorima, po zlu izuzetima i od Okcidenta koliko i od Orijenta, takav umišljaj prava je balkanska paranoična opsjednutost. Poznajemo roditelje ekonomski nepovratno *oštećene* u želji da *obeštete* svoje potomstvo. *Šljakerski* su to obiteljski proleter i, koji prema značenju latinske riječi «proles» i nemaju što drugo od značaja i vrijednosti u svojem životu do raspoloživosti vlastitij djeci, što međutim ne predstavlja ništa manje nego odustajanje od samoga sebe.

Ipak, za slučaj, da nismo posve i s pouzdanjem pružili odgovor na pitanje, tko su to *šljakeri*, bit će lakše i s manje okolišanja reći, tko to *šljakeri* nisu: oni hrvatski sabornici u cijelome tjednu oko Tijelova, ljeta gospodnjega 2016; ne ponovilo se!

Vlado Prekrtić

Beogradski prijatelj

dvije kratke
banalne novinske vijesti
i jedna fotografija iz raskošno ilustrirane memoarske proze o domovinskom ratu generala
branislava lukača
pobjeda za pamćenje
nekom su se zagonetnom koincidencijom sklopile u priču
fragmentarnu i krhku
priznajem
ali zato ništa manje uvjerljivu
je li je ta priča tek subjektivna konstrukcija
ili objektivna rekonstrukcija ne znam
u svakom slučaju priča je strašna
i gotovo nevjerovatna
gotovo kao i sam život
tako da bi doista mogla biti istinita
u novinama od osamnaestog travnja u rubrici pod znakovitim nazivom
crna kronika
objavljena je jedna kratka
gotovo nezamjetljiva vijest
na stosedamdeset i šestom kilometru autoceste zagreb lipovac
pokušavajući izbjeći sudar s nepropisno zaustavljenim i neosvijetljenim
kamionom
s ceste je sletjela lada niva
teško ozljeđeni vozač petar k iz beograda prevezen je u bolnicu
u slavonskom brodu
gdje je ubrzo preminuo

pročitavši i nesvjesno memorirajući tekst nisam mogao ni slutiti da će
to biti tek prvi dio
slagalice koja će rezultirati ovom tragičnom pričom
niti sam mogao znati kako će do patetičnosti biti jadan sprovod
na jednom od beogradskih groblja
gdje petra k na onaj
kažu bolji svijet
nije ispratio nitko
i nitko nije bacio ni grudu zemlje na njegov lijes
na trideset šestoj stranici knjige generala branislava lukača nalazi se fo-
tografija snimljena
1964 godine ispred armijskog hotela na jahorini
dvadesetak mladih
tek promoviranih oficira jna
a u sredini branislav i petar
zagrljeni i nasmijani
na početku jednog dugog i vjernog prijateljstva koje će potrajati sve do
danas
tek nakratko prekinutog početkom devedesetih tragičnim događajima
na ovim našim
prostorima
kada su se dva prijatelja našla na dvije suprotstavljene strane
branislav u stožeru hrvatske vojske
a petar kao instruktor među pobunjenim srbima na banovini
i dok je branislav u tom besmislenom i krvavom ratu napravio blistavu
karijeru
koja je kulminirala najvišim vojnim i državnim odličjima
petar je gotovo odbačen od svoje najbliže okoline završio kao anonimni
umirovljenik
u beogradu
gdje se nakon smrti supruge i odlaska sina u kanadu sasvim osamio
tek povremeno remeteći svoj isprazni život redovitim
diskretnim odlascima u hrvatsku
u lovište krnjak
čiji je vlasnik njegov prijatelj branislav
koji je u posjed lovišta došao jednom mutnom
kasnije će se na sudu pokazati ipak legalnom transakcijom
i gdje su dane provodili tamaneći fazane zečeve i srndaće
a noći uz chivas regal
i razigrane i nezasitne žene koje se smiju i stenju na nekim nepoznatim
nerazumljivim jezicima

treći dio ove slagalice koji je u stvari i otvorio ovu cijelu priču našao sam
u novinama
opet u rubrici crne kronike
u husnjakovoj šumi
na rubnom području lovišta krnjak
u kasnim noćnim satima nađeno je tijelo dragovoljca domovinskog rata
v p
koji je kako se kasnije utvrdilo bolovao od ptsa a
na mjesto događaja ubrzo su stigli službenici kriminalističke policije
kao i pripadnici vatrogasne brigade koji su kriminalističkim tehničarima
i operativcima odsjeka krvnih delikata osvijetljavali područje
kako bi im omogućili potragu za eventualnim tragovima i dokazima
liječnička ekipa koja je ubrzo stigla mogla je samo konstatirati smrt
hicem revolvera u slijepoočicu
slučaj se činio jednostavan
očito da je v p počinio samoubojstvo
intrigantna je bila samo činjenica da revolver kojim je smrt pro-
uzročena nije nađen
dvije kratke novinske vijesti i fotografija iz memoarske proze jednog
generala
tako su se složile u priču
strašnu i nevjerojatnu
opasnu i nemilosrdnu gotovo kao i sam život
priču koja se pred nama otvorila kao pismo
pogledaj
nalazimo se u lovištu krnjak
u reprezentativnoj dvokatnoj kući od kamena i drvenih greda
gdje branislav i petar nakon zaista obilne večere
patka u umaku od gljiva
medaljoni od veprovine
pijani jelen
ispijaju butelju bijelog vina
nakon što su iskapili bokal kave i bocu whiskeya kamenim stepeništem
spuštaju se u podrum
u veliku mračnu sobu za bilijar
gdje iznad stola gori lampa
na dva kraja stola
nasuprot jedan drugomu sjede dva muškarca
a ispred svakog od njih na zelenoj tkanini leži revolver
branislav i petar sjedaju na klupu uza zid dekoriran mnoštvom zlokob-
nih lovačkih trofeja

pale tanke dugačke cigare
i predstava može početi
prvi muškarac uzima revolver
dlanom zarotira bubanj
i drhtavom rukom prinese hladnu blistavu cijev na slijepoočicu
zastane na trenutak i kao da će nešto zaustiti
a onda naglo
i odlučno
stisne okidač
revolver škljocne
igla udari u prazno
a smrt blago se smiješeći prhne oko čovjeka
zaobiđe ga
i ode na drugi kraj stola
i stane iza drugog igrača na kojem je sada bio red da se naruga perfidnoj
sudbini
čitava se dramatska sekvenca ponovi
čovjek prinese revolver čelu
povuče okidač
ali igla opet udari u prazno
kako se dramatska igra nastavljala smrt je sve nervoznije letjela s kraja
na kraj stola
a njen perfidni smiješak polako se pretvarao u jezivu grotesknu grimasu
nakon nekoliko neuspješnih krugova činilo se da igrači postaju sve smireniji
sigurnih i odlučnih kretnji
s ledenim izrazom odsutnosti na licu
a branislav i petar skriveni u mraku počeli su drhtati
i znojiti se
kao da su u predinfarktnom stanju
kao da oni povlače okidač
a onda se smrt vratila do prvog igrača
čovjek je mirno uzeo revolver
zarotirao bubanj i prislonio cijev na čelo
i kad je sobom odjeknula detonacija
a iz čovjekove glave šiknuo mlaz krvi
čak je i smrt ostala šokirana
tako da je odskočivši od stola gotovo pala na pod ispod glupe vučje
njuške na zidu
u sobu su uletjela dvojica poslužitelja koji kao da su čekali iza vrata
i spretno
kao da to ne rade prvi put zamotali krvavo tijelo u plastičnu vreću

i žurno ga iznijeli van
smrt se požuri za njima a branislav pazeći da ostane u mraku
priđe stolu i preživjelom igraču
koji je kao sleđen ostao sjediti za stolom pruži kovertu s novcem
a zatim se mirno
uz pratnju petra popne na kat gdje ih je čekala nova boca whiskeya
i dvije egzotične balavice
sutradan
rano ujutro
na povratku u beograd
petar je sletio s ceste i poginuo
a tri dana kasnije u husnjakovoj šumi nađeno je mrtvo tijelo nesretnog v p

Ana Horvat

Rodendansko jare

Seks je izvor svih zala.
(A.H., iz vlastitih iskustava)

Bijelosmeđe, malčice dugodlako, muško. Smeđa mu je bila dlaka samo oko vrata, na lopaticama i prednjim nogama pa je izgledalo kao da mu visi oko vrata tamni molitveni šal. Njegov vlasnik – prodavač iz Žumberka rekao je da je kozlič star nešto manje od dva mjeseca. Grupa Dankovih prijatelja dovezli su jarčića na Ravnice, zagrebački kvart gdje su Danko, dečko moje kćeri, i ona stanovali i išli u istu školu. Bio je u prtljažniku, zavezanih nogu (prednje s prednjima, stražnje sa stražnjima). Kad su ga odvezali, polupijani čestitari su ga vodali uokolo na špagi dok se ražanj na livadi u parku pokraj dječjeg vrtića zagrijavao. Jaretu se, onako malenome, prestravljenom i bjeloglavom (stoga nalik na kozjeg anđela) stavili preko leđa dva komada šperploče povezana žicom na hrptu. Nožice su mu klecale i “bježale“ u stranu od stresa, težine ploča i nenaviknutosti tolikom hodanju. S jedne strane čestitari su crvenim lakom za bicikle napisali na šperploči: *Danko sretan*, a s druge, na drugoj: *rodendan*. Izgledalo je kao da je kozlič već poluzaklan i da je čestitka napisana krvlju. Jare se od šoka glasalo u visokim tonovima poput djeteta koje plače. Dečki i djeca u prolazu su se tome smijali. Moja kći ugledala je taj prizor kroz prozor kupaonice gdje se uređivala za Dankovu rodendansku proslavu.

– *Ja na tu proslavu neću ići, mama, zauvijek ću napucati Danka!* – rekla mi je kroz plač na telefon – *Da samo možeš čuti kako kozlič plače i vidjeti kako mu nožice klecaju, a tako je majušni, krhak, mili i šareni! Ima tople, tamne okice, sigurno još miriše na majčino mlijeko i ne zna pasti travu. Mama, ja ću radi ovoga zasigurno ostaviti Danka, on to nije smio dopustiti, to da dovode i kolju kozlića za njegov rodendan.*

– *Stani malo, dušo, smiri se, naravno da ne možeš dopustiti.*

– *Idem dolje i napraviti ću škandal, mama, sve ću ih prebiti, proklete bu-*

dale. Ma, kakve budale – zločinci. Da mi je znati koga su od njih zadužili da zakolje i odere jare. Njega ću udariti kolcem za ražanj posred glavurine ili, još bolje, zabiti mu nož za klanje u guzicu. Oduzeli su maloga bokca njegovoj mami ... – tu je počela plakati, a meni je zabljesnula pred očima njezina slika kada je imala dva mjeseca: na stolicu za prematanje, razmahanih nožica i ručica, gola i radi toga radosna, uvijek je gugutala.

– Mama, molim te, spasi jare, dovest ćemo ga Danko i ja k tebi u Čučerje, stavi ga u onaj jedan prazni boks za psa. Brinut ću se za njega, dolazit ću ga posjećivati kad god budem mogla. Čistit ću mu “sobicu” i donosti kukuruz i ječam, što god da mu zatreba, vidjet ćeš da hoću! Mama spasi ga, reci da ćeš ga uzeti k sebi.... – Opet je plakala, stisnulo joj se grlo i nije više mogla govoriti.

– Kraj tri psa i osam mačaka, zaboga dijete, kako će to funkcionirati?! Osim toga, koze više brste nego što pasu, pobrstit će mi sve grmlje i mlada stabla u dvorištu koja tek što sam posadila.

– Neće, mama, neće, budeš pazila na njega kad će šetati, imat ćeš ga na lajni. – Gospode Bože, pomislila sam, ova je šašava na mamu – kozlić na lajni!

Oni koji me poznaju – pretpostavljaju kako je s jarčićem završilo, a za one koji baš nisu sigurni nastavit ću priču koja je kozlić ulazio u pubertet i stasao u jarca. Jare je dobilo ime Janko i šetala sam ga dvorištem na lajni. A što sam drugo mogla? U ostalom dijelu dana Janko se izležavao ne slami u hladu psećega boksa smještenog u garaži jedući i tu slamu, i sijeno, i lišće s granja mladoga bilja jer sam primijetila da lišće najviše voli jesti. Te sam grane s lišćem potajno trgala u okolnim šumama sva preznojena od straha hoće li me njihovi vlasnici uloviti u krađi. Janko, čija vrsta živi zajedno s čovjekom već više od 8 000 godina (tješila sam se da ću i ja, kao čovječica, naći zbog te tradicije s njim neki pogodan jezik!) nije mi mogao poslužiti kao kosilica za travu u mojem ograđenom dvorištu-arboretumiću od 300 hvati, jer čim bih okrenula glavu, prestao bi pasti travu i strastveno se bacio na ukrasno grmlje i stabla. Nije, dakle, mogao biti pušten da se sam šeće ni pet minuta, jer je, kako je odrastao, sa sve većim žarom brstio grmove i skupocjena mlada stabla zajedno s korijenjem. Dakle, obistinilo se ono što mi je kći predlagala – ja sam bila pastirica koja ga je više puta dnevno vodala na uzici i pazila što jede, tj. ne smije jesti na paši i nabavljala mu (što i nije posao pastirice!) uza već navedeno i: repu, svježu divlju travu, lucernu, kukuruz, zob, ječam, pšenicu i raž. Hoću reći kupovala, jer u Prigorju se sve treba platiti. Gdje bi to u gradu mogla za njega naći moja kći koliko god da platila!? Varijanta koju mi je obećavala – da će jaretu donositi sve što mu treba – u startu je propala. Seljaci su mi se iza leđa smijali. Pitali su me podrugljivo ima li Janko dovoljno mira za preživljanje, odnosno ne laju li previše moji psi na njega i time ga ometaju u toj fiziološkoj radnji. Tako sam saznala da i koze preživaju, morala sam nabaviti više literature o kozama, predbacivila sam si! Ili to svi kozari osim mene znaju da su koze

preživači pa nisu nigdje u knjizi koju sam posudila to posebno naglasili? Ušutkavala sam pse da što manje laju kako ne bi uznemirivali Janka-preživača. Neke su posađene biljke u mojem dvorištu, kao glicinije i hortenzije, bile otrovne. Ako i zanemarimo koliko mi je, prvenstveno, bilo stalo da se Janko ne otruje, bilo mi je stalo i do onih bića koje sam uzgojila, a bile su kozojestive. Navodno, koze znaju razlikovati otrovno bilje od jestivog, no u to se nisam htjela pouzdavati jer sam se plašila da ih takvo što, kad počnu samostalno jesti, nauči mama-koza za koju je Janko bio u deficitu.

Pročitala sam, raznježena, da je u prvim tjednima nakon jarenja veza između majke i mladunca koze vrlo jaka, te ga ona doji četiri do pet puta dnevno i neprestano ljubomorno bdije nad njim. Njihova veza vrlo je specifična i mama-koza (za razliku od mačaka i kuja) odbija hraniti drugu-tuđu jarad, ne može joj se podmetnuti dijete neke bolesne ili umrle dojilje. Koza i jare prepoznaju se po glasu, mirisu i okusu. Kada dojenje više nije dostatno, kozlići spontano počinju slijediti majke i uz njih brstiti/pasti biljke. Da je živio s mamom i drugim kozama, Janko bi se, ubrzo (već s manje od pola godine starosti), pridružio krdu prilikom ispaše, no kod mene je imao samo mene, neuku pastiricu, kao zamjensku mamu, pse koji su ga, hvala Bogu, dok ih je ostavljao na miru sve više ignorirali i mačke koje su se od njega odmicala, ma zapravo su ga prezirale – znate kakve su mačke!

Janko je, poput svih njegovih sunarodnjaka, bio inteligentan, znatizeljan i vrlo društveno biće. Volio se maziti i igrati, a od pasa je očekivao da to s njim čine, a ne da na njega, kad se s njima dođe igrati, reže i laju. Ne glasi uzalud poslova: Ljubomorani kao pas. Vrlo su bili ljubomorni na Janka.

Moja je kći ostavila Danka jer je, navodno, odlazio na izlete i u kino s nekom plavušom iz susjedstva. Jare je dolazila posjećivati u Čučerje, no ubrzo bi joj dosadilo vođanje Janka na uzici po dvorištu. Radije s igrala sa psima u kojem je slučaju Janko morao biti u svojem boksu. Obje smo se divile i često zagledavale u Jankove tople, čokoladne oči sa četvrtastim zjenicama. Taj pravokutni oblik zjenica priroda je podarila kozama radi omogućavanja što šireg vidokruga, gotovo oko cijeloga tijela. Koze stoga mogu na vrijeme pobjeći ili prve započeti borbu s neprijateljem. Blago njima, dobile su mudri dar od prirode.

Janko je ubrzo ušao u spolnu zrelost jarca, to se kod koza događa kad mužajaci navršše pet mjeseci. Kod Janka takvo se ponašanje manifestiralo zamjenskim zaskakivanjem pasa umjesto koza i, osobito, mene. Janko je počeo jako zaudarati jer je, kažu da je to uobičajno, urinirao po svojem trbuhu, bradi i nogama. Hm. Nije ga više bilo užitak milovati, a i on baš za to često nije bio raspoložen. Često bi ispružio vrat prema naprijed, podignuo visoko nos i gornju usnu, te zatvorio nozdrve. Na taj je način, piše na internetu, ispitivao mirisne tvari oko sebe, prvenstveno tražeći mirise spolnih hormona ženki kojih nije bilo. Naravno, osim mene za koju baš nisam sigurna da imam, kozjih i uopće, spolnih hormona u krvi. Taj se igrokaz

ponavljao sve češće, čim bih se približila njegovom obitavalištu. Grupa, u kojoj je pokušavao uspostaviti dominantni položaj mladoga mužjaka krda, bili smo mu psi, mačke i ja. Mene bi često udario glavom u bedra, guzicu ili bokove i to vrlo snažno. Katkad bi me, zamalo, i srušio. Počinjalo je tako da bi, najprije, malo čučnuo, istegnuo glavu s roščićima malo unatrag a uši prema naprijed, zatim bi rep okomito uzdignuo, a jezik ispružio iz njuškice. Mislila sam da sanjam, takva je to bila predstava, skoro balet! Zatim me je ponovno udario glavom negdje po donjem dijelu tijela do kuda je mogao dosegnuti i – zaskočio prednjim nogama. Janko se, u nedostatku boljega objekta, odlučio za pubertetski trening parenja – sa mnom. Na internetu piše da se hijerarhija između članova krda određuje borbenim odmjerenjem snage koje može biti prijatna bez ikakvog kontakta (prikazivanjem veličine rogova i uopće snage). Rijetko dolazi do stvarne borbe. Hvala Bogu! Možda je on sa mnom samo htio odmjeriti snagu, možda je mislio da sam konkurentski jarac kojega je gurkao i bockao rogovima, a ne koza u tjeranju.

– *Dušice, ti bi trebala doći k meni u Čučerje na razgovorčić.* – Pokušala sam zvučnom metodom glađenja peruškom dovesti kćer da mi dođe na dogovor o izmještanju jarca, jer to tako dalje neće ići. Bila sam po stažnjici, trbuhu, butinama, listovima itd. crvena, plava, ljubičasta, zelena i žuta, ovisno o redosljedu/vremenu/jačini Jankovih erotskih ili borbenih zabubavanja – zaletavanja. Katkad bi me, onda kad sam bila nepripremljena ili naivna (ma, neće, valjda, opet tako jako!) usput i srušio. Postajala sam sve očajnija i sasvim bespomoćna. Preznojavala sam se od straha kad je više puta dnevno trebalo ići do Janka. *Pomogni sirotu na svoju sramotu*, kaže narodna mudrost! Njemu, u hormonalnoj oluji, ništa se nije moglo objasniti, niti ga išta ičim namoliti, a morala sam ga izvoditi na šetnju, davati mu hranu i vodu, mijenjati slamu i čistiti mu boks. Sasvim je pomahnitao. Čim sam bila u njegovoj blizini zabijao bi se glavom u mene, bezobzirno, u bilo koji moj dio tijela koji bi mu prvi bio na rogovskom dohvatu. To znači i u leđa, i u nadlaktice, i postrance u grudi kada sam bila sagnuta ili sam čučala. Postalo mi je sasvim svejedno radi li to iz ljubavnog, druželjubivog ili nekog drugog ludila! Radio mi je više puta dnevno o – glavi. Plašila sam se da ću od nekog ugruška krvi dobiti trombozu, slomiti kosti pri padu ili da će mi udarcima navući nekakav rak.

– *Dobro, mama, doći ću prekosutra i raspitat ću se do tada tko bi od kozara trebao jarca. Znam ja što tebe muči, o čemu hoćeš razgovarati.* – Ta mi je njezina rečenica bila melem na ljutu psihofizičku ranu iako sam znala da joj nije drago što više ne mogu izići na kraj s njezinim spašenim ljubimcem-mužjačićem.

Izvršila je obećanje, našla je u Zagorju neke rođake svoje pozanice koji su bili voljni uzeti Janka, jer njihov stari jarac više nije bio djelotvoran, tj. živahan u funkciji oplodivanja krda od 30-ak koza koje su držali radi mlijeka, naravno i mesa, jer su mušku djecu svojih koza, što je bio slučaj

i s Jankom, prodavali još u dojenačkoj dobi. Janko je, dakle, dobio veliki harem (i mnogo potencijano zaklanih sinova). Ovo prvo će ga, svakako, obradovati onako mladoga i željnoga seksa. Nasreću, bivši gazda od harema bio je dobroćudan i nisu se nadmetali i tukli, bio je to neki razumni jarac, svjestan svojega usahlog ljubavničkog žara, nije mu bilo više ni do čega, osim do preživljanja i drijemanja u hladu stabala ili u kutu štalice. Neće ga, obećali su, zaklati radi Jankovoga preuzimanja “posla”. Najvjerojatnije i neće – nitko ne voli staru jaretinu.

Kad je zauvijek odlazio iz mojega dvorišta, kad ga je moja kći jedva uvukla s uzicom i velikom mrkvom kao mamcem u svoj automobil, Janko je gledao svojim četvrtastim zjenicama prema meni. Činilo mi se tužno i predbacujućim pogledom. Kad su krenuli, njegova bijela, andeoska glava s valovitom dlakom i krasnim rogovima bila je, iz profila uokvirena prozorskim staklom, vrlo ljupka i kao da je sjajila. Nalikovala je na glavu životinje za žrtvovanje s nekog starogrčkog friza od bijeloga mramora. Suspregnula sam suze s vrlo velikim naporom, ponavljajući u sebi: *Nemoj sada to, kozo jedna glupa i mazohistička! Preživjela si! Plači za njim poslije, neki drugi put, gledajući u njegove fotografije.*

Božidar Petrač

Grozota povijesti, gorkost baštine

Dubravko Horvatić svakako je svojim životom, svojim stvaralaštvom, svojim stalnim angažmanima bio *enfant terrible* hrvatske književne i kulturne scene. Rasipao je svoje talente neštedimice, živio je život punim plućima, sjedio je i razglabao u kavanama i gostionicama, druželjubiv, krhak, a na riječima jak, kadšto prebučan i prenapet, kadšto nestrpljiv i trpak. Davao se nemilice na sve strane, vrijeme mu nije predstavljalo kakvu osobitu kategoriju, uvijek ga je nalazio i bespoštedno trošio u razglabanjima o književnim, likovnim, društvenim, povijesnim i političkim fenomenima, neke vrste pučkim tribunom koji je vazda tražio pravdu za se, za one koje je volio, za svoj narod, za svoju zemlju i njezinu oporu i nemilosrdnu povijest. Ogledao se u gotovo svim književnim žanrovima, bio je polihistorijski nastrojen, opterećen *natrujenom hrvatskom poviješću*, njezinim zlim silnicama i vojnama, sklon političkim egzibicijama i izletima, lucidan u teškim trenutcima, mrzovoljan zbog ravnodušnosti svojih kolega po peru, homo doctus, često poučavatelj, rjeđe poučljiv. No u prvom redu bio je pjesnik čiji je pjesnički opus odavno ocijenjen i prihvaćen kao klasičan opus suvremenoga hrvatskoga pjesništva, kao posebno i izdvojeno ime i mjesto, posebice tamo negdje do početaka devedesetih godina 20. stoljeća, do dakle svih onih milih i nemilih emancipatorskih nacionalnih vremena u kojima se više razmišljalo srcem, jakim i tvrdim emocijama nego hladnom glavom, sabranim mislima i trezvenim promišljanjima. Kao da je 1988. bila ona prijelomna godina u kojoj se pojavljuju Horvatićeve *Izabrane pjesme* u Naprijedovoj biblioteci i koju su svojim recenzijama bespogovorno, zdušno i jednodušno poduprli Zvonimir Mrkonjić i Ante Stamać. Čini se kao da je upravo ova knjiga bila vrhunac Horvatićeva pjesničkoga stvaralaštva, živi dokaz i umjetnički ovjerena Horvatićeva pjesnička popudbina kojom je zauzeo neosporno i mjesto i prostor među ponajboljim suvremenim hrvatskim pjesnicima 20. stoljeća – dok se za zbirke što se pojavljuju od 1992. do 2001. uglavnom govorilo kao o plakatnoj, patetičnoj, odveć deklarativnoj ili suviše jednodimenzionalnoj poeziji, poeziji faktografskoga karakte-

ra, poeziji koja je otvoreno govorila o činjenicama ratnih zbivanja, o političkim strategijama osvajanja, paljenja i istjerivanja hrvatskoga i drugoga pučanstva s povijesnih hrvatskih zemalja. Riječju, o Horvatićevoj se poeziji toga tipa govorilo uglavnom kao pjesničkom iskustvu nove društvenopovijesne i političke stvarnosti sa svim negativnim kategorijama, prijetnjama nacionalnom opstanku, opasnostima, pogibeljima i razaranjima. Koliko je u tom istine a koliko nesklapnih zaključivanja, koliko je posrijedi nedopustiva količina Horvatićeva zanosnoga angažmana publicističke naravi ili sređivanja kojekakvih računa u postavljanju i određivanju temeljnoga smjera tjednika „Hrvatsko slovo“ što ga nekoliko godina uređivao, koliko raznih pokušaja omalovaživanja i marginalizacije njegove „ratne lirike“, drugo je pitanje.

Horvatić je meteorski zasjao na pjesničkom nebu na oblacima kojega kraljevahu pripadnici krugovaškoga naraštaja, naraštaja kojemu je na čelu pjesnik Slavko Mihalić, dok kao arbiter elegantiae slovi Antun Šoljan, prvo ime krugovaške kritike, prvo ime koje mahom prepoznaje i otkriva nove talente, utemeljuje suvremeni kanon hrvatske lirike, prati sve što se događa na hrvatskoj i srpskoj književnoj sceni. Zbirke dakle *Groznica* (1960), *Zla vojna* (1963), *Bedem* (1968), *Crna zemlja* (1970), *Baščina* (1982) i *Izabrane pjesme* (1988) redom su dočekivane s velikom pozornošću, jedno-dušnom dobrodošlicom i pohvalama – kadšto koji glasak bi možda imao drukčiji prizvuk ili kakvu primjedb, no to su uglavnom bile rijetkosti. Sve se savršeno poklapalo, Horvatić je često antologiziran, prisutan u raznim pregledima, izborima, sa čestim pohvalama svojih starijih ili mlađih kolega ili svojih sunaraštajnika. Kad bismo – a to ipak ne ćemo učiniti – pokušali razuditi i obrazlagati razne kritičke napise, došli bismo do gotovo posve istovjetnih zaključaka što su ih prosuditelji njegove poezije unedogled ponavljali, čitali ga uglavnom u istom ključu, prisvajali njegove neodređenosti kao opća i vrijedna mjesta suvremenoga hrvatskoga pjesništva kojim neodređenostima i hermetičnim, zatamnjenima i teško dokučivim značenjima snažno korespondira s europskim pjesničkim trendovima i vrjednotama, imenima koja krugovaška generacija postupno i angažirano uvodi u suvremenu hrvatsku književnu i pjesničku stvarnost – slijedeći tragove od nove kritike, preko Eliota, Heideggera, Sartrea ili Camusa... Osim toga, Horvatićeve kristalične rečenice, njegove pjesme u prozi koje su zapravo njegovo iznašašće, kojemu se mnogi dive i koje mnogi prihvaćaju kao „neporecive konstante jednoga rijetko individualnog pjeva“ stalnim su izazovima i razlozima visokih ocjena njegove lirike.¹ Za Stamaća Horvatić je tada književnik-intelektualac, štoviše, predstavnik posebnoga tipa književnika, likovni kritičar, književnik za djecu i mladež, pisac davnih legenda i priča, putopisac i zemljo-opisivač, književnik od glave do pete, „jedan

¹A. Stamać, *Pogovor mrkloj povijesti* u D. Horvatić, *Izabrane pjesme*, Naprijed, Zagreb, 1988, str. 155.

od najplodnijih hrvatskih pisaca srednjeg naraštaja“.²

Ta kako i ne bi ako ga je u sam vrh postavio Antun Šoljan koji je u *Groznici* čitao i prepoznao „najbolji prvijenac“ u posljednjih nekoliko godina, a tekst je objavljen u rujnu 1960. Horvatić je „novo ime“, pravo *otkriće*, pripadnik naraštaja hladnoga rata (Slamnigova sintagma) u čijoj poeziji otkriva nedvosmislenu pupčanu vezu s neposrednim prethodnicima, dakle krugovašima. Horvatićeva knjiga je brižljivo složena i ugođena, sa čvrstom kompozicijom i čistoćom izraza. Suvremen je, poznaje suvremene pjesničke tokove; defetistički nastrojen, stoički deziluziran, demprimantan, izrazom klasičan, hladan, suzdržan i racionalan, njegova je poezija zrelo dostignuće. Šoljan je već, zajedno sa Slamnigom, bio preveo Eliotovu *Pustu zemlju* pa u Horvatićevoj *Groznici* osjeća Eliotovu lekturu i, dakako, Mihalićev utjecaj, utjecaj njegove nagradene knjige *Godišnja doba*, koliko u tematskom smislu, toliko i u pogledu na svijet i osjećanju jezika, čak i u najobičnijih tehničkim stvarima.³ Tako zaista mladac Horvatić u vlastitu izdanju objavljenoj prvoj zbirci postaje lučonoša ili revnitelj krugovaške generacije, njihov adut koji ne može iznevjeriti i čije će nove knjige samo jače doprinijeti sadržajno i formalno spomenutu naraštaju, ali i postati čelnim čovjekom naraštaja koji se na svoj način naslanja na krugovaše, krugovaše koji nadoše, po Stamaćevu svjedočenju, nekakav modus vivendi s tadašnjim vlastodržcima te zauzeše određene pozicije s kojih su bez većih problema mogli promicati i štiti mlade kolege, a ujedno i jedna od perjanica „razlogovske“ generacije. Stamać se u nedavno objavljenom razgovoru s nostalgijom sjeća prvih hrvatskih „samizdata“, prvih vlastitih naklada za kojima su posegnuli upravo mlađi pjesnici, uz pomoć grafičara Šlogara i Tomislava Radića Žira: Igor Zidić sa zbirkom *Uhodeći more*, Dubravko Horvatić sa *Groznicom* i sam Stamać sa zbirkom *Rasap*, koji su vlastitim skromnim i siromašnim financijskim sredstvima financirali svoje apstraktne „filozofske“ pjesme koje su se zaista samo s velikih udaljenosti mogle prepoznavati kao alegorizirani neprihvatljivi „društveni sadržaji“. Stamaćev razgovor, za razliku od onodobne kritike, danas jasno svjedoči kako su i njegov *Rasap*, i Horvatićeva *Groznica* bili zapravo i duhovna dijagnoza vremena i društva u kojem su živjeli i estetski stav, te da to nisu bile nikakve književne izmišljotine, nikakva febrilna stanja ili pojačani mladalački adrenalini, nego življena/doživljena, iskušana zbilja, korelativ za kaotičnu i prijeteću stvarnost, za svijet u opasnosti i neskladu.⁴ Pravom pjesniku, pjesniku koji je svjestan svoje odgovornosti za riječ, za vlastito stvaralaštvo, vazda je stalo do uspostave kakva sklada i reda u neredu i metežu zbilje i svijeta, u aporijama života, ništa se u pravoj poeziji ne izmišlja ili konstruira ako nije posrijedi kakav čisti konstrukt, kao promišljeni politički ili koji

² *Ibidem*.

³ Usp. A. Šoljan, *Novo ime. Dubravko Horvatić. Groznica*, privatno izdanje, Zagreb, 1960. u: A. Šoljan, *Trogodišnja kronika poezije hrvatske i srpske 1960-1962*. Naprijed, 1965, str. 63-65.

⁴ Usp. A. Stamać, 'Razlog' je davn prošlost! *Razgovarao Tonko Maroević*. „Poezija“, XII, br. 1-2, lipanj 2016, str. 27-34.

drugi angažman, moda ili puka mimikrija.

Na kritičke napise Šoljana, Vjerana Zuppe i Stamaća referira se i Tonko Maroević, zatim, među posljednjima i Cvjetko Milanja, no ni Maroević ne može bez njihovih određenja, ocjena i prosudaba Horvatićeva tridesetogodišnjega aktivnoga pjesničkoga stvaralaštva. Mitska slika svijeta, arhajska slika svijeta, po kojima pjesnik ne pristaje ni na kakve vitalističke, optimističke ili napredne tonove što ih forsira drugo poraće, s kojima ne vodi nikakve obračune i polemike sa suvremenošću, nego sve smješta u neka pradávná vremena i legende, s gorkim okusima i pesimističko-nihilističkim vizijama okrutne povijesti, s naglascima stalnih ratova, nasilja, propasti i smrti; dakle posrijedi je, tada dobrodošla, opće prihvatljiva – jer se slične pojave događaju i u drugim europskim literaturama – poezija beznađa, klonuća, rastakanja, rasapa, ravnodušja, mrtvacá, crvljivosti, poraza i predaja. Igor Mandić je u povodu Horvatićeva *Bedema* ocijenio kako pjesnik „pjeva veliku pjesmu poraza i povlačenja“, „snage u nemoći, truleži u čovjeku i svijetu“, ističući da je riječ o poeziji koja tendira ili se strovaljuje u ništavilo, kao neka vrsta barjaka popularne malodušnosti, ali i dijagnoza suvremena duhovna stanja. Zbilja o kojoj se pjesnik očituje i koju bilježi „moćnim, duboko afektivnim riječima“ te kao „vrhunski mladi pjesnik drži i čuva ključeve za naš duhovni labirint”.⁵ Tomislav Ladan u svom katalogu suvremenih hrvatskih pjesnika, pjesmovnom predmetniku, ovako zaokružuje prve Horvatićeve zbirke: „Pjesnik koji uspijeva načiniti valjanu pjesmu i od onoga od čega većini njegovih suvremenika prskaju pjesmotvori kao puške punjene krivim streljivom. Metafore mu jesu surealne, pjesničke slike fragmentirane, ali je izražajni slijed smislen i cjelina dojmljiva. Iako se služi apstrakcijama, ostvaruje zaokruženu cjelinu, cjelovitu pjesmu. Njegova lirská basna ima svoju smislenu poruku. Ton je pretežno ukopnički, pesimističan“.⁶ Branimir Bošnjak u *Crnoj zemlji* vidi i prepoznaje za razliku od forsirane besmislenosti u prvim trima Horvatićevim zbirkama primjere novoga početka, „novoga života“, uz pjesnikovo „uvjerenje o uzvišenosti i svrhovitosti posla, o *heroizmu vlastite riječi*“.⁷ Ono što je prije bilo sumnja i odsutnost spasenja sada postaje izvjesnost i istrajnost. Pjesnik zahvaća sve veći niz konkretnih činjenica, ime naroda, zemlje te ujedno konkretizira sudbinu cijele jedne generacije i put njezina osvješćivanja.

Ne može se nijekati svu tu silnu pogrebnu ikonografiju umiranja i ubijanja; ne mogu se nijekati Horvatićeva gorčina, svijest o pobjedama zla i Zloga u ljudskoj povijesti, ne može se prijeći preko njegove „negativne“ metafizike, nemoći ili uzaludnosti svakoga napora ili pokušaja kakva iskoraka, ne mogu se zanijekati temeljne sastavnice ljudskoga života koji nestaje, koji se rasipa i koji žanju oštri srpovi kuge, gladi i smrti – otkako je svijeta i vijeka, od biblijskih vremena, od prvoga ubojstva do završet-

⁵ Usp. I. Mandić, *Zaključane pjesme*, u: I. Madnić, *Uz dlaku*, Mladost, Zagreb, 1970., str. 49-51.

⁶ Usp. T. Ladan, *Ojesništvo, pjesme – pjesnici*, August Cesarec, Zagreb, 1976., str. 81.

⁷ Usp. B. Bošnjak, „*Besmisleni*“ *dio stvarnosti*, u: B. Bošnjak, *Pijanje i moć*, Mladost, Zagreb, 1977., str. 103-107.

ka druge svjetske klaonice s kojom je Horvatić na žalost tijesno povezan gubitkom oca i obiteljskoga zajedništva. Nisu to samo, iako ni to ne možemo u cijelosti zanijekati, kako neki hoće, egzistencijalistički prodahnuti stihovi, stihovi doživljenoga egzistencijalnoga naboja, što se crpe iz filozofije egzistencijalizma, dakle one teme što ih je otvorila krugovaška egzistencijalistička poetika pa onda iz nje crpe i vuče svoje doživljaje, primjerice iz mihalicevskoga egzistencijalizma, i Dubravko Horvatić; riječ je u prvom redu o snažnim doživljajima krvave povijesti koja je vrlo konkretna, koju ne treba tražiti ni u dalekim, drevnim vremenima, ni u prvobitnim, primitivnim društvima, u kojima će Kain ubiti Abela. Riječ je o *Groznicu* i *Zloj vojni* koja se dogodila prije petnaestak godina od njihove pojave, a pjesnik ju preriče i oživljuje zatamnjeno, sa snažnim osjećajem gubitnika, smještajući ju namjerno u mitsko i arhaisko doba, odnosno u neprozirno, neprepoznatljivo i neodređeno vrijeme. Kako uopće očekivati od mlada, izranjena, duboko povrijeđena, a osjetljiva čovjeka da pjeva o svojoj *pustoj zemlji*, nastanjenoj bezbrojnim mrtvim žrtvama i njezinoj trpkom i sladogorkom slobodi, slobodi koje nema, o obećanoj zemlji koja je nastanjena kalom, blatom, štakorima i truplima? Koja gmiže u oholosti pobjednika i izvlači koristi iz svojih pobjedničkih zastava, okrvavljenih ruku i zadobivenih položaja? Kako drukčije nego kao o načelnoj drami svijeta, a zapravo o drami u koju je sam, nedužan, nevin i proklet upleten i u kojoj mora prebivati i u kojoj se mora snalaziti, pozivajući se na biblijske uzorke i modele, na proročku zabrinutost i profetsku poziciju. Pjesnik jasno uočuje i prepoznaje hude sile koje ravnaju ljudskim životima, svaki mu je rat ništa drugo nego konačno rješenje, bezizlazje, kataklizmičko osjećanje života; svaku smrt doživljuje kao nenadoknativ gubitak, kao ništavilo, izostajanje svakoga spasa. Teško je zapravo u Horvatićevim pjesmama u prozi naći premca u suvremenoj hrvatskoj poeziji koja bi s toliko nihilističkih postavaka i životne besmislenosti bila realizirana u kojega drugoga pjesnika. To je njegov križ što ga, pritiješnjen velikim silama Politike, Moći, Vlasti i Povijesti, nosi na svojim leđima, šuteći o vlastitu životu, životu svoje razorene obitelji i vlastitim strahovima.

Horvatić 1968. objavljuje zbirku *Bedem*, uvršćuje u nju i *Groznicu* i *Zlu vojnu*, još jedanput svjedoči očaj, nemoć i poraze, prisjeća se zaboravljenih i prekopanih stratišta, još jedanput svjesno dozivlje strahote rata, nasilja i smrti, još jedanput svjestan je svih promašaja zastava, barjaka i grbova, tih znakova ljudske pripadnosti i životnih opredjeljenja; bedem kojim se opasuje nije ništa drugo nego dodatna doza nihilizma, napasna tema koje se ne može osloboditi i koja se gotovo pretvara u manirizam, u stalno ponavljanje, kako se to uobičajava reći, ispisuje istu ili sličnu pjesmu, svoj narativ koji se kreće negdje između esejiziranja i pjevanja, filozofičnosti i pojmovnosti o kojoj je za razliku od slikovnosti govorio Stamać, ali i slikovnosti, jer Horvatić ima duboko slikarsko oko koje u slikama, kipovima ili arhitektonskim rješenjima, s vlastita slikarskoga senzibiliteta doživljuje tragediju

i dramu svijeta koju kao pjesnik gleda, opisuje i pohranjuje u dubinama svojih doživljaja, sjećanja i uspomena na neka druga vremena, dok je život cvjetao, dok se zajednički lomio kruh i dok se zajednički nazdravljalo uz dobro vino, a sada, dok se postavljaju zapreke i bedemi ništa ne ostaje osim procesa raspadanja, propasti i umiranja.

Godina 1970., u tijeku su pokušaji promjena osnovne paradigme vlastodržačkih odnosa; teži se većem nacionalnom osamostaljenju, snažnijem izražavanju osobnosti pojedinca i zajednice, pojedinca, roda i naroda; mijenjaju se politički odnosi, otvaraju se novi procesi, govor o slobodi postaje naravna stvar; tko bi mogao ušutkati slobodan govor o položaju hrvatskoga jezika, tko bi zabranio da se preriče nacionalna sudbina i da se razložno, možda preglasno ili suviše patetično govori o bitnim nacionalnim interesima; tko bi bio taj koji će prekinuti procvat proljetnoga narodnoga cvijeća i mladosti što je uskipjela od ponosa, dostojanstva i osjećaja za pravednost društvenih odnosa? Sada u biblioteci „Razlog“ Horvatić objavljuje zbirku *Crna zemlja*. Znakovit je to naslov zbirke u kojoj se ovoga puta pjesnik ne libi biti konkretan, odnosno svjesno progovara o vlastitoj zemlji, o svojoj domovini, o svojoj postojbini i postojbini svoga naroda i svojih predaka. Toliko konkretnosti u sadržajnom smislu još ne bijaše u Horvatićevim pjesmama, dok se u formalnom pogledu udaljuje od narativnoga karaktera svojih stihova i otklanja se od pjesama u prozi. Pjesnik Horvatić sada poseže za prepoznatljivim toposima svoje zemlje, istina, ona je i dalje sva podložna mehanici i silama zla, ne nalazi ni mira ni spokoja. Pjesnik je očito svjestan da do promjena u ritmu zločinačkih politika i neslobode ne će i ne može doći; no to se ne izriče kakvim apstraktnim pojmovima, to se proniče u bit patnje sa zemljom koja je „crna moja zemlja“, čije se posvemašnje propasti plaši, čiju patnju dijeli i svoju smrt zazivlje kako njezinu propast ne bi morao bespomoćno gledati. Bačena kost i lažno proljeće „crne“ pjesnikove zemlje, svete riječi koje su održale narod i za koje su vojevali stoljećima svi oni koji su crnu tu zemlju hrvatsku voljeli više od vlastita života odavno pomriješe. Jesu li svi pokušaji njezina oživljavanja uzaludni, bezrazložni, a pitanje: bdije li Božja ruka nad planetima, nad njihovom vrtnjom u nedokučivu svrhu zapravo postaje pitanje pred zadnjim odgovorom: crn je uvid u razloge vlastita opstanka i opstanka zajednice kojoj pjesnik bezrezervno pripada. Kako nositi breme života, kako se postaviti u odnosu prema svojim suvremenicima koji popuštaju s oportuniteta ili kakve lukrativnosti, koji se ne mogu osloboditi partijskih načela i stege, kako zapravo živjeti etičke i moralne vrijednosti u svijetu koji obmanjuje i laže, koji je prijevara i koji se urušuje, koji politikantski prevrće po sudbinama običnih ljudi, koji se poigrava s intelektualnom supstancijom jednoga naroda i u stanju ju je izvrgnuti smjesi povijesnoga meteža i nereda. Zanimljivo, jedini pokušaj potrage za biblizmima, odnosno za transcendentnim protegama Horvatićeva pjesništva dolazi, pomalo nategnuto, ali ipak dovoljno argumentirano iz pera Deana Slavića i u njegovim se

nalazima može dijagnosticirati u razvojnoj liniji Horvatićeve poezije ono što drugi nisu ni iz daleka pokušali gonetati: naime da se njegov pjesnički razvoj sve više priklanja poštivanju i porastu nade glede odnosa prema *Ap-solutu*. Unatoč „crnoj“ metafizici koju oblikuju gotovo sve zbirke do pojave *Baščine* iz 1982. No treba i to reći da je od *Crne zemlje* do *Baščine* prošlo punih dvanaest godina u kojima se pjesnički glas Dubravka Horvatića nije javljao. Bio je proskribiran. Šutnja, prešućivanje, neobjavlivanje, marginalizacija, sve je to prilično dugo potrajalo, i nije Horvatiću suviše koristila egzistencijalistička, mitska i arhajska slika svijeta; njegova se patnja našla u punu surječju s patnjama konkretnih sudionika hrvatskoga proljeća, onih koji su suđeni i osuđeni, koji su ušutkani i zabranjeni, koji su dopali raznih bijelih ili crnih knjiga, koji su doživjeli grozotu pustoši svoje vlastite zemlje i svojih nadanja i kojima se umjesto žuđene slobode ukazivao srp i čekić, hinjeno i proklamirano lažno bratstvo i jedinstvo.

Baščina je vratila Horvatića u sredinu svih onih razdjelnica koje su dominirale poslije tjelesne, no ne i duhovne smrti najvećega čovjeka naroda i narodnosti; i *Baščina* se pojavljuje u biblioteci „Razlog“ te još više i konkretnije tematizira povijesnu ukletost *Crne zemlje*. *Baščinu* kao da stvara u osluškivanju Eliotovih promišljanja o spoju tradicije i suvremenosti, o komplementarnosti tradicije i individualnoga talenta. Tradicija će obuhvatiti sve što je pohranjeno i sačuvano u memoriji iz cjelokupne ljudske prošlosti i povijesti, i to ne će biti puki zbroj činjenica, nego vrijednosni porudak. Svako novo djelo nužno se nastavlja na tradiciju, svaki individualni talent nadahnjuje se na tradicijskim duhovnim stanjima i oslanja na koji od njezinih nosivih izdanaka te ju nadopunjuje i preoblikuje. Horvatić u *Baščini* sagledava i stječe uvid u cjelokupnu europsku književnost, i antičku, i medijevalnu i novopovijesnu i najnoviju, suvremenu, hrvatsku literaturu. Uza sve antičke motive, Horvatić poseže za kršćanskim vrjednotama, kršćanskim martirologijem koji je oduvijek bio dijelom i sastavnicom mučeničke hrvatske zemlje; Horvatić poseže i za regionalno-nacionalnim referacijama, njegujući posebne slobodne ritmizirane stihovne strukture, primjenjujući iskustva i parafraze bugarščica, a vrsnom provedbom Krležina konstrukta, njegovih *Balada*, daje sebi oduška u uporabi krležijanske kajkavštine u antologijskoj pjesmi *Listek s tridesetletne vojne*. Svaka je povijest u neku ruku patetizirana, prošlost znade zaokupiti deklarativnošću, no u Horvatića se u njegovoj *Baščini* događa upravo suprotno: prošlost i groza povijesti iskazuju se kao depatetizirana sadašnjost. Suvremenost uranja u povijesnost, povijesnost se uzglobljuje u sadašnji trenutak. Osim toga, sam pjesnikov izričaj više ne boluje od nesklapnih sklopova ili neusklađenih stilizacija: modernost i arhaika sjajno se nadopunjuju, prožimlju i ostvaruju posve nove pjesničke senzacije, dok se sadržajno sve jasno i razumljivo kreće oko tisućljetne sudbine hrvatstva, „rvackoga junaka“, koji se vazda borio za neke tuđe interese, vazda je krvario i gubio život za život i blagostanje stranaca i tuđinaca: od Nikole Šubića Zrinskoga do običnih golobradih za-

gorskih domobrana. Arhaičnost ovoga puta ima smisla upravo zato što više naglašuje surovu zbilju, ono ovdje i sada što ih svaka politika nastoji prevesti u svoje ideologeme i zagrnuti svojim zastavama. Kako se složiti s kritičarima koji su *Baščinu* ocjenjivali kao zbirku koja se ni u čemu ne odvađa od prijašnjih knjiga. U *Baščini* svakako nije riječ samo i isključivo o tjeskobi izoliranoga pojedinca koji bi zbog svoga nespokojstva i samoće prizivao kakvo imaginarno kućište ili zaklon. To svakako nije *Baščina*, svakako to nije samo i jedino egzistencijalna ugroženost singularnoga lirskoga subjekta što žudi za stapanjem u kakav kolektivni život; a nije ni bijeg u fikciju, niti je posrijedi mitska baština, fiktivni supstrat koji bio ostao puka prazna forma. Horvatićev lirski subjekt ne uzmiče iz stvarnosti, iz konkretne zbilje u mitsku baštinu, bila ona antička, ranokršćanska, srednjovjekovna, novovjekovna i kakva druga ne bi li tako stekao kakav-takav vitalitet i došao do životne snage koja bi mu omogućila povratak smislu i koja bi ga zaštitila od svih mogućih prijetnja i životnih pogibelji. Osim toga, *Baščini* je u *Izabranim pjesmama* pridodan ciklus *Sveti zrak* koji posebno ističe okomicu Horvatićeva pjeva: uza spomenute opjevane kršćanske mučenike, Horvatić u bedemu *baščine* i njezine svetosti pouzdano vidi i molitveno zaziva u pjesmi *Posljednja pekulja* Božju zaštitu: „Gospodine, štiti našu zemlju i naš Grad / od bijesa divljeg pobjednika / i tvog slugu koji je taj zapis sročio.“ U pitanju je molitva za zemlju, zemlju, dakako, konkretnu, hrvatsku, Grad, konkretan dom i zaklon, za sebe sama kao začinjavca, pjesnika, duhovnika i slugu koji zapisuje i koji zapisima trajno čuva svjetlo vlastita identiteta. Naglašena konkretnost pjesama *Glas pretka*, *Staroslavenska*, *Baščina*, *Mirogoj* objašnjavaju pjesnikovu zauzetost domovinskim stanjem, sraslost sa „svojom zemljom i sudbinom svoga naroda“⁸, jasno postavljajući moralna, etička, društvena i politička pitanja koja se kreću u rasponu od općega, do posebnoga, od opće i univerzalne, do vlastite, svoje biti pjesništva. Možda se i mogu prihvatiti određene misli koje ukazuju na Horvatićevo pjesništvo kao plod tragičnoga promišljanja hrvatske povijesti, kao plod vlastitih trauma što ih je doživljavao na različitim postajama svoga stvaralaštva i svoga života, pa ipak se ne možemo oteti dojmu da je sjajnom spregom tradicijskoga i tradiranoga nasljeđa s modernom osjećajnošću i surovom suvremenošću profetski naslućivao pakao i nasilje što su nikli oko nas u prvim godinama devedesetih 20. stoljeća. Mrkla povijest i rasapna zbilja Horvatiću ne promiče ni iz vidokruga o vlastitoj svijesti o svojoj *baščini*: on i dalje ostaje kroničar, zapisničar, svjedok poraza i rasapa čovjeka i svijeta, pojedinca i zajednice kojoj taj pojedinac pripada. Međutim, s gomilanjem svjesnih nacionalnih atributa i približavanjem nacionalnoj baštini pjesnik otkriva jasne, čvrste i neporecive tragove svoga trajanja i trajanja svoje nacionalne zajednice, vidljive znake na koje se može osloniti i u sadašnjosti i u budućnosti, tragove jezika koji je „najpouzdaniji svjedok nacionalnoga

⁸Usp. S. M. Kočan, *O bitnoj liniji pjeva*, „Republika“, XLVI, br. 1-2, str. 71.

trajanja i identiteta”.⁹ U jeziku počiva snaga naroda i sve njegovo pamćenje, i pamćenje poraza, tlapnja i zle sudbine, i pamćenje o njegovoj moći, snazi i pobjedama. Katastrofe su neminovni dijelovi narodne ili pojedinačne povijesti, ali kadšto znaju izostati i pretvoriti mačeve u plugove, klonuća i patnje u ponos i dostojanstvo. No ni sama *baščina*, spoznaje o njezinoj vrijednosti i neprocjenjivosti u Horvatića nije bez gorka okusa, grka iskustva i tvrde trpkoće.

Njegove zbirke *Ponor* iz 1992., *Ratna noć* iz 1995., za koju je dobio Nagradu „Tin Ujević“, *Svjetionik* iz 1999. i *Neprohodne magle* iz 2001. više nisu nikakve egzistencijalističke ekstravagancije, leksička eksperimentiranja posredovanjem arhaičnoga i modernoga izraza, više to nisu mitske ili arhajske slike čovjekova svijeta, nego čisti, pročišćeni doživljaji, opori prosvjedi, trpke životne vrućice, opisi shizofrenih ratnih događaja, suprotiva nasilju i razaranjima, nalik onoj Marka Marulića u njegovoj zabrinutosti za opstanak Grada s kojega je promatrao pustošenje splitskih polja i poljana; to je specifična Horvatićeva „ratna lirika“ koja se ipak ne usredotočuje samo i isključivo na neposrednu hrvatsku stvarnost, nego nosi u sebi univerzalne vrjednote; nije to poezija mržnje i žudnje za osvetom, nisu to stihovi planuli kao bujica nekontrolirane svijesti ili poremećena uma što ga smućuju blizine smrti, nevine žrtve i divlje horde s velikom, gotovo očajničkom vjerom i nadom koja proizlazi iz posljednje pjesme u zbirci *Ponor*, iz pjesme *Anno Domini 1991*. unatoč iznakaženim truplima, otimanjima, ubijanjima, razaranjima, najezdama sotonskih jahača: „Ali se ufam u silu tvoje pravde, Gospodine: / pod njima već se crni ponor crni / a mi ćemo opstati.“ Nihilizam i katastrofičnost ranih Horvatićevih pjesama sada nadomješćuju drukčija raspoloženja, istina, izrazom bliska spomenutim pjesničkim prvinama, ali raspoloženja koja su, poput poeme *Pjesan Lazarova*, poput pjesama *Ratna noć*, *Ponad hrvatske zemlje*, *Ne mogu te se odreći, zemljo*, *Svjetionik*, *Naš dom* ili pjesama *Ali to sam ipak ja*, *Liši me, Gospodine*, *Mrzim te, ljubavi moja* osjenčana sjenom transcendencije, nadom i onim pragom što ga valja prijeći, u Horvatića ne bez sumnji, ne bez dvoumica, ne bez strahovanja jer povijest se toliko puta od biblijskih vremena do naših apokaliptičkih dana devedesetih ratnih godina poigrala sa čovjekom, i Bogočovjekom, da ju je teško bez posebnih milosnih i blagoslovljenih časova razumjeti i kao povijest spasenja. Odatle opet ona groza povijesti koju Horvatić kontinuirano ima pred svojim očima i koju doživljuje u svoj njezinoj punini: u zbirci *Nedogledne magle*, svojoj posljednjoj knjizi pjesama, u antologijskoj pjesmi *Duša na stratištu*: „mi što ne pristajemo biti slugani / pa sad zato ispaštamo svoju jalovu slobodu / progonom u močvare, u gudure na kraju svijeta / u neprohodne magle koje su sve bliže / ispaštamo teškim smradnim teretom / koji nas sve više tišti / ispaštamo dušom na stratištu. / Poniženi sve do ruba neživota / hoćemo li ikad iznać

⁹Usp. I. Božičević, *Pusta zemlja i katastrofična povijest. Dubravko Horvatić: Izabrane pjesme*, 1988. u: I. Božičević, *Čitateljev svjedok*, Naklada MD, Zagreb, 1996., str. 105-108.

način/ da zbacimo taj teški smradni teret s pleća / da životom punim opet bismo živjeli / disali punim plućima / u istini, jedinoj osveti kao onih svih godina / kad njih nije bilo.“

Od samih početaka svoga pjevanja, do njegova završetka, pjesnik vazda predviđa martirij, uvijek računa s mučeništvom, proročki navješćuje spas trule tvrđave, trula grada, svoje Hrvatske, i ma koliko bih njegov iskaz i njegov tematski okvir jasno obilježeni tamnom zbiljom, mučnom mukom, grozom povijesti i rasapom vrjednota, isto tako se razaznaju obrisi slutljiva oslobađanja i Lazarove pojave kao uskrsle, oživjele, ma kako i koliko bila razjedena zemlja do kraja joj je ostao vjeran sluga i njezin vjerni kroničar i svjedok koji se je razaralačkoj energiji suprotstavljao stamenom krhkošću svoje svjetioničke duhovne snage, koji se destruktivnim silnicama Povijesti i Vlasti suprotstavio visoko moralnim i etičkim vrjednotama svoje krepke i mudre lirike.

Krešimir Brlobuš

Razdahnuće tišine

...živjeti, (za)šutjeti, potpuno sebe išutjeti, tiho skončavati, vielleicht, jenseits von allem sein – nezamjetno okrenuti leđa posve nepoticajnoj i neplodnoj *svagdašnjosti* – biti jednostavno posve tih i sam, stajati u hladnome krugu neumitna usuda, te posve nezamjetno i postupno nestajati...

Razdahnuće tišine,
kruženje u potpunom muku
posljednja točka ne spoznaje,
tihi dan što propada u bezdan...

Budući da je pojmovima neuhvatljiva i da je zarad toga zavazda “osuđena” na zagonetnost, muzička se umjetnost ne odgonetava putem spoznaje i zbog toga nas nimalo ne čudi što u neizvjesnom obzoru nepojmljivog samu sebe štiti od svakog mogućeg spoznajnog redukcionizma u kome se redomice krivotvori i svodi na sve drugo što ona nikada nije bila niti će ikada biti.

...posve povučena u “vlastite misli” – duša strpljivo šuti,
u blaženstvom ugođenoj tišini šuteći zastaje.
Onemoćala volja odjednom u njoj posustaje –
Šuteći odustaje te posve nestaje –
preostaje samo nešto što neopisivo jest.
Što je to? To samo ona zna! Tko zna, možda će tek nakon posve utišanog
ja dospjeti u neko šutnjom obuzeto, samo njoj blisko samoprepoznavanje.

Onaj u kome muzika ne podiže duševnu razinu njegove dobrote, mora itekako posumnjati u vlastiti sluh. Izrečeno je posve u opreci sa stajalištem vrlo dosjetljiva maestra Lovre Matačića, koji je prigodom jedne orkestralne probe o tome posve suprotno izjavio: *glazba oplemenjuje gotovo sve, osim muzičare.*

Kada se govori o izvođačkom tumačenju muzike onda nije nebitno zajedno s Nietzscheom upitati: nije li gotovo svaka interpretacija glazbe ponajviše samo sredstvo da postanemo i ostanemo gospodari nad njom? Sukladno potonjem pitanju nije na odmet nadalje upitati: što da uopće čini egoizmom sputani virtuoz sa savršeno oblikovanom muzikom ako je navikao da je isključivo koristi kao puko sredstvo za rivalstvo?

Tko zna, možda je ona pratišina koju nam nagovještuje smrt samo posljednje razočaranje našeg nemudrog očekivanja te u skladu s time potpuna praznina bez ikakva identiteta... Pa ipak, ako smo svjesni da u tihoj preobrazbi života i smrti neumitno hlapimo, onda bismo zacijelo negdje trebali ishlapati... Gdje? Rubovi se ovostranih obzora neprestano mijenjaju i prikrivaju a moguće dospijeće u neku posve tihu onostranost ostaje zauvijek zagonetno, za svako naše naivno očekivanje tek samo uzaludna nada, neopisivi utópos i ništa više od toga...

Zadržimo se svakako u upitnoj slutnji neizrecivog, kada konačno uvidimo da su u tihom blaženstvu njegove sluteće neizvjesnosti odgovori nemogući, dapače posve nepotrebni... Zato nam ne preostaje drugo nego da pravodobno utišamo našu potrebu za izriječom i "budemo posve tihi, kada čutimo da nam riječi više ništa ne pomažu." (Hölderlin, "Hiperion")

U jednom starom crno-bijelom filmu čuh slijedeću misao na čije bi dosljedno ljudsko svjedočanstvo malotko u naše beščutno doba pristao: *Neimaština je najbolja obrana od prljavštine.*

Postoji li mogućnost da se tišinom ugođeni smisao u nama može potpuno umoriti? Naravno! Što se tada zbiva s takvim smislom kada se posve umoran preobražava i prikrije u besmislu te potpuno nestaje u nedokučivom? Ništa! Tada nam zacijelo ne preostaje drugo nego da zajedno s njim, nestajući u onome Ničemu, čutimo kako nezaustavljivo curimo kroz posve slobodan i nesputavajući bezdan.

Uh, kada bismo bar jednom uspjeli sluhom dosluhnuti onu tišinu kamena koja u njemu zavazda skrivena jest?

Prema Gleen Gouldovu stajalištu, klavir je prije svega naprava u službi duha. Međutim u opreci s potonjim stajalištem, bitno je upitati: Čemu uopće služi klavir ako na njemu svira onaj svirač, sviranje kojega nije u službi duha?

Često me ugađa isto pitanje: nije li naša neumjerena učenost ono što ponajviše potire i dokida intuitivni život naše duše? Ukoliko se uvjetno složimo da je tomu doista tako i da je intuicija u nama zapravo ono isto što i svojevrсна muzikalnost naše duše onda nam ne će biti teško razotkriti zašto se uslijed "nadmoći" odveć rigidne učenosti, razaranjem intuicije istodobno razara njezina muzikalnost. Nije li baš zato pretjerana mnogoukost ništa drugo nego suvišni teret što opterećuje, zamara i koči našu dušu, osobito njezinu intuicijom ugođenu gibljivost? Svakako? Jedno je posve nedvojbeno, za ljudsku je dušu nužno samo ono njoj primjereno znanje koje ju ne opterećuje i ne sputava nego oslobađa za polifoni suživot njezine intuicijom vođene mašte i uzgibane muzike u njoj. U tom smislu nije nebitno upitati: što da čini ona oduševljenjem ispunjena duša koju preobilna količina učenosti koči i zatire u njoj oduševljenu pokretljivost njezina intuicijom ugođena pjeva? Zbog njezine preopterećenosti neumjerenom količinom znanja ona se sve više koči, gubeći pritom onu navlastitu gibljivost koja bi joj ponajviše trebala omogućavati nerazmrsivi suživot njezina oduševljenja i intuicije. Takva suha, posve nemuzikalna i negibljiva duša ne čuje pjev u sebi te u skladu s takvim uskratom ne sluša, ne pjeva, ne muzicira, ne mašta, ne pleše, ne komponira.

...postupno sebe osporavati – izmetnuti se iz mnogih osviještenih, prijetvornošću nametnutih, od rođenja naslijeđenih “bitnosti” – tiho nestajati – pjeskovitome prahu vjetra sebe prepuštati...

Postoji li uistinu neki eleuzinski mir u kome se učestali nemir ugođen tihom mjerom svete nužnosti, primjereno preobražava u usudom dosuđeni spokoje?

...tiho nam je izbrusiti pitanja do one nužne oštine kojom nam se potpuno prokazuje iskonska nemoć naše spoznaje... Ugođeni plodotvornom sumnjom, pokušavati nam je uvijek nanovo nepotkupljivo misliti, s tako izoštranim pitanjem čijom oštrinom možemo porezati i razrezati svaki lakovjeran i odviše nametljiv odgovor. Čak i onda kada u preuzetnoj neupitnosti posvemašnje prividnosti mnijemo da smo pronašli zadovoljavajući odgovor, čak i tada se zbog zaštite vlastita zdravlja i samog mišljenja trebamo prisjetiti poznate Blumenbergove izreke: “Antworten ist immer leichter als fragen”.

Nisu li metafizičari svi oni koji sami sebe hotimice osuđuje na invalidnost svojih osjetila, na nestanak nenadoknadive izvorno stečene neposrednosti?

Upitno je, gdje se uopće uspijeva skloniti i modulariti sjećanje svih onih smrtnika, duševni život kojih usahne u njihovoj neizvjesnoj točki starosti? Zar ono doista nestaje u tihoj nesmrtnosti duše? Ili, možda ipak tišina pojedine duše stječe samo onoliko besmrtnosti koliko uspijeva sudjelovati u pamćenju nečega što u neprekidnoj preobrazbi života i smrti vazda neumiruće i pamtljivo jest. Stoga nije neupitno kako i koliko odveć nemoćna i nepokretna duša takozvana prosječna smrtnika može uopće sudjelovati u gibajućoj preobrazbi nečega što vazda pokretljivo te istodobno neumiruće jest?

...biti u sebi, uspješno se prikrivati u onoj neopisivosti koju nerijetko ćutimo kao tišinom obrubljenu samost samu...

Erika

...zauvijek odjevena u bezglasje,
istodobni udah i izdah neponovljena trenutka,
jednokratno izdahnuće nedozrele neizvjesnosti,
potpuno zarasla u pamćenje majčine, bratovljeve, očeve ljubavi,
vrijeme što u njoj zastalo jest,
nestadoše u potpuni muk.
Nije rekla zbogom,
pogledom zalutaše u nedoslušnu točku tišine.
Sukladna samo sebi svojstvenoj vjeri,
tiho nestade u nebesku bliskost s Njim...

Je li tišina doista ona posljednja nedoslušna "pojava" što me najvjernije vodi u konačno prepoznavanje samoga sebe. Povratak u ono autistički ugođeno, posve mutavo stanje potpune samoće, kada više ne mogu, ne trebam, dapače ne želim izgovoriti ni jednu jedinu riječ...

Nije li svako muzičko djelo neupitne ljepote što svojom zvukotvornošću ostvaruje neopisiv odmak začudne samostojnosti, samo fragmentarno prisjećanje one zavazda upamćene orfičke cjeline svijeta?

Trodijelni kanon života i smrti

nehoteći dohod,
lutajući prohod,
sluteći odhod...

Ako nam bilo što iz glazbenog djela samo od sebe iščezne u zagonetnost onda je svako spoznajno pribjegavanje njegovu odgonetavanju nepotrebno, dapače posve suvišno...

Ako za iznimne skladatelje u svakodnevnom žargonu često koristimo naziv genijalci, onda bismo radi neupitne vrijednosti njihovih glazbenih djela trebali biti svjesni neosporne činjenice da se o njima može vrlo malo suvislo govoriti a o svima ostalima koji su podređeni neizmjernej duhovnosti njihove muzike, mnogo. Što da se na primjer govori "o" razigranom Mozartu? Malo, gotovo ništa. Što da se sluša od njegove glazbe? Sve!

...smjelost je naša doista neprocjenjiva kada uspijemo potpuno išutjeti sebe i tako (sa)čuvati sve ono što prikriveno u nama neizrecivo jest. Jer, ono neizrecivo što sebe šutnjom zaštićuje, ono nas istodobno oslobađa od svake iznude i prinude uzaludnog govorenja. Tiha opuštenost naše duše u onom neizrecivom ne omogućuje nam samo primjerenu uštedu riječi, nego još više od svega toga, ona onom izrecivom (do)pušta takvu nespuntanu slobodu iz koje nerijetko progovori nešto što doista nepredvidljivo i zaprepašćujuće jest...

...urušio se u potpunu tišinu vlastite samoće te zauvijek nestao – bila je to njegova posljednja samoća. Naravno, bez svjedoka...

...premrziti našu mržnju nije ništa drugo nego pokušavati uvijek nanovo, izgalamiti prekomjernu galamu naše odveć tašte i predrasudama vodene duše...

Nije li samoća neko imaginarno uprostorenje sebe u zagonetnome – posve slobodno lebdjenje u nerazumljivome, u nečemu gdje (s)misao (o) davno nema dna.

Davor Velnić

Dno je uvijek dublje

Uvod u čitanje Grge Gamulina

OD SAMOGA KRAJA

*Glavu joj skini! Zagrizi! – tako su iz mene vikali moja jeza,
moja mržnja, moje gnušanje, moje sažaljenje, sve moje
dobro i zlo vikalo je iz mene u jednom uzviku.
(Friedrich Nietzsche, Tako je govorio Zaratustra)*

Ovo je knjiga o krvlju i nesrećama išaranoj hrvatskoj povijesti 20. stoljeća, o prevažnom razdoblju između godine Gamulinova rođenja (1910) i godine smrti (1997). To je sama srčika dvadesetog stoljeća: esej o nenapisanoj i neobjavljenoj prošlosti i užasnoj, zapravo neizlječivoj hrvatskoj podjeli – tekst o izvornom zlu boljševizma koje, nažalost, nije došlo sa sovjetskim tenkovima, nego je sjeme zla posijano širokim zamasima vlastite ruke i brižno njegovano sve ove godine. Otrov nakazne jednakosti postrcan dječaćkim zanosom i mladenačkom zabludom hrvatskih naraštaja nakon Velikog rata, toga bezumnog kolektivnog europskog suicida u kome je kolijevka judeokršćanske kulture izgubila četiri imperijalna stupa: rusko, njemačko, austrougarsko i tursko carstvo i svoju sudbinu prepustila boljševizmu i političkim pustolovima, zapravo politikantima, političkim probisvijetima i tek nekolicini državnika. Carstva su nestala, zamijenile su ih političke diktature krvoloka i državnički surogati predvođeni koristoljubnim politikanstvom. Europska su kraljevstva preživjela, ali ne bez posljedica.

Gamulinova knjiga *Ilirijin smiješak* argument je protiv zabluda da se prastare društvene nepravde mogu prekuhati i potom ispraviti ostrim sjećivom proleterske diktature te nasilno i nemilosrdno napučiti osviještenim, tzv. novim čovjekom. Tom novom čovjeku rad nije postao privilegij nego

prava (zatvorska) tlaka. A kad je taj »kotač napretka« zaglibio u krvavoj ka-
ljuži ideološkog uvjeravanja, milijuni su ubijeni u ime toga nasilničkog na-
pretka. I odmah se bol novih nepravdi pokušala opravdati pseudoznanošću
poznatom pod pojmom »znanstveni marksizam«. Uvijek je, međutim, bila
i ostala riječ o teroru prakticirajućeg komunizma – neostvarive i uzaludne
iluzije da čovjek zna više i da je bolji od Boga.

Malo što može pokrenuti čovjeka kao srdito razočaranje i bezočna ne-
pravda, kao ona peckava misao na neposrednu iskvarenost svakodnevice,
podvale i skučenost hrvatskih književnih obzora, naših prilika i neprilika,
kao stisak tvrdih povoja prešućivanja, gmizave laži što plaze od usta do
uha, predrasude srasle s mržnjom u režiji boljševističke (književne) no-
menklature koja već desetljećima u Hrvatskoj poništava svaki oblik judeo-
okršćanske tradicije i pod krinkom jednakosti rastače ono malo ostataka
demokratskoga građanskog društva. Koprana predrasuda pregusta je i tra-
je predugo da bismo tek tako vidjeli stvari onakvima kakve jesu.

Razočarenje oslobađa bolom, a onda se tinta nepotrebno i s dozom
teatralnosti umače u venu i sve se pretvara u nagrađenu pozu i gemištarsku
patetiku okrunjenu lovorovim vijencem. Nepravda ponižava, gnječi i
lomi, ali ne ubija, i s time se računa. Veći dio poteškoća u hrvatskoj kul-
turi neizmjerana je količina uljudnog prijetvorništa, pijetizma i usjajenih
gnojnih laži; samo sustavna proizvodnja jalovine ovjenčana hvalospjevima.
Zaudaranje smrada u intenzitetu i količinama tako je agresivno da smo već
zaboravili miris svježeg zraka i podcijenili grohotan smijeh svakodnevice,
jedinog pobjednika nad ponorima strahova. Jer koju to izopačenu sreću
krije ideološka poslušnost, ili pak koje to zadovoljstvo čak i danas donosi
intelektualna ovisnost o partijskim napatcima, da joj toliki hrle pa ni u
strahu i očaju pred biološkim nestankom i zajamčenim marksističkim ni-
štavilom ne žele priznati svoju pakost i povijesnu činjenicu da su počinili
neizrecivu pogrešku prema svom narodu i nasljeđu? Zapravo neobjašnjivo,
tako izopačeno i sustavno proždirati i hraniti se svojim mesom; nimalo
okajati obijest, čak se time i podičiti, pa baš nikad posumnjati u svoje po-
stupke, nego odvratno pretvariti u prihvatljivo.

Zato je ovaj prostor uskogrudnih i njihove raskošne patetike, pozornica
isključivosti i prenemaganja gdje je za umjetnika samo paklena provalija
dovoljno velik izazov, a glasovi tame dostatno poticajni i vabljivi – isto kao
i ušutkano navijanje ustrašene publike željne tuđih nesreća. Na književ-
niku je da se bez voska u ušima odupre tom zovu, te premosti »litice od
rubina« i o tome ostavi vjerodostojan trag. Ili se strmoglavu u utješnu tamu
samozadovoljstva i naručenih hvalospjeva. Pismenost je nemala obveza, a
umjetnost gradnja uvijek novih mostova s pogledom na besmrtnu ljepotu
ponornih litica i bezdanu jezu. Od tog pogleda vrtoglavica jača, glazba
prokletih se pojačava i mami poput morskih sirena, a pulsiranje izdane
savjesti trne do neslućenog i grešnog užitka obamrlosti. Jeza i mračna litica
dijabolično se privlače i hrabrost je nemoćna. To je prvi korak prema isku-

šnju nepoznatog i prvi šapat Zavodnika, nagovor skrivenih šaptača i naš najtiši trenutak: san i java umiješani u hladnu prazninu s okusom hemoglobina u jutarnjem dahu. Koga li smo noćas u snovima proganjali? – San kao dio mašte, ali unutar iskustva: za kim sam to noćas trčao i koga sam to noćas grizao. I čije sam se krvi napio da sam između boli i praznine izabrao bol? I zato nas ponekad iznenadi i presiječe misao: što smo to sinoć sanjali i koja smo to mjesta tako olako i usput pohodili?

»Samo onaj tko spoznaje Brahmju prelazi bezdan smrti«, kazuju Upaništade. Zato Gamulin bilježi svoja hodočašća po Apeninskom poluotoku i bez vrtoglavice prelazi most poviše modro-crnih bezdanih praznina, povrh bezumlja i slijepih sila, jer nakon logoraškog i poratnog iskustva ne smije postati prošnjakom ni od svoje ni od tuđe volje. Ne usudi se do kraja polizati sluzavo i mračno znanje noćnih sjena; oboljeti od snuđenosti i povoditi se za »mudroču koja uzdiše. 'Sve je uzaludno'«.

»Jer, kako može odgojitelj biti netko komu je urođena nepopravljiva i prirodna sklonost ponoru? Mi bismo najradije porekli taj ponor i stekli dostojanstvo, ali kako god se okrenuli, on nas privlači. Stoga se odričemo, recimo, razorne spoznaje, jer spoznaja, Fedre, nema dostojanstva ni strogošti; ona zna, razumije, oprašta, bez oslonca i oblika; spoznaja je naklonjena bezdanu, ona je sama bezdan.« (Thomas Mann, *Smrt u Veneciji*)

Dok neugasivim sjećanjem korača zagristi dosud, Gamulin sluša odjeka vlastitog kopita pa se iznemoglim glasom vraća umornim pitanjima. S neugodnom popudbinom sjećanja neumorno korača prema snomornim dvojbama i ponornoj tišini, ususret mucu iščekivanja i nijemosti logorskih dogovora. S Gamulinom Italijom korača i najavljeni prizor smrti, njegova kći Dafne. Uvijek uz njega, dok je bila živa, i nakon tragične smrti. S noge na nogu on pohodi uspomene na osjećaj vlastite bezvrijednosti, na život omotan bodljikavom žicom razrezan na dane i poneki tjedan, dalje od toga ni jedan dogovor ni zakletva ne izdrže, dalje od toga čak ni logorski čuvari sebi ne mogu ništa jamčiti. – Nemoćan je i zapovjednik logora! Logor je neprestano iščekivanje naredbi i jezovita dugotrajnost limba, neprolazno lice iscrpljujuće neizvjesnosti; logor je s onu stranu dobra i zla, djelić nemjerljivog. Logoraš neprestano umire i ne prestaje se rađati; svaki je dan iskamčen, svako jutro samo je preživljena noć. Opna života i smrti tanji se na debljinu sjećiva.

»U tišini predvečerja krenuo sam ponovno trgov hineći zanimanje za arhitekturu kuća i ukras grbova, i tada sam ih napokon spazio: odnekud iz dubine prozora stizali su me pogledi, plazili su po mom licu, boli me sumnjičavim pitanjima. Tko sam? Zašto sam ušao u njihovu nijemu igru? Nosim li nesreću? Tu i tamo opazio bih krajem oka zavjesu kako se naglo spustila, ili neko lice iza stakla u dubini sobe, i sada mi je bilo jasno da su me od prvog časa pratili i *da nisam bio sam*. Ušančeni iza blijedih zidova borili su se sa mnom. Jesu li barem među sobom bili solidarni, povezani možda nekim nepoznatim udesom?

Penjao sam se na prste, ulazio u dvorišta, popeo sam se i na neke terase i uhodio sam te rasvijetljene ograde. A ljudi su to znali. Primijetili su me i pratili pogledima. Vidio sam zavjese kako se miču, naslućivao sam lica i oči. Pa kad sam na kraju, tup od tjeskobe i osamljenosti, sjeo na prag česme u sredini trga, čulo se samo tiho žuborenje mlaza iz satirovih usta, i tek tada sam zapazio kako na trgu zapravo nema rasvjete. Rasvijetljavali su ga samo žučkasti kvadrati prozora i njihovi odsjevi na pločniku.« (Grgo Gamulin, *Ilarijin smiješak*, »S onu stranu Cécine«)

Gamulin je svoju šetnju ponad grotla ponoćnog bezdana sakrio u *Ilarijin smiješak* i jeku zastrašujućih dubina ponio na Vječni istok, kao i Thomas Mann, kao i svi upućeni, iskušeni kojima je klupko života i smrti, kao i tajna prekogrobnog prišapnuta još za posljednjih dana djetinjstva i u mladim godinama tek propupale mladosti. A onda su u dugim bezglasnim noćima tajnu nastavili tegliti ostatak života, iščekujući primicanje najavljenih događaja. U strahu da će ga zaskočiti ono najgore, Gamulin je pokušavao preduhitriti događaje tako da je nesreći išao ususret provjeravajući vizije budućnosti. To je bila vrsta logorom iznuđene hrabrosti. Skicirajući vlastiti dosud, umjetnik se pripravlja i premošćuje jaz između došapnute sudbine i vlastitog izbora, poimlje udaljenost između esencije života i snolikog djetinjstva. U taj rajski zavičaj prvih prizora još nije ušetalo vrijeme i pohode ga bogovi.

Gamulin ne želi biti crv u očima sudbine, nego živjeti »život koji je toliko neobičan te se čini kao da uopće nije naš«. (IS, »Posljednji grad«) Klica besmrtnosti neprestano se otkriva i sakriva, ukazuje i nestaje u tkivu i štivu. Besmrtnost nije beskonačno čekanje vječnosti ili neprestano obnavljanje, nego odabir užasa bez ikakve budućnosti. Jer umjetnik od umjetnosti ne prosjači besmrtnost, nego željno umire u svome djelu, ukopava se u svojim riječima i svojom smrtnošću prijeti zaboravu. Gamulin od najranijeg djetinjstva miluje svoj odabir i privilegij da bi tek nakon logoraškog iskustva shvatio da nema razlike između tuđeg i vlastitog života, tu na visokoj oltarnoj stijeni ponad bezdana, uz sam rub besmisla. Čak su i najgori neprijatelji jednom bila dječica ovisna o majčinom mlijeku. Zato je život isti i jedan, ona malenkost preostala do smrti, a Umjetnost je malokad široke ruke, nego je kao i Ljepota: zahtjevna i okrutna, ali može ozariti i osmisliti život. I nije za svakog, ponajmanje za ustrašene. »Poznavanje sebe je prosvjetljenje«, kaže Lao Zi, a umjetnik ne može biti nauštrb čovjeka.

Sve što su književnici oteli raljama pomahnitalog apetita vremena, bdijenjima i snoivenjima, tek su jednostavne »črte i reze« urezane u nadgrobni kamen svijeta. Sjećanja umaraju, zato ih gubimo ili zapisujemo kako ne bismo pregorili od starih zebnji i još starijeg stida. To je ono po čemu su pisci željeli da ih upamtimo i upoznamo njihov svijet. Njihovu podudarnost s vlastitim bićem, sve to zapisano u njihovim naslovima i podnaslovima. Međutim ono što doista pod težinom šutnje leži zakopano u grobnoj jami, to su prvo ponijeli sa sobom u podzemlje i ostalo je neizgovoreno, nigdje zabilježeno, no to nije nužno tajna. Isprana grobna keramika, s koje nas

gledaju davno ugasle oči iz nama nepoznatih svjetova, i ona će jednog dana postati samo mrljavi komad ovalnog porculana ponad ispranih slova, odrezan komad prošlosti ostavljen suncu, vjetru i usputnim pogledima slučajnih prolaznika. Istina je enigma književnosti, umjetnosti, a zagonетка je potkresana onog trenutka kad se autor riješi stida i lati pera. „Zato umjetnička djela žive u beskrajnoj samoći, i ništa ih ne može dokučiti, ponajmanje kritika.“ (R. M. Rilke)

Da pokušam valjano (ili makar za sebe) razmrsiti enigmu Grgo Gamulina, možda bi najbolje bilo započeti ulomkom iz *Ilarijina smiješka*, točnije ulomkom iz putopisne crtice naslovljene »Golubovi u dvorištu«. Jer uistinu je teško (i nezahvalno) predstaviti knjigu koju je pročitala samo šaka ljudi, ili pak progovoriti o nevjerojatnom životu Grgo Gamulina, o nesvakidašnjoj književnoj građi, a da ne uletim u klopku neželjene adoracije, neoprezno se zaključam u autorove književne svjetove i progutam ključ izbavljenja, te tako utrnem svaku želju za drugim književnicima i njihovim djelima. Književni svjetovi s vremenom postaju naša jedina zbilja, naš osobni izbor i predložak, kao što su književni likovi naši dobri poznanici, vjerni prijatelji, zagovaratelji i pouzdani vodiči. Samo će književni i filmski likovi ispisati i napučiti povijest, najbolje opečatiti vrijeme i predstaviti uljudbu. Oni su odživjeli svoje doba te nadživjeli zaborav i svoje autore, oni su zapisani, obnavljaju se i postoje, a ljudi su mrtvi prije nego su se i rodili. Samo će poneki ostati u glavama voljenih. Mrtvima se ništa neće dogoditi, vrijeme je diglo ruke od njih i ne želi ih u svome koritu. Umjetnost je zaskočila stvarnost i ostavila trag u vremenu; ona mjeri i ispisuje slova povijesti. Izvan umjetnost nema stvarnosti, nekakve biološke zbilje samo nezamjenjiva hladna prolaznost.

* * *

Sreća je vlastiti odabir i ta nam odgovornost nije nimalo draga. Nego, kome to pišem ovaj žučljivi tekst ispunjen sumornim dvojbama i s kime sam zapravo u zavadi? Kamo smjeram, kuda i zašto, kad je već protutnjilo četrdeset i osam godina od objavljivanja *Ilarijina smiješka*, kad je tako sramotno malo ljudi pročitalo ovu jedinstvenu knjigu hrvatske književnosti, a književna kritika tek nehajno odmahнула rukom i prijetvorno uvukla glavu među ramena? Nije joj promaklo, samo se pismoznanci – što umjetnost zamataju u zamašćene fusnote i vlastitu nesigurnost, u pravovjerni znanstveni celofan i pečate svojim inicijalima – nisu nikako oglasili. Onodobni dežurni i službeni književni kritičari nisu se usudili. Ipak su shvatili svoje granice i nastavili se valjati u udobnom blatu »ziheraštva«!

Odgovor mi je davno prije postavljenog pitanje dao Henry Louis Mencken: »Pišem za civiliziranu manjinu« – i ljude slobodna uma. Dovoljno. Ponekad treba početi od svršetka.

Ovo nije esej o Grgi Gamulinu, predratnom skojevcu, komunistu, vršnom povjesničaru umjetnosti, zatočeniku ustaških logora, sveučilišnom profesoru, jednom od osnivača Instituta za povijest umjetnosti u Zagrebu, stigmatiziranom hrvatskom nacionalistu i prije svega izvrsnom književniku. Ponajmanje njegov književni životopis ili inventura objavljenih (i neobjavljenih) likovnih atribucija, studija, stručnih radova i tiskanih naslova. Ali je svakako jedna bolna misao na nepotrebne (ili ipak nužne?) poraze i razočaranja što ih je Hrvatska priuštila svojim ponajboljim sinovima, samo zato jer su Hrvati patetici opsjednuti udobnošću osrednjosti.

Nije čak ni zakašnjeli osvrt na jednu neobičnu i prevažnu knjigu – makar sav taj napor može sličiti na uzaludan i možda pretenciozan pokušaj da se ispravi uistinu teška (književna) nepravda i progovori o mračnim poglavljima novije hrvatske književnosti – niti očajnički pokušaj da se nekakvom »književnom zadušnicom« autorova biografija oslobodi zloduha prošlosti i okadi nepravda te Gamulin »u književnoj slavi« konačno nađe zvjezdani spokoj na hrvatskom književnom nebu. Zavist petljavih hrvatskih zloduha ostaje i trajno nadživljuje njihovo zakašnjelo i redovito neiskreno iskupljenje. Još je gora sućut ravnodušnih, njihove geste i grimase za svaku prigodu. Sprovodi i svečane akademije njihove su najdraže pozornice, grobne jame koje je život znače.

Ovo je prigoda da se u Gamulinov životopis unese nov i dosad manje poznat pogled na ljude i događaje, nesretne okolnosti, obitelj i predstavi makar dio njegove književnosti te usput progovori o nekim neobjavljenim naslovima Gamulinove književne i publicističke ostavštine.

Kad sam čitao njegove rukopise i već za tisak pripremljene strojopise, pomislio sam da bi bilo dobro i korisno napraviti Gamulinova sabrana djela i konačno na jednom mjestu objaviti veliku tiskanu ostavštinu i onu nikad objavljenu. Ne samo iz poštovanja i dirljive zahvalnosti, nego i zato – koliko god bili gordi i ponosni na našu kulturu i pismenost – jer nismo obilovali takvim književnim dosezima i učenim figurama. Grgo Gamulin je bio i ostao nesvakidašnja pojava.

Ovo je esej o hrvatskoj shizofreniji u kulturi i književnosti, o mizernom građanskom potencijalu, o teškim lomovima jednoga raseljenog naroda i konačno o traumama – o rascjepu u čovjeku, umjetniku, o aporijama i zabudama vlastitih zasluga, našoj napornoj hrvatskoj povijesti. Vjerojatno naivan pokušaj da se zakrpa razočaranje i obnovi nešto dragocjeno. Narod je uzaludna kategorija ako se izgubi začim: onu nekolicinu zanesenjaka što se bez mjere, upravo proročki razdaju ne bi li pokazali put i smjer, ljude izvukli iz gomile, narode učinili prepoznatljivima. Dakle jedan posve običan tekst o izuzetnoj i jedinstvenoj biografiji, nimalo običnom čovjeku i njegovu djelu. Usto paradigma strastvenog klimanja između blagovijesti vjere i isključivosti marksističke ideologije, njene boljševističke prakse na razmeđu kršćanske tradicije i komunističkog jakobinstva. Nesumnjivo ogled o hrvatskoj (književnoj) sljepoći i jalu sićušne životne filozofije, jed-

na prispodoba zloće, jer još je jednom oslijepjeno čitateljstvo kako bi autor, ovaj put književnik Grgo Gamulin, postao i ostao nevažan, što manje uočljiv, zapravo nevidljiv i nepostojeći.

Pritisnut nakupinama hrvatskog jala, ušutkan tvrdim povojima hrvatske šutnje i onda mučki likvidiran književnom nijemošću, danas je *Ilarijin smiješak* teško izvući na površinu i predstaviti ga čitateljstvu. Zapravo, kome i s kojim razlogom uopće predstaviti jedno književno umorstvo kad nije riječ o trileru nego o odvratnoj književnoj praksi socijalističkog samoupravljanja?

Koliko god zanosa i napora uložio, taj jedinstveni tekst ostat će čitateljstvu i dalje nepoznat, nevidljiv. Nedokučivim će putevima ispunjenja (p) ostati anonimno besmrtno naslov hrvatske književnosti. Čitanje *Ilarijina smiješka* iziskuje samoubilački dubok uron u sluzave pradubine vlastitih dvojbi, u potonuli tamni svijet krivnje i nesvjesnog. To su vlati sjećanja u jedan logorom umalo poništeni život, na otetu radost i žeravo iskušenje; uspomene na askezu i nečist kao svjesnu i uvježbanu disciplinu preživljavanja. Sjećanja na najavljenу nesreću, ledeni zagrljaj dosuda što mrzne svaki uzdah i stiskom srca leđi sućut i suzu, uvid u možda ponajbolje stranice hrvatske književnosti i doista tegoban životopis. *Ilarijin smiješak* ispunjenje je sudbine. Ili je možda sudbina ispunjenje književnosti. – Jer može li dosud biti žrtva književnosti, a ne književnost žrtva sudbine nije nimalo retoričko pitanje. Opasno je misli stavljati na papir, nije bez posljedica. Zato *Ilarijin smiješak* stoji na samom vrhu antologije novije (poslijeratne) hrvatske književnosti. Ovdje svakako mislim na razdoblje nakon Drugoga svjetskog rata.

Gamulin se nije umorio od zaplotničke šutnje književne javnosti ni obeshrabrio od uzaludne i neizvjesne borbe za neko svoje čitateljstvo i javno prepoznavanje. Na koncu, ili samo za trenutak predaha, umjetnost mu je pomagala da se makar za jedno vrijeme oslobodi stiska rigidnog skojevanja i marksističkih skribomanija te pokrpa rasparano srce. Susret s umjetničkim djelom nije bez (dobrih) posljedica i Ljepota je ipak, ili barem za neko vrijeme pobijedila idolatriju darvinizma i Ružnoću boljševičke diktature. Ohrabrila ga da pronađe iskrу vjerske skrušenosti skrivenu u sebi i tako zasjenila kumire boljševizma. Ljepota je neobičan misterij i mjera Neba, biblijska slika ljubavi kojoj je teško odoljeti. Nikada nam ne uzvrća ljubavljū nego nas pretvara u sužnjeve.

* * *

Ilarijin smiješak još je jedna od boli otežala sudbina, još je jedna izuzetna knjiga nezaslužene sudbine o iznimnu životu i nesvakidašnjim krajolicima dnevnika i životopisa. Usud tako tvrd i neumoljiv na ovim prostorima ledene preživnosti i sveprisutne podmuklosti. Mijena padova i uzleta toliko

česta, i dokazivo neizbježna. Priziv neba nije uputno odbiti ili se na njega oglušiti, samo su se malobrojni usudili zagristi vlastitu sudbinu.

Čim je riječ o neobičnom talentu, dosud je toliko puta ponovljen ili prepoznatljivo sličan: sve već viđeno, gotovo amblemično, i odvratno. Kod Grga Gamulina to je zahtjevan i iscrpljujući životopis na granici mučeništva ispunjen ideologijom, bolom i prožet Ljepotom. *Ilarijin smiješak* najavljuje i upotpunjuje autorovu sudbinu, tim književnim djelom Gamulin opravdava svoj život. To je redovito dobar početak neshvatljivo tvrdih i napornih biografija: čovjek za glavu veći od sudbine ne propinje se na prste.

Grgo Gamulin vjeran Partiji u naručju Bogorodice; djelo veće od autora sukladno unutarnjem pozivu i najiskrenijoj predanosti. Takvi su anticipirali dosud, iskoračili iz zacrtane budućnosti i ponudili se neminovnosti bez namjere da joj podlegnu ili prkose. Jednostavno su ostali vjerni svojoj sudbini kakvu su jednom sebi predvidjeli.

Njihov vedri nemar spram sudbine redovito me iznenadi, a opet ga kod takvih ljudi i očekujem: *casting* sudbine i njenih odabranika redovito je jedan na jedan, oštro i bez popusta. Sve ispod toga smatrao bih trgovinom i lošim Božjim scenarijem. Oni ne uzdišu, ne cvile i njihova djela ne cvatu u tami i sjenovitim obroncima tuge; ne leže u pustoj močvari »tužni u slatkom zraku«, neprestano uzdišući: *Tristi fummo / Nell'aere dolce che dal sol s'allegra*. (Dante) Borba je ipak najveći privilegij »...ona se vodi u nama samima, povijest je samo vanjski simptom naše bolesti«, poručuje nam Huxley. Oni se kao i Jakov bore s nepoznatim i jačim od sebe. Samo je Nebo dovoljno visoko i Bezdani dovoljno dobok.

Zato je teško odmotati napornu biografiju Grga Gamulina – militantnog skojevca i čovjeka prisnog sa zvijezdama; nadarenog povjesničara umjetnosti i nadahnutog pjesnika tvrdih proza, obrazovanog intuitivca i ljubitelja pjesništva, majstora likovnih atribucija i zrelog (djelatnog) umjetnika. Još je teže pravedno odagnuti njegovu koleričnost, činovničku samodopadnost, izravnost i nabrušenu intelektualnu pronicljivost, pa onda sve to savrniti i uskladiti s ogromnom radnom energijom, udarima genijalnosti, glasinama i ogovaranjima. Genijalnost je *archè*, najbliže početku. Možda Gamulin ne shvaća ozbiljno samoga sebe, ali svoje djelo, književnost, to svakako. S vremenom djelo zamjenjuje osobu, zato autore zaboravljaju. Ponekad ih se sjete počastiti imenima ulica i trgova. Djela odnose pobjedu nad autorom i ne treba biti drukčije.

Gamulina su vodile teške slutnje i odabrani brojevi, samo otežali glagoli i pamtljivi opisi. Na koncu potrage za istinskim Gamulinom nemoguće je shvatiti i prihvatiti njegovu (kršćansku) duhovnost i nepomućenu ideološku rigidnost, neurotičnu hirovitost i drhtavi tračak blagosti; Gamulinovu neugasivu opčinjenost Ljepotom, odanost Umjetnosti i zaslijepljenost Revolucijom. Na koncu je pobijedila tvrdoglavost. Stanovnik Vitarnje bio je Mozart okružen Salierijima i nije imao šanse; previše kićenih epigona i zavidnika, pravih negativaca po kvadratnom kilometru Hrvatske, i zato

neprestani Gamulinovi bjegovi u utočište božanskog djetinjstva.

»Ljepoto malog dana stisnutog u zatvorenom prostoru trga! Ljepoto kiše! Tišina prigušenih žamora što ih naviknuto uho poznaje i slijedi! Gdje sam vas samo ostavio, i zaboravio, negdje već na početku života?« (IS, »Srce Napulja«)

Gamulin je pouzdan svjedok vremena i povijesnih zbivanja u Hrvatskoj: od kundačke Kraljevine Jugoslavije, Nezavisne Države Hrvatske, Titove Jugoslavije raznih kratica (FNRJ, SFRJ...), pa sve do samostalne i neovisne Republike Hrvatske. On predobro poznaje predratno skojevanje, partijsku ilegalu i suradnju s ustaškim pokretom, kao i zamračeno drugovanje ustaša i komunista. Upoznao je ustaštvo i njegove logore, poslijeratni komunizam, tj. Titov staljinizam, obnovu utemeljenu na konfiskacijama, nacionalizacijama, eksproprijacijama i shvatio grubu stvarnost nalik mahnitosti. Grgo Gamulin borac je za hrvatski književni jezik i podupiratelj »Deklaracije o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika«, sudionik Hrvatskog proljeća, svjedok srpske agresije na Hrvatsku 1991. i hrvatske pobjede u Domovinskom ratu. No, može li biografija... dakle, jesu li težak dosud i sve njegove nesreće dostatne makar i donekle objasniti zašto je ruka svjedoka vremena znala zadržati nad papirom i oklijevati, čak i onda kad je opasnost minula, ili pak uporno braniti neobranjivo?

* * *

Propalo je svako ljudsko biće umišljenih nadljudskih razmjera, tzv. »kumiri tiranskih idolatrija«, ali ne i njihovi sljedbenici. I Grgo Gamulin je bio dio proleterske sljedbe, a Bogorodica je samo nadomjestila prerano umrlu majku i u Gamulinovoj prvoj mladosti zagubljenog Boga. Nikad posve i do kraja: infekcija »znanstvenim« marksizmom i tlapnje o pravednom društvu socijalizma i besklasnom komunizmu nisu nikad napustili Gamulinova razmišljanja o (društvenoj) pravednosti, čak i onda kad je postalo očito da utopija zvana »znanstveni socijalizam«, u naravi dogmatski komunizam, nije ništa drugo nego nimalo osebudna metodologija diktature komunističkog jugoslavenstva čuvana od JNA, UDBA-e i milicije te kolektivna snomorica jednog zlog doba i boljševizmom zaraženih ljudi. I sve se to krvavo urušava u svojoj nakaznoj naravi, pod težinom vlastite mržnje i duboko ukorijenjenog zla. Dovoljno je pročitati neobjavljena Gamulinova djela *Djelotvorna sloboda* (Zagreb, 1975) i *Socijalizam u nastajanju* (Zagreb, 1982), gdje nakon toliko godina i očiglednih društvenih promjena negdašnja strast za težačke »pravice« još jednom obuzima neposustalu starost, jer sebi smo uvijek iste dobi, i vraća je u narkozu mladenačkih zabluda i tlapnji. *Godine na otoku* (1977) rukopis je prvih dvojbi, a studija *Ivan Meštrović* (1988) Gamulinova završna misao o Umjetnosti i njezinom poslanju među ljudima i bogovima; uspješan pokušaj da se pred nepoznatim silama iskupi za moguće previde i zablude.

Za svoje učenike Gamulin je rašomonski događaj i neobjašnjiva povijest puna iznenađenja, jednostavno prevelika nepoznanica. Autoritet neobične hirovitosti i teška osoba sklona rezolutnim odlukama nisu najbolji put za stjecanje prijatelja i način da se postane popularan. Pred njegovim likom i komentarima mnogi i danas ostaju zbunjeni i zatečeni – prisjećaju se nelagode. Međutim ni nakon toliko godina nije im mrsko prisjetiti se nesvakidašnjih epizoda s osobom fulminantne naravi: »Ono što je moćno i zlo ponižava nas, ono što je moćno i plemenito izaziva strahopoštovanje«, piše Alain de Botton u svom *Umijeću putovanja*. Ali da bi se to shvatilo ne treba baš nikuda otputovati.

Dok sam pripremao i pisao ovaj tekst, nisam s time imao većih poteškoća, svi su rado govorili o Grgu Gamulinu, susretima i razgovorima. (Samo je Vera Horvat Pintarić rezolutno odbila razgovarati o Gamulinu.) Prisjećali su se Gamulinovih zajedljivosti te neobičnih, ničim izazvanih napada, kao i neodgonetljivih tišina. Mračna potištenost, veliko znanje i ugrizi zanosa, prkosa; sve se to i mnogo više samljelo i čuvalo u jednoj osobi. Prošlo je dosta vremena i previše je toga postalo teško razumljivo, uistinu nedokazivo. Nažalost, iz razgovora s mladim, tek diplomiranim studentima povijesti umjetnosti, shvatio sam da se u nastavnom programu profesor Grgo Gamulin i njegove knjige tek usput i sporadično spominju. Gotovo je utrnut čak i kao pomoćna (znanstvena) literatura. (!) To se opravdava novim, naprednim tehnologijama i tako dobivenim novim saznanjima i atribucijama. *Faut-il brûler Gamulin?* – Treba li spaliti Gamulina ili ga samo u tišini ohladiti?

Doći pak do Gamulina preko njegovih književnih djela, zahtjevno je i dugo putovanje u epicentar nesporazuma sa Svijetom i Nebesima. Ali tako je najljepše proniknuti u Gamulinovu silnu ljubav prema kćeri Dafni, i u njegovu odanost Ljepoti. *Ilarijin smiješak* nije ni udžbenik ni didaktičko štivo; za manipulatore prešućivanja to je »službeno« putopis. Književnom formom Gamulinova teksta zlonamjerno se manipuliralo i etiketa putopisa zgodno (im) je poslužila da se ta jedinstvena meditativna proza hrvatske književnosti etiketira i podvede pod »nižu« književnu vrstu ili pod popularno putopisno štivo. Etiketa »misaona proza« jednako joj je naštetila, jer previše je toga danas nepotrebno misaono. U hrvatskoj književnosti putopis je u rangiranju književnih vrsta, nažalost, postao upravo to – niža književna vrsta. Slične predrasude raširene su u slikarstvu, kod npr. akvarela ili pastela u usporedbi s uljem na platnu. Sličnom se predrasudom obezvrjeđuje meki uvez, jer tvrdi uvez... – Bedastoće mutnih likova i pripostih konzumenata umjetnosti.

Čitajući *Ilarijin smiješak* čitatelj neće previše naučiti iz povijesti umjetnosti niti bolje upoznati talijanske krajeve, povijest i gradove. Naime ta knjiga nije nikakav udžbenik ili sofisticirani vodič za napredne izletnike. Cijeli je tekst pravo duhovno rađanje i neprestana potraga, a putopisna pozadina samo je poslužila zapisanim meditacijama i hodočašću Ljepoti,

logoraškoj prtljazi i prvim slikama djetinjstva da izreknu svoje najskrovitije misli. Nehoteći zadržavamo komadiće prvih slika i dječje bezazlenosti s kojom smo započeli život, i to je naš jedini i pravi zavičaj. Knjigu su ispunili gluha jeka pustoši strahotnih logora i proplamsaji najavljene tragedije koja se nije usudila suprostaviti dosudu. I to pozadinsko zračenje je zastrašujuće i neodoljivo.

»A večeri su imale svilenu tugu djetinjih bolesti pred otvorenim prozorima. (Večeri iznad luka, bez zvukova i bez glazbe, jer nje još nije bilo na početku života).« (IS, »Zvijezde zelena sjaja«) Prizori odgovaraju potrazi i duboko proživljenim iskustvima. Za ponovno rođenog Gamulina, nakon uzničkog iskustva u logorima svaki od opisanih prizora u knjizi samo je znak pored puta na putu za beskraj.

* * *

Dok sveto i prokleta urla i tutnji poraćem, autor se pritajio u oku uragana – »Je li to možda moja pustoš u meni« (IS, »Grad na rubu mora«) – u svoj intimistički tekst potrage i zagonetnog svjedočenja. Likovne monografije, članci, studije i atribucije od male su pomoći; one samo potvrđuju Gamulinov nesumnjiv judeokršćanski svjetonazor i dobro poznavanje antičke klasike, samo pečate njegovu europsku reputaciju kojoj se nitko od hrvatskih povjesničara umjetnosti nije približio. Njegovo kršćanstvo opterećeno faustovskim dvojama iz logora nosi osobno iskustvo Zla i vlastitu mjeru lukavosti (posrnuća?). Nisu to nestvarni drugi svjetovi mitologije i metafizičke fantazije. Faust je nepregorivi egoizam uvijek na račun drugih, čovjekov osobni odabir. Neobjavljene pak Gamulinove publikacije, pogotovo one potpisane u godinama nakon Hrvatskog proljeća, izazivaju novi nemir i staru zebnju. Kipteće razočaranje i ledena neutješnost u opasnim omjerima ne znaju za predah i predaju, Gamulin ne odustaje.

Zar se nakon svega trebalo ponovno mobilizirati i pokajnički staviti pod okrilje mladenačke ideologije, ponovno se regrutirati pod crveni barjak i tlapiti o znanstvenom marksizmu? I tako ostaje mladenačko skojevsko sljepilo zapisano staračkim inatom ili pak svjesna ulizivačka epizoda partijskom autoritetu. Jer nitko kao logoraš ne poznaje ni strah ni ravnodušje. Partija i dalje ostaje *Magna mater*, matica i hraniteljica: jedino klecalo dostojno Gamulinovih ideala i pokajništva.

Sjećanje njegovih kolega, prijatelja i poznanika je predvidljivo – svakako selektivno i pouzdano koliko to odgovara njihovoj zakrbuljenoj iskrenosti i priželjkivanoj predodžbi o njima samima; njihovoj ulozi u Hrvatskom proljeću i Matici hrvatskoj, njihovoj ulozi u (hrvatskoj) povijesti umjetnosti. To je danas davna uspomena, sjećanje na jaku osobnost i prijedene dionice zajedničkog puta. Neobično je da su Gamulinovi studenti i juniori samo nešto načuli o tome da je njihov stari profesor pisao književne tek-

stove. I tu činjenicu smatraju prolaznom slabošću i nepotrebnim viškom, gotovo profesorskim hirom. U starijoj generaciji prepoznat je i priznat isključivo kao senior: čuveni povjesničar umjetnosti, sveučilišni profesor s oko pet stotina atribucija starih majstora (484 da budem precizan) te autor tridesetak knjiga iz povijesti umjetnosti i likovnih monografija. Koliko god mu sa zlradošću spočitavali impulzivnu intuitivnost i nemali postotak netočnih atribucija, taj ogroman posao inventurnog popisivanja i umjetničkih kvalifikacija treba staviti u kontekst ondašnjih tehnoloških pomagala te kaosa poraća, a ponajviše promatrati kroz činjenicu da je Grgo Gamulin opisao i atribuirao pretežno anonimne i neklasificirane slike te nakon ratnih razaranja, pljački i povrata likovnog blaga napravio solidnu inventuru likovne zbirke starih majstora u Hrvatskoj, osnovu bez koje ne bi bile moguće naknadne analize

Samo akademici i profesori književnosti na filozofskim fakultetima o Grgi Gamulinu književniku sustavno ne žele znati ništa; oni takvog pisca ne poznaju i to njihovo neznanje ne muči ih previše. Hrvatska intelektualna samodostatnost je čuvena, gotovo brendirana. Za hrvatsko čitateljstvo i službenu hrvatsku književnost Grgo Gamulin je nepostojeći književnik. Tonko Maroević koji dobro ali nerado miriše Gamulinovu književnu istininu (usprkos tome ipak ne shvaća ni Gamulina ni njegovu književnost) svoj osvrt na *Ilirijin smiješak* podnaslovljuje: »Pogled u putopisnu dionicu opusa«. Tako mu je lakše prikriti svoju mucavost pred Gamulinovim štivom. Teško mu je iskašljati istinu i za Maroevića knjiga ipak ostaje putopisna, a ne književna dionica, pa se u uvodu svog eseja silno trsi usporediti i Gamulina i *Ilirijin smiješak* s poznatim putopiscima i putopisima, kako u nas tako i u svijetu. Zvuči afirmativno, slični komplimentu, zapravo je osmišljena diskvalifikacija. *Ilirijin smiješak* nije dionica Gamulinova opusa, već njegova os i kralježnica.

Maroevićev ogled započinje Kukuljevićevom potragom za »spomenicima i spisima« (?) potom se nižu i uspoređuju Ljubo Babić (*Pod Italskim nebom*), Slavko Batušić (*Rembrandtu u pohode*), Marijan Matković (*U gradu Rubensa*), pa u tom nizu spominje neizbježnog Matka Peića (*Skitnje*)... Potom Maroević odušljeveno hvali i naglašava putopisne blagodati Italije o koju su se književno »očevali« mnogobrojni srednjovjekovni hodočasnici i prosvijećeni Europljani (Montaigne, Goethe, Winckelmann, Shelley, Keats...), te preko Rilkea, Manna, Lawrencea, Prousta i Pounda Italija i u 20. stoljeću zadržava svoj primat literarno najobrađivanije zemlje. Za Tonka Maroevića Italija ostaje Gamulinov logičan izbor, kopno iza morskog obzora *vis-à-vis* Hvara. Sve onako usput i nevažno, ali cijeli Maroevićev zahvat samo je osmišljena manipulacija izvedena kako bi se Gamulina uz ponešto komplimentata i »snažnih« književnih imena uguralo u veliku putopisnu ladicu i ondje zauvijek zaključalo.

Međutim, *Ilirijin smiješak* je putopis koliko i Homerova *Odiseja*, isto kao Danteova *Božanstvena komedija* ili Joyceov *Ulix*, koliko je i *Smrt u*

Veneciji turistički vodič po Veneciji. Gamulinov tekst naravno ima svoje mjesto i vrijeme »rođenja«, ali to su književnom tintom narisani krajolici nevidljive zbilje i Gamulin *nije* »u svoje putopise unio čitav raspon znanja i iskustava« i to *nije* »sinteza elitističke i rafinirane kulture kozmopolitskog smjera«. Takvu atribuciju Maroević priželjkuje svojim ogledima i recenzijama; to je željkovana pozicija žabe kod potkivača konja. Upravo suprotno, Gamulin se za ovu prigodu odmiče od *mestiera* povjesničara umjetnosti, ali ne može i ne sakriva svoj književni dar. To su putovanja po krajolicima svoje nutrine, putovanja kao lijek i terapija. Ako se već mora usporediti, *Ilarijin smiješak* treba usporediti s Wildeovim *De profundis* (ili ipak s Thomasom de Quinceyem?), s Desničinom knjigom *Proljeća Ivana Galeba*, s Millerovim *Kolosom iz Maroussija...* Najbliže su možda *Vlati trave?* Ili ako mora biti Italija, zašto ne Malaparteova *Koža*?

»Oh, Jimmy, zašto odbijaš shvatiti da nije neophodno biti Božji sin, uskrsnuti iz mrtvih trećeg dana i sjediti desno od Oca, da bi se bilo Isus Krist? Te tisuće i tisuće mrtvih, Jimmy, spasile su svijet.»

»Ti pridaješ mnogo važnosti mrtvima – reče Jimmy – ‘jedan čovjek vrijedi samo dok je živ. Mrtav čovjek samo je mrtav čovjek.’

»Kod nas u Europi – rekoh – ‘samo mrtvi vrijede’.

»Umoran sam već od života među mrtvima – reče Jimmy.«

Ilarijin smiješak nije ni rasprava o odnosu prošlosti, etike i umjetnosti, makar bi ga mnogi povjesničari voljeli tako pročitati; to je iz otrova prošlosti skuhan melem, ali i otrov: napitak smrti ako se život uzoholi i vrtlog zaborava nadjača pamćenje. *Ilarijin smiješak* je, na koncu, samozatajna rasprava o Neizrecivom.

* * *

U posljednjih sam dvadesetak godina svoje sugovornike znao upitati o toliko razvikanim Krležinim *Zastavama* i o posve anonimnom, čak zaboravljenom *Ilarijinu smiješku*. Riječ je, dakle, o otprilike dvije stotine pisмениh i prilično upućenih osoba u hrvatsku književnost. Što se tiče razvikanih *Zastava*, pouzdano znam da je dvanaest osoba (imenom i prezimenom) pročitalo roman, ostali su se izvlačili na zaborav i davne gimnazijske/ studentske godine »kad se to gutalo«. Ne, nije se nikad ni srkalo ni gutalo, samo bi se pomirisalo i odgurnulo u stranu – za neki drugi put – i tako je Krležin »kapitalac« ostajao silno poznat i trajno nepročitan. Uglavnom su svi mucali ili improvizirali petljajući s općim mjestima naglašavajući tlaku s oskudnim vremenom i obaveznom gimnazijskom lektinom. Izliza-nim frazetinama i naivnom argumentacijom pokušavali su pokriti svoju čitateljsku nagost pred Krležom, a to je ipak bio onodobni grijeh.

S *Ilarijinim smiješkom* situacija je posve drugačija: gotovo su se svi iskreno iznenadili da je Grgo Gamulin uopće pisao književne tekstove, a nekoli-

cina njih pretpostavila je da *Ilirijin smiješak* nije drugo do njima nepoznat apendiks Gamulinovim likovnim esejima i likovnim sintezama, u svakom slučaju nekakva dionica iz povijesti umjetnosti. Šestero njih ipak je pročitalo *Ilirijin smiješak*, približno isto toliko i *Voštana krila*. Izlike i muljanja se ne računaju, makar ih je u usporedbi sa *Zastavama* bilo neusporedivo manje. Postoji i sedmi čitatelj, Ervin Dubrović, povjesničar umjetnosti; on je u nekoliko navrata pokušao čitati knjigu, ali nije išlo. Nije mu se dopalo, previše nejasno, *sfumato*, i nije nikad dovršio s čitanjem. Ova žalosna iskrenost nimalo me nije ražalostila, samo je potvrdila moje sumnje u hrvatsko čitateljstvo, pa bilo ono i obrazovano.

I to je inventura čuvenoga hrvatskoga čitateljstva na temu Miroslav Krleža i Grgo Gamulin, u podnaslovu čuveno i nepoznato, veliko i malo, budno i pospano. Iz posve različitih razloga razvikanosti i prešućenosti i *Zastave* i *Ilirijin smiješak* ostali su nepročitani. Razvikano i nepoznato na istom uzorku razlikuje se u samo šest čitatelja! Neuko i neupućeno hrvatsko čitateljstvo Grgu Gamulina zaštitilo je od izmišljene popularnosti i učinilo mu silnu uslugu.

* * *

Nesreća logoraških dana, a poslije i slutnja roditeljske nesreće, prometnuli su se nakon rata u stanje ispranosti strahom, a zatim u služenje umjetnosti te čuvanje njene blagolikosti i svijesti o božanskom podrijetlu čovjeka kroz Ljepotu, tu okrutnu nositeljicu univerzalnih vrijednosti, »onu koja propovijeda služenje«. Ali Grgi Gamulinu još uvijek izmiče Božansko, i kad je u potrazi za Ljepotom, u njenoj neposrednoj blizini. »Gamulinovo putovanje i putopisanje istodobno je traženje spasa od proživljene nevolje i svojevrsan obračun s nesmiljenom prošlošću, tek s pobožnom iluzijom o predavanju čistoj ljepoti«, (Tonko Maroević, »Talijanski puti Grge Gamulina«) Kao da je budućnost bolja! Nakon izlaska iz logora najgore se tek ima dogoditi. Dafne.

Za trenutak je Ljepota, kao znak Božje nazočnosti, potisnula majmunolikog boga evolucije i utišala Gamulinov mladenački zanos pravicama i opijenost Revolucijom, njenim nasilnim i praktičnim rješenjima. Prignječen iščekivanjem udarca sudbine i smućen mračnim nagodbama, te provučen kroz logorsku metamorfozu žrtve u krvnika i krvnika u žrtvu, uznik prihvaća i nepostojanje. »Mrak i strava koja se hladi i zaoštava na granici postojanja i nepostojanja, i stid olakšanja (koji me do danas progoni): tako je, eto, i to svršilo... i dubok san do drugog dana.« (IS, »Zvijezde u Volterri«).

Ne odupire se Gamulin zavodništvu smrti i dijaboličnom prepuštanju patnji, nimalo; patnja je srp svakodnevice u rukama Kosca. Ne mari Gamulin ni za urušeni ponos i mogući gubitak stida, za mizerno okajanje i prezrivu bešćutnost. Tko je iskusio logor shvatit će. Logor je neprihvatljiv

višak istine o ljudima.

»U svjetlu logora ljudi nikad ne ostaju ljudi. Logori nisu za to napravljeni. – Svi ljudski osjećaji nestali su nam zajedno s mesom mišića: ljubav, prijateljstvo, zavist, čovjekoljublje, milosrđe, čast, postojanost... Nismo znali za ponos ni za samoljublje. Zavist i strast činili su nam se kao pojmovi iz nekog drugog svijeta. Preostala je samo mržnja, najtrajniji ljudski osjećaj.

– Eh, ali kad sve to svrši, što ćemo s mržnjom?« (»Izgubljeni zaborav«, 1978).

Ništa, jer mržnja ima sve vrijeme svijeta, a mi ne znamo što nas čeka u bezbroju vječnosti i možda nam je to iščekivanje jedina popudbina. Mržnja je naša najintimnija prijateljica, najvjernija ljubavnica; ljubav, to je pak zanosna strankinja koje se uglavnom bojimo.

Istodobna prepredenost i bezazlenost omogućuju puko biološko preživljavanje i prekomjerno slabe pamćenje. Uhvaćen u mrežu bola i nedoumica, Gamulin mora učiniti svjestan izbor i pomiriti se s činjenicama. Samo veća bol može ublažiti manju, a to je mamac i tako to počne. Samo smrt drugih odgađa vlastitu smrt. Više ima dana nego ljudi, više izdaje nego prigoda. Opiranje smrti uskoro prestaje i započinje hrvanje s pamćenjem, jer nitko te prizore ne želi za popudbinu.

Dok gutljaj ljudske krvi umiješan vlastitim suzama postaje kanibalski obrok nove, krajnje okrutne stvarnosti i obnova zavjeta Istočnog grijeha – jedna neprispodobiva inicijacija čovjeka u zloduha, i zloduha u raskajanog grješnika, Gamulin piše *Ilarijin smiješak*, ostavlja neizbrisiv književni trag. Privrženost neizbježnom očarava preko svake mjere, a »dugački odojak« postaje najslađa poslastica ljudožderskog jelovnika. Sve to uznika ispunjava jejom i u isti mah izaziva ravnodušje gore od svakog užasa. Čovjek i njegov *doppelgänger* ipak su braća istih roditelja i različitih zagovora. Mržnja braće intenzivna je i patološka. Antagonizam između Kaosa i Boga ostaje neprolazan; neprestana borba podložna samo različitim svjetonazorima i obrazovanju. Tamo »smrt više nije kruna života, mjesto na kojemu se razotkriva krajnji smisao Isusova sebedarja«, (Terry Eagleton) nego bijeda ne prestaje jaukati, a traume i okajanja neprestano kruže uokolo jadnika. I opet je sve uzalud, jer samo okorjeli i njihova ravnodušnost sve prežive. U logoru se užas samo donekle može pobijediti prosternacijom i podložnošću gospodarima sudbine. Dani se otpisuju zajedno s inventurnim popisom žrtava i svježom listom za sutra. Dani samo prolaze kroz uznike.

»Pojedinci među nama poznavali su se već godinama, ali su se tek ovdje pravo upoznali. Istom ovdje počeli smo se pravo voljeti, ali su i ovdje ohladnjela neka prijateljstva, koja su na slobodi bila bučna. Napetosti između nekih drugova (braće slobodnih zidara, nap. D. V.) postaju tolike, da zbog sitnice planu svađe. Te bi sitnice ostale sitnicama i vani, izvan logora, a pogotovu su to ovdje, gdje mogu biti štetne i pojedincima i zajednici. Ali kao da se u dnu tih svađa krije opreka između dva različita osjećaja svijeta.« (Antun Barac, *Bijeg od knjige*)

Uznik nije nikad gospodario arsenalima pamćenja i nikad nije stekao moć nad zaboravom. Treba se istodobno užasavati smrti i biti njen vjerni poslužitelj, istrajati sve dok zločin ne prestane biti trauma samogađenja. Grijeħ je nenadoknadivo i jedinstveno iskustvo, a logor nudi obilje dobro urezanih jedinstvenih i strahotnih prizora: zavodnički poj onkraj užasa i ravnodušnosti. I neobjašnjivu mahnitost. Smrt je izvan domašaja čovjekova iskustva i moći. Ubijanjem se pokreće nepoznato, a to tjeskobno sažimanje mračne i nepovoljne budućnosti tek je prava logoraševa sutrašnjica.

Pojačan je nagon za samoodržanjem, poništen je stid i ostaje samo nevidljiva zbilja po kojoj mjerimo posljedice naših ambicija, strahova i logoraš sve manje drhti od iščekivanja da će postati samo zalogaj nečije objesti. Sve manje ostaje prikovan čelom uz prozorsku rešetku i gledajući u tamu iščekuje. Zašto pak noć, kad se i po danu može dobro ubijati? Noć je krinka i štiti identitet krvnika. Odabrana žrtva grči se pod dekom na ležaju i čeka. Slično svjedoči i Antun Barac, zatočenik u Staroj Gradiški: »Ono najgore, što se događa u logoru izvršavaju po noći. Samo dođu, pozovu čovjeka i odvedu ga. Po danu je naoko sve u redu.«

Krv je ohladila i stisnula ledena ravnodušnost, puls je sve tanji, dah sve plići, disanje skoro pa nepotrebno. Dišemo na oči. Nevidljivo je sišlo na zemlju i pamćenje više ničemu ne služi; život je pothlađen i bez bolnog žara, sav uznojen i smrdljiv. Samo je važno nikad na mjesecini ne ugledati svoje lice, zagledati se u grubo i nesavršeno zrcalo. Logor je mefistovsko lovište i demonsko prosvjetljenje patnjom završava s maskom na licu. Tu je lovac nesputan i bezobziran, sirov i uporan. On, protivnik života – sterilni duh negacije, onaj tko obilazi omekšane duše i gnjili korijenje života zagovarajući prezrivu ravnodušnost – prikazuje se poticateljem preživljavanja i žrtva se za (jedno vrijeme) spašava postajući krvnikom. Kad povjeruje u neprozirnu krinku noći i svemoćnost zaborava, u vlastitu sjenu onkraj Dobra i Zla, u onaj zavodljivi umišljaj snage samoopropa – postaje spreman.

Vjerojatno nešto posve banalno i neprimjetno – neko slovo Božjeg pisma sačuva onu začudnost kad pročišćeni ostatak slučajnosti pokaže svoju namjeru, a oklijevanje i otpor savjesti makar za trenutak odgode žicom omeđenu okrutnost. Jednom će to biti Nada kao Gamulinova opsesivna neuroza (u njegovim marksističkim tekstovima) i njegova moć da zbog racionaliziranja slučajnosti podlegne prividu logike i odbaci vjeru. Nada kao profanacija i surogat Boga. Drugi put to je udaljena Ljepota, ali uvijek nešto nedohvatno i vrijedno žrtvovanja. Neuhvatljiva klica vjere u »jutarnju svjetlosti najviše nade«. Ta Nada je jača od straha i mahnitosti (nema nade bez strahovanja), i može usmrtniti Smrt, ali samo je Ljepota može nadživjeti.

»Niste dovoljno veliki da ne biste poznavali mržnju i zavist. Budite stoga dovoljno veliki da ih se ne stidite«, poručuje Nietzscheov Zaratustra sitnim i prijetvornim oltaroljupcima i pismoznancima.

»A koliko je tek potonulo u ponorima nade, pa bi zacijelo bilo dobro osloboditi se barem nje, riješiti se tog varljivog svjetla, rastvoriti i razgraditi

i sam pojam i sam princip nade, pa jedino tako smo i mogli u onom hodniku gledati tu malu ruku a da ni zadržali nismo. Samo kamo s memorijom? Kako da se nje riješimo kad je ona ono što je bilo, a nije ono što će biti, ili bi moglo biti.« (»Izgubljeni zaborav«, 1978)

Iskustvo suočeno s nadom redovito pobjeđuje. Iskustvo je pamćenju brat. O istoj prljavoj popudbini i svjetlu nade razmišlja i piše otočanin Slobodan Novak u *Pristajanju*:

»Možda postoje takvi oceanski prostori koji su odsutni, otuđeni, odlučali niz neotkrivene struje; možda ih nađemo, ako smo nepovratno i zauvijek ostavili za sobom na staroj obali ostatke svoje duše, ponosa, dostojanstva svoje osobe i nesreće svog roda.

Ako možemo tamo stići rasterećeni karga i masne kaljuže, bez svojih teških hrđavih sidara na lancima, ako ne vučemo za sobom u zavlacenju debele ofucane cime od sperance.

Ako ne nosimo pod rebrima posustali treperavi mišić što fibrilira uštipnut grčem uvrede i straha. Ako ne teglimo svoje ropstvo na edipovskim otečenim gležnjevima i na raskrvavljenim zapešćima i ne gnječimo svoje siromaštvo pod lažnim ogrtačem priručnog malodušnog mudroslovlja, fizike, kemije. Ako ne skrivamo svoju bijedu i svoje sljepilo duboko pod oklopima čeonog reznja, nazdravljajući prividno bezbrižno nasmiješeni... Cin-cin! Cin-cin!«

* * *

Možda smo jednostavno svi takvi, obični izdajnici kad smo zatočeni s užasom ravnodušnosti i potpunog nestanka, kad poželimo da je »ljepota samo smrt koja se kočeperi pupoljcima«, (Emil Cioran), jer željni smo samo sutrašnjeg dana. Sutra je željena budućnost po mjeri smrtnika. I smrt doista smrdi – »...smrt u truleži i u raspadanju, ona što je naličje života i njegova vječna pratilica«. (IS, »Srce Napulja«) I kakva je to sloboda koju smišlja logoraš (on samo želi biti negdje drugdje); koliko mu se srce stisnulo ili otvrdnulo, spustilo u trbuh i postalo pritajeno, drsko, oporo, podmuklo i zakleto spasu, sve kako bi se oslobodilo bodljikava obzora i pobjeglo; kakva su to lukavstva od kojih obraz potamni do zlobe, a oči vire iz gnoja? Jer ako nema druge, »sve treba prezreti i ostati na životu«.

Zato nemoćnik traži zaštitu umjetnosti, jedine uzdanice i nedvojbenog putokaza iz labirinta lutanja, patnje i nesreća. Samo umjetnost još drži otkrivena Vrata u Zidu, makar izlaz za nužnu, i pruža kakvo-takvo utočište. »U umjetničkom radu ništa nije toliko nužno koliko savjest: ona je jedini standard i jedina norma«, kaže Rilke. »U čitavoj dosadašnjoj filozofiji nedostajao je umjetnik«, piše Nietzsche, nedostajao je potrošivi stvoritelj što sličići čovjeku.

I samotnost je nenadoknadivi humus, nužan i nikad ga nema previ-

še. Velika prezasićenost ljudima dobro je doba sadnje. Umjetnost toliko obožava samotnost da je njome očarala i zaludila svoju sljedbu – Gamulina preko svake mjere – pretvorivši je u svoje isposnike. Jer gdje drugdje pronaći utjehu i smisao osame? Zar možda u trajno izgubljenom zavičaju, neuhvatljivom mračnom obzoru intelektualnog prenemaganja ili negdje između uspomena i ambicija: u obitelji, ulici, gradu, domovini, među prijateljima, potpunim strancima u prolaznom ljubavnom grču? U potomstvu! Ili možda ipak zaboraviti nutrinu i uroniti u potpuno odricanje od samoga sebe, jer nas sve to ionako čeka?

U umjetnosti se odmara Bog. I On pati od samoće, kažu transilvanijski Romi, jer »najmanje je samoće između ponora i hladnih zvijezda«; najviše u nezadovoljstvu. Zato je Stvoritelj ljudima omogućio slobodu, mogućnost da uoberu jabuku sa stabla spoznaje. Da nisu zagrizli ostali bi tek ukras velikog Božjeg zoološkog vrta, kućni mezimci na ispaši u Rajskome vrtu, ali nikad Božji sugovornici. I njima se Bog ne bi nikad objavio. I to se neprestano ponavlja: sloboda i njene posljedice – čime platiti? Svaki čovjek bar jednom stane pred zabranjeni plod i odvagujući između slobode i komotne poslušnosti na kušnju stavlja svoju narav i postaje puni čovjek. Božji sugovornik ili njegov mezimac, Adam Kadmon ili tek rajska kućna životinja.

Umjetnost je prikladni ermitorij i nepomućena vjera u nebeski zagovor; uistinu božanski dodir i naš put prema zvijezdama podmazan bdijenjem; kruh svagdašnji i dnevni obrok gladi, gutljaj istine i neutaživa žeđ za životom. Umjetnost je zaziv dodirnutih, i ta molitva samo ponekad dosegne svoje odredište.

»Umiru. Skupe se oko postelje i gledaju kako umire onaj koji je na redu. I tako redom – rekao mi je satir. Takve su, dakle, bile smrti, a dani? Nisam ga više pitao kakvi su im dani. Pošao sam do svog alberga i zatražio sobu.

U noći je bila praznina. Ali ni sutradan nisam otputovao. Jer učinilo mi se sve to nevjerojatnim. Možda je onaj jučerašnji dan zapravo bila noć, s blijedim snima. Trebalo je provjeriti samoga sebe«, piše Gamulin. (*IS*, »S onu stranu Cécine«)

Jer sve je bolje nego pomiriti se s tugom i pasti u zagrljaj tjeskobi. Otupljujuću potištenost računati za napredak, a sebe isporučiti ludilu, pa bilo ono i pretjerani zanos vjere. To sam ne jednom iskusio na vlastitoj koži: jezu nemoći i jecaj bezdana, taj pogled znatiželjnih duplji i pulsiranje aorte. Podmukli vab modrih ponora. Mračni kaos početka izjednačen s paklenim tminama posljednjih dana, jednako je strahotan u prvim svitanjima djetinjstva kao i u paučinastim sumracima prve starosti. Trenutak kad shvatiš da umireš od trenutka svog rođenja, pa koliko god taj trenutak dugo ili kratko trajao.

Gamulin nije prestao pisati, noćima je bdio i pisao. Godinama ležeći u postelji, ali ne i prikovan za postelju, nego okružen knjigama i listovima papira, notesima i bilješkama, svojom voljom u svom prirodnom

spisateljskom položaju, uvijek na lijevom boku s bilježnicom prislonjenom na postelju... O tome mi je pričao njegov sin Niko; vidio sam i prelistao tu silnu količinu bilježnica ispisanih teško čitljivim, ostrim noćnim rukopisom nesanice i bdijenja. Možda zato jer je nadahnuće kvarljiva roba s puno kala? U njima se sakrilo toliko pritajenog i neizrecivog: muka in-somnije, mehanički osmjesi, oštre prepirke i mračna rivalstva; sve što se moralo iz sebe istisnuti i prepustiti papiru. I baš ništa nije smjelo ostati za drugi dan. Kao da bi to zaostalo iz noći moglo otrovati svitanje i načeti svjetlost novog dana. Gamulin bilježi sve što nije želio podijeliti razgovorom i došaptavanjem, pisao je sebi i svijetu, ali ne bližnjima, prijateljima i poznanicima, njima je samo davao na čitanje. Bilježnice ostavljene sinovima s naznakom »Nije za objavljivanje« nitko od njih nije nikad do kraja pročitao. U bilješkama je vikao punim plućima kako ga nitko nikad ne bi upitao da mu prišapne tajnu logoraškog beznađa i ljudske nemoći. Tajnu je najlakše sakriti u literaturu. U knjizi, svima pred očima, neizrecivo je najbolje sakriti objavljivanjem. Izbacivši grube slike iščekivanja i okrutne potankosti nasilja, tajnu preživljavanja Gamulin je sakrio u dvoslojnosti *Ilarijina smiješka*, na rubu (ne)prihvatljivog i (ne)pojmljivog, u pomnom tkanju (ne)zamislivih analogija, zebnji u čitateljevu srcu. Bez velikih prizora, samo mali pomaci i fini vez potankosti.

»Eto, sada smo usred literature, i to baš one o infernu samom. Jedva da smo mogli izabrati gori put da dođemo do njegovih vrata. Ti dobro znaš, ako smo u stanju da od našeg pakla pravimo literaturu, od literature pakao praviti nećemo.« (IS, »Magnifice vir, messer Niccolò«)

Mašta i ljubav mu prethode, neizvjesnost mu dodaje smisao, jer život je zajedništvo samoće i buke svijeta; umijeće nama nepoznata Autora, »otajnog sanjača«, kako kaže Borges. Život je zapravo svojeglav! I nije svrha umjetnosti vjerodostojno prenijeti život na papir, platno ili notama zabilježiti pjesmu prirode, već stvoriti novi život, glazbu kakvu svijet još nije čuo, ali je odmah prepoznaje i prihvaća – stvoriti svijet ideja što prethodi svakoj stvarnosti i koji će se jednom dogoditi i već se događa. A svoju samoću ni sa kime podijeliti osim s umjetnošću. Uredni svijet riječi ne postoji, stvari nisu jednostavne, a još manje posložene. Književnost nudi izmišljene, a tako opipljive, stvarne osobe – i plete zbilju izvan svake sumnje; pomaže i odmaže, obnavlja i gradi svoj svijet ispunjen likovima, njihovim idejama i događajima, prizorima i slikama koje se tek imaju zbiti ili su se dogodile bez pravog svjedoka. Mašta je zaprega s mnoštvom divljih konja oblive-nih znojem. Na koncu ostaje samo umjetnost kao jedini svjedok vječnog čovječanstva i samo umjetnost uspijeva makar na kratko zauzdati vrijeme i potkrasti smrtnost. Vrijeme samo prolazi kroz umjetnost i ne stigne joj nauditi, isto je i s umjetnicima. Ljudi su svjedoci umjetnosti, ali umjetnost ne svjedoči za ljude, samo za umjetnika.

Za Gamulina svjedoče njegova djela, nezaobilazne stranice i pamćenje dobronamjernih; oni najbolje poznaju autora. To nisu oni »znalci« koji

se trse i upinju poboljšati sebe ili su se šlepali uz njegovo ime. U jednom trenutku kad su mislili da ga više ne trebaju, svi su ga se redom odrekli, ulizice među posljednjima, njima je privid lojalnosti bio bitan i poželjan ukras vlastite veličine.

* * *

Dakle evo i najavljenog ulomka, tih nekoliko rečenica koje možda najbolje ocrtavaju iskustvo predrasude i sljepoću očiglednog. Svi su znakovi tu, a mi ih samo uporno izbjegavamo vidjeti:

»Kako sam slabo poznavao život! Polako, veoma polako počeo sam opažati nešto posebno i kao zatravljeno. Ritam glazbe što je strujao redovima ovih sirotih slušalaca nekako je odudarao od zvukova što su pljuštali s podija. I njihove kretnje kao da su pripadale nekom drugačijem svijetu. Samo su lica bila u zanosu, često sa zatvorenim očima. Ili su pobožno gledali dječaka, koji je za njih izvodio čudo umjetnosti. Ponekad su se u tišini nešto dogovarali znakovima ruku.

I kad sam se na kraju saživio s ovom sablasnom pantomimom, najprije je neko moje unutarnje čulo shvatilo smisao prizora što sam ga već pola sata gledao. Sa strahom u očima okrenuo sam se mom pratiocu, ali on je, neprimijećen, već bio nestao. Tako je, dakle, završio ovaj moj jednostavan dan bez sjena i bez skrivenih misterija! Zadržavši dah, zaleđenih sam zjena gledao zanos glazbe na licima slušača i tihu igru njihovih ruku...

Svi su bili gluhonijemi.« (IS, »Golubovi u dvorištu«)

Ovaj koncert za gluhonijeme, kao i Pirandellova *Patarenska hereza*, na primjer – kao i sve prisposode o grčevitom klinču umjetnika s publikom, o »znakovima pored puta«, o nemilosrdnoj borbi autora s konzumentima znanja i kulture – govore samo o javnom mnijenju, publici, o raščupanoj gomili, naime. I o trajnom nesporazumu sa svijetom, neizostavnom poniženjem, a uvijek na štetu osobe. Privremeni pobjednik redovito je masa: veliki trbuh i još veća usta. Samo je mrtav umjetnik (ponekad) pobjednik nad osrednjošću i za čovječanstvo ima neku (suvenirnu) vrijednost. Samo mrtav umjetnik dobra je i gomili draga osoba, pa se njegovim imenom nazovu ulice, trgovi i jedno vrijeme dok je uspomena još mlačna rade simpoziji, naročito ako je u pitanju jadranska obala ljeti, i servirana oborita riba, kad se nađe dobar sponzor koji taj praznik festivne književnosti i pjesničko prenemaganje može platiti. Dok je živ, umjetnik neprestano smeta i zanovijeta, izaziva čuđenje, ogorčenje svjetinje, pravu nelagodu i neku vrst nehotičnog divljenja. Zato umjetnik živi osamu lumina. Zbog odvratnosti laži i smrada predrasuda živi svijet ideja i nevidljive zbilje, jer ona jedina stvara zbiljne svjetove iz nevidljivog »ničeg«. Čim se zaželi svjetla pozornice, umjetnik postaje ukras i praporak gomile, njen potrčko i zabavljač. Predrasude su neobično ljepljive, čak više od etiketa.

S druge strane osame smjestila se sajamska graja i narikanje, takozvana običnost svakodnevice – i prevaranti u obilnim količinama. Predstave lakrdijaša i gospodara rulje nikad ne prestaju. Bezbožna i neljudska gomila priželjkuje svjetlost pozornice, pozornost sebi sličnih, vlastitih »petnaest minuta slave« i običnog medijskog jauka; hinjenog ushićenja, pa kao srdela pod *svičom* vrti i vrulji. Karaoke umjetnici i trbuhozborci su sveprisutni, nimalo bezazleni, a publika oštećena sluha i vida, željna sebe i znakova života frenetično im aplaudira. Nitko, pa ni umjetnik, nema mandat slijepcima žiletom otvarati oči i ulijevati im ljepotu u tvrde kalupe neukosti i predrasuda. »Ovim ljudima od danas ne želim biti svjetlo i neću da me zovu svjetlom. Njih hoću oslijepiti!« – poručuje Nietzsche u svom mračnom evanđelju iz Zaratustrinih usta. Tako je oslijepljena osobna hrabrost i svijetom hodaju kiseli prkosnici.

»Treba poštovati umjetnost«, govori čovječanstvo i njegov glasnogovornik uljudba, a ljudi samo kimaju glavom. »Ništa lakše od toga«, zapisuje Grgo Gamulin u *Ilirijinu smiješku*. Služeći gore od sebe treba se prignuti do nezaboravnog poniženja, naučiti se strpljenju i nadati samozaboravu; živjeti umirući i usvojiti sveti nauk kao osobnu mjeru. Početi od nule te jednako preživjeti zahtjevanu osamu kao i kanibalizam netaleantiranih. Ne treba im nimalo svijetliti, ni slabašno kao zvijezde noćnog neba, njima je draža pomrčina, ona će najbolje svjedočiti njihovu žilavu ambiciju bez pokrića, samo razjapljena usta puna oštih zuba. Učenje treba čuvati i sačuvati, sabirati, a ne ga po jalovini razmahivati. I zato je Gamulinovo svjedočenje o jednoj napornoj i bezobzirnoj epohi danas tako važno. Knjigom osvjetljena prošlost, kao zalog boljoj budućnosti, nema zamjene.

Novi putovi suptilnosti i jednostavnosti

Josipa Gogić: *Nacrtati usne*
(Matica hrvatska, Karlovac, 2015.)

Nakon Maje Urban, Osječanke kojoj je 2014. godine za pjesnički rukopis *Urbane* od A do Ž dodijeljena Hrvatska književna nagrada Grada Karlovca „Zdravko Pucak“, još jednom u grad Osijek pristigla je ta nagrada koju dodjeljuju Grad Karlovac i Matica hrvatska Karlovac. Naime, povjerenstvo (Stjepan Čuić, Neda Omrčen i Draženka Polović) za dodjelu te nagrade za mlade hrvatske pjesničke nade u 2015. godini odabralo je rukopis *Nacrtati usne* Josipe Gogić, ekonomistice i stručne suradnice za studentska pitanja na Odjelu za kulturologiju Sveučilišta J. J. Strossmayera u Osijeku. Treba reći da je mladoj autorici to druga nagrada za pjesnički rukopis jer je iste godine za rukopis *Male stvari* dobila nagradu za najbolji neobjelodanjeni rukopis, dosada bezknjigovnog autora na Pjesničkim susretima u Drenovcima.

Stihove Josipe Gogić objelodanjene u zbirci *Nacrtati usne* povjerenstvo opisuje kao introspektivne, intimističke i „lišene svjetala pozornice i preglasnog svijeta gomile“. Poezija je to koja izvire iz subjektova najdubljeg kutka, rasterećena iskustva gruboga egzistencijalizma kojem tako često podilaze pjesnici suvremenoga hrvatskog pjesništva. Autoričini tekstovi u zbirci nisu podijeljeni u cikluse, nisu niti imenovani, već su naslovne smjernice zamijenjene tri-

ma zvjezdicama koje otvaraju čitatelju mogućnost krajnjeg posvećivanju pojedinome tekstu. I upravo stoga što ne možemo govoriti o ciklusima i njihovim popratnim strukturnim obilježjima ili pak naslovima koji upućuju čitatelja na motivsku ili tematsku preokupaciju teksta, zbirka odiše otvorenošću i jednostavnošću. Jednostavnošću oblika – vrlo kratkih stihova s čestim opkoračenjima radi isticanja ključnih mjesta; jednostavnošću jezika – ekonomičnog, ali ne škrtog, tečnog s nježnim metaforama koje ponajviše skrivaju subjektive najintimnije strasti i želje; jednostavnošću tema – privatna zaokupljenost tijelom, dušom, Drugim u njegovim sličnostima, više no razlikama spram same sebe.

Kao jaka mjesta tekstova, s kojima možemo povlačiti i metaforičke paralele u interpretaciji, pojavljuju se tijelo, cvijet, djeca/dječje. Slične asocijacije nudi i grafičko rješenje naslovnice u baby pink tonu, a taj će ružičasti ton vrlo dobro korespondirati s ilustracijom bogato propupalog bijelo-ružičastog cvijeta. No čitajući naslovnu sintagmu, a poslije mu pridružujući i epitete tjelesnoga, erotičnoga, strastvenoga („Zgužvane plahte otkrivaju. / Biti prisutna u svom tijelu, / smijem li željeti više od toga?“; „Nema više ničega tamnoga / u ljepoti divljega cvijeta, / koji je prevladao sram, / i skinuo svoje latice.“) ilustrirani cvijetak poprimit će sasvim druge konotacije.

Stihovi u pjesmama pokušavaju progovoriti iz onoga iskonskoga („Sve je stvoreno čisto“), neukaljanoga, a pjesnički subjekt umnogome se koristi upravo slikama koje impliciraju suptilnost, bjelinu, čistoću: novorođeno dijete, reinkarniranje djetinjstva, prve zrake proljeća, trenutak buđenja i sl. Povremeno se događa i to da se intimno i

osjećajno nađe u koliziji s patosnim ushićenjima. Ipak, i te će se krajnosti ponekad poništiti slikama melankoličnih neodlučnosti kojima je subjekt prožet. Pritom se dječje neozbiljnosti i bezbrižnosti zamjenjuju potpuno suprotnim mislima služeci se ponovno botaničkim metaforikom: „Neke biljke nisu dovoljno jake / da naprave potomke. / Stvaraju ciste da izbjegnu bliskost.“ ili „Iste noge, / isti onaj zanos / od prije nekoliko godina, / uz jednu malu razliku: / lišće se presvlači / u haljinu boje trule višnje.“ U nekoliko navrata subjekt jasno iskazuje svoje emocionalne rastresenosti te iz ljubavne ili neke druge nesretne okolnosti zaključuje: „bojim se da više nikad neću biti sretna“, jer kada se rasprše dječje iluzije, ostaje surova realnost: „Ujutro pred svitanje, / s užasom smo shvatili, / da ono što smo najviše željeli, / nikad nismo imali.“ Zato se subjekt okreće pisanju koje shvaća kao ogoljavanje same sebe („osjećam se kao gola / želim im reći sve“), ali isto tako pomirljivo će prihvatiti svoje identitetsko skrivanje i otkrivanje, nemogućnost prodiranja u svoju bit. Subjekt neće imati želju uhvatiti se u koštac s identitetskom nestalnošću: „U popodnevnom šetnjama postajem suptilno svjesna / nemogućnosti određenja svog identiteta. / Takav mi vakuum ne smeta, dapače, / rado mu se prepuštam.“

Subjektova promjenjivost stanja, između infantilnog žedanja za imaginarnim i melankoličnih strepnji, te njegova rezignacija u promišljanjima o vlastitu identitetu, kao onome što se istodobno otkriva i skriva, u konačnici će funkcionirati u zbirci kao komplementarnosti. Stihovi suptilne mirnoće i skladnosti Josipe Gogić u njezinu pjesničkom prvijencu pokazat će onu stranu hrvatske suvremene poezije koja i dalje ostaje u domeni prirodnog i nepatvorenog, intuitivnog i osobnog, onu stranu koja zatamljuje egzistencijalističke spektakularnosti, a oslanja se na romantičarsku fleksibilnost. S pozornošću stoga treba očekivati drugu zbirku ove autorice te vidjeti hoće li se njezino pjesničko pismo nastaviti razvijati u pravcu zacrtanom u njezinu prvijencu.

Ivana BULJUBAŠIĆ

Konavoski vez

Stijepo Mijović Kočan: *Sin otac sin*
(Alfa, Zagreb, 2015.)

Pjesnik, pripovjedač, putopisac, esejist i kritičar Stijepo Mijović Kočan u uvodnoj napomeni svoje proze *Sin otac sin* (2015.) navodi kako je „djelo u cijelosti plod piščeve mašte te da je sličnost moguća jedino u nečijem prihvatu ili tumačenju, ne i u stvarnosti“ i time ponavlja mantru kojoj nisu odoljeli ni mnogi drugi (auto)biografičari prije njega (a vjerojatno ni poslije). Bilo kako bilo, riječ je o fikcionalizaciji građe iz genealogije neke ruralne konavoske loze koju pripovjedač promatra (možda i sudjeluje) u naraštajnomu slijedu te u sustavnoj neprilagođenosti pojedinaca uvjetima ne samo urbana života nego i smjenni mnogobrojnih ideoloških, političkih, socijalnih, kulturnih pa i širih društvenih paradigma kroz noviju hrvatsku povijest. Autor se opredijelio za vrlo jednostavnu gestu jednačenja faksije i fikcije: prevladava iskustvo doslovnosti pa i tzv. naturalizacija situacija i događaja pri prijenosu dijelova iskustvene građe, no ono na temelju čega se najbolje prepoznaje da je na djelu svojevrsna literarizacija – jest narativni postupak dvoglasna pripovijedanja u obiteljskoj povijesti i životopisnim posebnostima njenih članova u kombinaciji s nizovima stvarnih i izmišljenih osoba i lokaliteta. Naime, ta je genealoška priča prenijeta u sustavnom dijaloško-polemičarskom diskursu koji tvore dva pripovjedna subjekta u udruženom pripetavanju: autorski glas koji se uporno, nerijetko i ukrižano, javlja s gledišta sina i oca te oponirajući glas njegova, nazovimo ga, *alter ego*, koji relativizira a time i problematizira stavove svog prethodnika. Oba se javljaju inkontinuo u povelikim kolažiranim *streamovima* koje čine nizovi parataktičkih rečenica i nanizanih sintagma kojima se oponaša asocijativan tijek svijesti premrežen sjećanjima, dojmovnim senzacijama, ubrzanim mislima, idejama i ideologemima; povremeno se u iskaznu bujicu refleksija ubacuju obiteljske i šire društvene

anegdote koje također teku u nezadrživoj verbalizaciji te zauzimaju katkada stranicu do dvije teksta ispunjena ulančanim sintagmatskim dionicama odijeljenima samo zarezima. Uloga se tih dvaju govornih „automata“ razlikuje: u jednoga govornika pretežu solilokvijske dionice koje imaju ne samo izvještajnu nego i emotivnu vrijednost, drugome je govorniku dodijeljena uloga aktivnog, tj. kritičnog slušatelja, a njegova upućenost u ispovjedne sadržaje prvoga omogućila je provokativan i ironičan ton upadica. Tako je nastala određena polemičarska pa i dramska napetost koja traje i onda kada govornici zamjenjuju uloge pa glas drugoga *ja* pripovijeda i na svoj način komentira (vlastite) biografske zgođe, dok ga prvi govornik kritički sluša, odnosno, povremeno prekida ili potiče, usporava ili ubrzava priopćenja, kontrolira istinitost iskazanoga ili vjerodostojnost tvrdnja ne zanemarujući ni opravdani subjektivistički poriv u pripovjedača koji proizlazi iz napredovanja zaborava (u skladu s Jiméneзовim „zaboravom, divnim zaboravom“) u odnosu na protekla iskustva i događaje („Znam da je objektivn samo Bog, a da svaki ljudski subjekt može biti samo subjektivan, samo subjektivno govoriti i pisati...“ Mijović Kočan, 2015., 108).

U kolažiranu napetost argumenata i protutvrdnja koje su posljedice stalne igre sjećanja i poluzaborava u okviru te nedvojbeno disperzirane obiteljske priče, prodiru sadržaji koje možemo pratiti usporedo na privatnoj i javnoj razini. S podosta se empatije razvija priča o povijesti disfunkcionalnoga braka i isto takvog roditeljstva pripovjednog subjekta, „osamljenika i pravednika s kraja svijeta“ (111), prepričava se obiteljska povijest u stoljetnom rasponu siromaštva i vitalizma, a u njegovu okviru dvoglasni protagonist interpretira i svoje sudjelovanje („Htio sam – prije svega - da obstanemo u našim nasljednicima kao Alejići Velini, da nas mrzitelji ne iskorijene, zato sam i želio imati više sinova...“; 171).

Ta se dionica priče može interpretirati kao užarena potraga za očinskim identitetom: pripovjedač rekapitulira osobnu, naglašeno emotivnu dramu koja proizlazi iz dugogodišnje bračne krize i posljedičnih roditeljskih frustracija vezanih uz odnose sa sinovima u njihovim formativnim godi-

nama kao i poslije. Na nju se nadovezuje dramatična potraga za obiteljskim identitetom sa sinovskoga rakursa: subjektivirani pripovjedač rekapitulira dramatičnu povijest svojega konavoskoga roda u četiri naraštaja i dvije stotine godina unutra, odnos s roditeljima, sinovsku ljubav, suosjećaje, krivnju, patnju, griznju savjesti, istražuje granice egzistencijalne slobode kao i obiteljsku izdržljivost pri sučeljenju s različitim životnim ugrozama, u susretima s tzv. graničnim situacijama. Tako zacrtan odnos otac-sin u temeljima je tradicionalnog kršćanskog svjetonazora i patrijarhalnih ideologema o obiteljskoj održivosti: „... otac si, bez oca nema života, kao što ga nema ni bez sina, otac i sin su život samo zajedno, samo kad čine treće novo jedinstvo, sveto trojstvo: ne postane li sin otac – života nema.“ (121).

Međutim, istodobno se oko njega kao i ostalih sudionika i nastavljača obiteljske loze plete opasna, povremeno i izrazito tražična mreža izvanjskih okolnosti, dakako u paušalnom „neredu“ sjećanja i drugih mislenih izazova; tako čitatelj saznaje crtice iz povijesti rodnoga kraja u ozračju svjetskih ratova, upoznaje aktere i činjenice iz šire i nacionalne povijesti, iz zagrebačkog života u socijalizmu pod ozračjem tajnih službi i njihove djece, za Informbiroa, Hrvatskog proljeća, potom i Domovinskog rata te tranzicijskih aporija, a tu je i figura Golog otoka te drugih mitskih mjesta stradanja hrvatskih domoljuba disidenata. U to je ozračje uklopljen i pripovjedačev lik u povijesnom traganju za vlastitim društvenim identitetom, no također iz polemičarske i razgovorne perspektive koju zagrijava njegov stalni pratitelj i unutarnji „korektor“, usredotočen na subjektivistička lutanja svojega sugovornika. Tako se usporedo sa sinovskom, odnosno očinskom, identitetskom krizom postupno u priči oblikuje društveni identitetski kurikulum pripovjednog subjekta, a teško prevladiva otuđenost na intimnom planu čita se i kao neprevladivo društveno disidentstvo koje izaziva podjednake patnje. Isto onako kako su se ljubav i mržnja očitovale u tragičnom sinovsko-očinskom klinču te poopćavale do te mjere da se više „ne zna tko je otac i tko sin“ (106), tako se i lik hrvatskog domoljuba prelamao kroz prizmu osamlje-

nika i pravednika, buntovnog „djeteta socijalizma“ (67), ali i domoljuba koji se u tjeskobi svakodnevice i duge materijalne oskudice suprotstavlja ideološkim stereotipima, konformizmu, razornim oblicima političkog nasilja bez obzira na posljedice.

Pripovjedačeva jaka „genetska svijest“ (167) razapeta između više etapa usporjenih životnih priča o otuđenosti na privatnom i disidentstvu na javnom planu, odredila je i leksičku raznolikost u tekstu, tj. prodor raznih dubrovačkih govornih posebnosti i lokalizama posebno kad su predci u pitanju, ali i u ulorcima kad je priča rezervirana za meditacije o emotivnim slomovima, borbi za opstanak u nesnošljivim socijalnim okolnostima, o medijskim spletkama, nezaposlenosti i otkazima, dijagnozama i bolestima, odlascima i smrtima najbližih. Autor se na kraju te obiteljske kronike pozabavio i metatekstualnim promišljanjima o naratološkim posebnostima svoga teksta te ustvrdio kako je ideja o dvoglasnom pripovijedanju bila samo književna doskočica „tek način kazivanja, tek pristup, radi lakšeg snalaženja, radi življeg pripovijedanja, ja nisam podvojena osoba, Altera, dakle, nema...“; (213). Unatoč tomu što je djelomično izgubio svoju djedovinu („prigrabila“ ju je država) i što genealoška priča završava emotivnim rasapom na naraštajnoj razini u okviru uže obitelji, pripovjedač se usredotočio na iscjeliteljsku ulogu književnoga čina, kojemu se sustavno vraćao čitav život, te je na paradigmi svoga beletrističkog opusa iskazao tvrdu vjeru u sebe i opravdanost vlastita postojanja unatoč svim privatnim i javnim frustracijama („Ja sam samo jedan, jedinstven i neponovljiv...“; 213); na taj način, dakle, s pomoću kreativne geste, udovoljio je napokon iskonskoj žudnji za pouzdanijom, dakle, književnom identitetskom potvrdom, što je spoznao tek u životnom smiraju i nakon drame višestrukih razočaranja.

Dunja DETONI DUJMIĆ

Naslov?

Nevenka Nekić: *Jaka*
(Vlastita naklada, Zagreb, 2016.)

Recenziju romana spisateljice Nevenke Nekić „Jaka“ započeo ću citatom odlomka iz njezinoga ranijeg romana „Jean ili miris smrti“ koji sam imao čast predstaviti u Zagrebu nakon njegovog izlaska 2012. godine:

Kako potvrditi ovaj opis osim maštom spisatelja. Mrtvi ne mogu izreći, preživjeli su većinom krvnici i šute. Godinama će vladati muk, a onda će se dogoditi kopernikanski obrat. Krvnici će postati žrtve, a žrtve krvnici. Pravo na patnju dobit će ubojice krivotvorenjem činjenica.

Spisateljica Nevenka Nekić dosljedno, bez obzira na uspjeh i cijenu tog uspjeha, stalno i uvijek jednako, zastupa glas mrtvih, žrtve, ona ne dopušta da se dogodi taj kopernikanski obrat u kojem će krvnici i žrtve zamijeniti svoja mjesta. Zato je prirodan i logičan motto njezina novoga romana „Jaka“:

Dok sam na svijetu, svjetlost sam svijeta.
Ivan 9,5.

Svjetlost je život junakinje koju u ovom romanu opisuje Nevenka Nekić, i sama spisateljica je svjetlost svijeta, ona ne želi da se dogodi ta zamjena, taj obrat u kojem će laž postati istina i žrtvu će zamijeniti njezin krvnik. Spisateljica pronosi svjetlost dobra i ondje gdje su mrak zla i ljudska posrnuća najdublji, gdje je nade malo a dobro se krije ili krivotvori krivotvorenjem činjenica. Radnju autoričini stalni napor da muku svijeta – u njenom romanu taj svijet obuhvaća Hrvatsku i Bosnu i Hercegovinu, prostor na kojem obitava hrvatski narod – rastvori i raščlani kroz paradigmatičke sudbine svojih uvijek snažnih književnih likova, neslomljivih karaktera, koji slijede svoju savjest i nepromjenjive zakone na kojima se osniva ova civilizacija. Ti snažni karakteri, tragični kao Jean u „Jean ili miris smrti“ ili Jaka u istoimenu romanu nazvanom njenim

imenom, nastoje sačuvati svoju ljudskost i onda kada je gnječe žrvnji politike i povijesti, zločin, laž i rasap svake civiliziranosti i morala. U ovom romanu djevojka pa žena i majka Jaka – koju pritišću i razdiru ratovi, mržnja, zlo – pesonifikacija je one neugasle i neslomljive snage kojom se život, narod, pojedinačnik brani od zla. Ispovijedajući sudbinu Jake spisateljica nastoji objasniti, rastvoriti i raščlaniti postupke i razloge svojih snažnih književnih likova.

Roman „Jaka“ monumentalna je, epska kronika života jedne žene koju je Bog obdario ljepotom i snagom duha – one su joj pomogle proći sve Scile i Haribde siromaštva i neimaštine, mržnje i ratne okrutnosti, progonstva i kažnjavanja. Jaka je snažna metafora bezbrojnih sudbina, sličnih, manje i više tragičnih sudbina žena, znanih – poput Kate Šoljić i male Vukovarke u plavom kaputiću iz žalosne vukovarske kolone – ili tisuća neznanih Jaka, majki, žena, sestara i kćeri koje su svojom fizičkom i duhovnom snagom, vjerom i ufanjem pobjeđivale sotonsku bezobzirnost ideologija – fašizma, nacizma i komunizma – ideologija koje su se u dvadesetom stoljeću sukobljavale, prevladavale i oblikovale sav naš život. Ispovijed devedesetogodišnjakinje gorak je prikaz života jedne žene, života obremenjena poviješću i ratom, opterećena nedaćama politike, ideologija i krvoprolića. U tom povijesnom košmaru i mori, paklu i potonuću svega ljudskoga pobjeđuje neslomljiva, životna snaga ljubavi i obrana života personificirana u liku Jake. Nakon svih okrutnih udaraca sudbine zajednički zagrljaj muža koji se vraća iz zeničke tamnice, kćeri i žene pripovjedačice ove tragične životne priče i nosivog stupa obitelji, nadonosan je završetak i početak novog ciklusa života koji bi mogao biti sretniji/ljudskiji od proživljenoga.

Svoju bogatu životnu isповijed devedesetogodišnja Jaka u monološkoj formi prenosi mlađoj slušateljici – cijeli roman je snažno dramski intoniran i lako bi se mogao pretvoriti u snažnu monodramu. Prevladavajuća boja glasa, ton, timbar njezine isповijedi žal je mlade žene, djevojke za početkom, za djetinjstvom, za neopterećenom mladošću, sretnim životom, prepunim obećanja i nade.

U meni je još živjela moja mladost, zatvorena, neispunjena. (str 165.)

Povijest, politika, rat, ideologije, nasilje, zločini, bešćutnost, nečovjštvo i okrutnost oduzeli su joj mladost, zapravo odredile cijeli život, prisilili je na otpor, borbu i samoodržanje, očuvanje života, muža, djeteta, obitelji, vjere i smisla. Jaki su zle sile povijesti ukrale sretno djetinjstvo i pokrenule sve životne mehanizame obrane koji su joj genetski bili urođeni, koje je osvijestila i njima se odlučno i smjelo stala branila.

Samo znam za nož u srcu koji mi je uvijek prezeo život na dva dijela – na mojih prvih četrnaest godina u toplom južnom gnijezdu i na ostatak koji se protezao tamo – amo po Bosni i Slavoniji. Nigdje više nije bila prava moja kuća, dom moj. Stalno sam imala osjećaj privremenoga, tuđega. Stalno sam se vraćala na uspomene koje su onda bile potpuno beznačajne, a sada vidim da su mi sačinjavale život. (str. 20).

Povijest našega tragičnog hrvatskoga dvadesetoga stoljeća sabijena je u toj priči o jednoj hrvatskoj obitelji sa siromašnoga juga. Siromaštvo je pokrenulo Jakine roditelje da u noći pred početka Drugoga svjetskog rata s velikim brojem djece potraže sreću u obećanoj zemlji bez gladi – Slavoniji. Na proputanju Bosnom na kratko se zaustavljaju u Travniku i Derventi u kojoj oca prevare ljudi za koje je naivno mislio da su pošteni, no oni mu otmu novac kojim je mislio zasnovati novi život svojoj obitelji u Slavoniji. Derventa im postaje privremena, no – pokazat će se uskoro – za roditelje, braću i sestru, ne i za Jaku – stalan dom. Počinje rat i stvara se NDH, no ubrzo nastaje nesigurnost i nemir, uskoro počinju pobuna i oružani sukobi. Jaki, koja djevojački romantično čeka svoga pravoga odabranika, upravo se tada događa ljubav s domobranskim dočasnikom iz Slavonije. U žurbi se vjenčaju i muž odvodi Jaku majci preko Save, tamo im se rađa i kći Marija. Događaji se počinju vrtoglavo ubrzavati, redaju se nevolje rata i porača – Jakin brat gine, oca slučajnost spašava od smrti, ali i nepovratno mijenja u prestrašena, uništena čovjeka. Jakina muža slučajnost spašava od smrti, NDH se raspada i on dezertira, majka i Jaka skrivaju ga u u kući, stalno u strahu od različitih vojski koje se povlače ili nadiru za poraženima. Nakon dolaska partizana i oslobođenja muž

se obraća prijatelju iz djetinjstva, sada komunističkom dužnosniku, i moli ga da mu pomogne sakriti optužujuću domobransku prošlost. Kao pismenom i obrazovanom čovjeku prijatelj mu nalazi mjesto u poljoprivrednoj zadruzi kraj Banja Luke i tu obitelj započinje mirnodopski život, pun opreza i sumnji. OZNA sve nadzire, stalno istražuje i propituje svačije života, posebice Hrvata u većinskom kraju sa srpskim stanovništvom. Jedini je spas stalno mijenjati mjesta i seliti se s jednoga poljoprivrednog dobra na drugo. Obitelj se naposljetku skrasila u Livnu, otac se sprijateljuje s fratrima, od njih posuđuje knjige koje čita malenoj kćeri. Postaje kum zarobljenom njemačkom liječniku, okuplja u stanu nekolicinu prijatelja s kojima može slobodnije razgovarati. To ne promiče pažnji tajne komunističke policije i na montiranom procesu cijeloj skupini Hrvata i muslimana komunistička pravda osuđuje Jakina muža prvo na smrt pa na doživotnu robiju i konačno na osamnaest godina robije u zeničkoj tamnici. Jaku i kćer Mariju komunistička vlast tjera iz Livna i one se vraćaju roditeljima u Derventu. Započinju težak život u neimaštini i pod stalnom prismotrom. Pomoć im pruža Jakina obitelj i rijetki dobri ljudi. Svaki mjesec posjećuju muža i oca, stalno u strahu da u teškom zatvoru on ne će preživjeti fizičko i psihičko mučenje. Tako čine godinama sve do amnestije i njegova oslobađanja. Obitelj se ponovno spaja, to je pobjeda ustrajnosti, vjere i ljudske snage, početak uskraćena, ukradena života.

Okrutan život prekinuo je Jakino arakadijsko djetinjstvo i odrastanje u sretnoj obitelji s mnogo djece, odrastanje djevojčice koju fizička drukčijost i ljepota izdvajaju i određuju za sreću i dobro, no povijest joj namjenjuje stalnu kušnju, bol i patnju, ali i nadu. Njena snaga, vjera i molitva, ufanje u spasenje i pobjedu dobra i ljubavi dale su joj moć da prebrodi sve te opasnosti, slabosti i prijetnje. Sjećanje, uranjanje u djetinjstvo oaza je njezina mira i spokoja, mjesto okrepljenja za koje se vraća, skuplja snagu za nove izazove koje dramatičan život postavlja pred nju. Konj Putalj kojeg u djetinjstvu jaše na čuđenje patrijarhalnog okruženja i zbog čega se osjeća jakom i drukčijom znak je same slobode, nespitanosti i radosti. Roman nam otkriva svojevrsno „proustov-

sko bogatstvo“ – razbuktava prisjećanja na mirise, taktilne očute, slušne i kolorističke atrakcije djetinjstva u Aržanu, Kamešnici – kraja iz kojeg Jaka i njezina obitelj potječe. Spisateljica snažno opisuje buđenje Jakinih erotskih navještaja, daleku čulnost mlade žene koja još nije svjesna svoga tijela, osjećaja, strasti.

Prolazim kao kroz bajku jer ne dodirujem zemlju, poda mnom su svezane trave u malim nabreklih vodama, a umorni vjetar noćnik lagano me dira (str.16).

Roman karakterizira epski pripovjedački ton. Posebice je dojmljiv jezik romana, pun je jezičnog bogatstva. To je jezik Tina Ujevića i A. B. Šimića u kojem nas iznenade i razvesele riječi pune zvonkosti, točnog osjećanja, naboja i ljepote: žaropek, ruzinasto, rzaj (mog Putalja), zaimača, zvizdan, plavi zračak, bezdanjača, omorina, likaruša...

– U meni zvone riječi koje sam naučila tamo, na jugu, javljaju se i traže da ih ne zaboravim (str. 25).

Rečenični ritam je ritam vještoga epskog pripovjedača, govornika – nezaustavljivo napreduje, melje poput mlinskog kamena ili kolskog kotača u stalnom okretaju, u otkrivanju novih slika, osjećaja, prispodoba i ljepote riječi.

Nekoliko je ključnih lajtmotiva ova romana: „Zemlja Bosna“, „Miris krvi“, „Snovi“, „Narod“, „Vrijeme koje stoji“, „Skidanje lanaca“.

Zemlja Bosna

Iako pridošlica, Jaka se srođuje sa sudbinom Bosne, duboko je se doima povijesna sudbina toga „tamnog vilajeta“ i tragično je doživljava.

Šutnjom obgrli brda i doline, u *hujanju vibora sjedio je strah.*

Cijelo jedno poglavlje romana, Jaka u svojoj ispovijedi posvećuje zemlji Bosni.

Oko nas u dubokoj i teškoj pogubi Bosne. (Bosna) je ostala u meni.

To je svojevrsan plač nad tom od zlih ljudi i od Boga – zbog nepoznata, ali uč-

njena grijeha – kažnjenom zemljom. Opisom jedne slike iz crkve Sv. Ivana Krstitelja u Kraljevoj Sutjesci autorica nam na dojmljiv način daje svoj doživljaj Bosne.

Slika „Krštenje na Jordanu“ urezala mi se u pamćenje: iza leđa Kristovih dižu se strašni dimovi i oblaci su suri, ni jedno lice nije radosno. Slika čuva tužnu ozbiljnost i neku slutnju samoga zla, kojoj i zemlja i likovi hode, a u dimu drevna Zmija zemlju Bosnu pali. (Str. 162.)

A onda nam prispodobom, snažnom slikom otkriva da ima nade i za tu jadnu, žalosnu i zaboravljenu zemlju:

Krist do prsa zabijen u zemljicu Bosnu – reljef Krista – vidi se samo gornji krak križa i dio Prsa. Fra Duwnjak nam objasni: To je zato jer je križ duboko zabijen u zemlju Bosnu. (Str. 161.)

Ima nade, križ, vjera u Isusa Krista toliko su duboko ukopani u tu zemlju natopljenu krvlju, izmučenu, žalosnu i zaboravljenu, katolička vjera toliko je čvrsta u bosanskih i hercegovačkih Hrvata i da ih nikakvi pogromi i nasilja nisu istjerali i ne će iz nje istjerati.

Miris krvi

Sljedeći snažan motiv koji obilježava ovaj roman je „miris krvi“. To je oćut, instinkt, nagonski refleks, duboko urođeno osjećanje opasnosti, pogube i zla koje se prenosi s generacija na generaciju ljudi u stalnoj biološkoj opasnosti, u obrani, bijegu, skrivanju, u strahu za opstanak svoj i svojega potomstva. Sintagma „Miris krvi“ upozorava nas na tu sposobnost da narod izvrnut višestoljetnoj pogubi instinktivno naslućuje smrtnu opasnost i užas krvoprolića. Vjekovno iskustvo ratova i smrti nas uči da *Uvijek može biti još gore; stalno je neka sjena mračnog pretkazanja.*

Svijest o stalnoj opasnosti i iskustvo kako joj se prijeti otvara nadu, tanku zraku svjetla, zrnice optimizma da život uvijek pobjeđuje – za one koji vjeruju, koji se bore, koji su jaki ima nade, ima budućnosti – ma kakve bile opasnosti koje prijete. Takvu nadu nam otvara život ove snažne devedesetgodišnjakinje koja se nije predala pritiscima politike, i malim je svakodnevnim junaštvima – ne velikim gestama i parolama, buntovništvom i otvorenim otporom, za to su sudbinom određeni drugi – već borbom za preživljavanje svoje kćeri i sebe, mukotrpnim radom, čekanjem, molitvom

i ufanjem, strpljivim posjetima tamnici i zatočenom mužu, sjećanjem na djetinstvo – pobjeđivala sve svoje nevolje.

Jaka Jaka – radanje ljubavi – moja duša

u sebi je, u svojoj ljudskoj punoći pro našla snagu za preživljavanje i za običnu ljudsku pobjedu nad raznim ideologijama i njenim bezbrojnim oblicima zla.

Snovi

Istaknuo bih još jednu temu, još jedan lajtmotiv ovog romana – snove. Oni su izraz onog podsvjesnog, intuitivnog toka Jaki-ne svijesti. Kroz snove Jaki se predskazuju i najavljuju, naslućuju tragični događaji koji pogađaju njenu obitelj – smrt brata, čudesno spasenje oca i sudbina muža. Ženska intuicija obrana je i alarm koji je stalno drži budnom pred opasnošću za nju i njene najmilije.

Skidanje lanaca

Ovaj roman je svojevrsno metaforično „skidanje lanaca“ straha, šutnje i potiskivanja u zaborav užasnih stvari koje su se događale u strahotnom dvadesetom stoljeću, otkrivanje užasa i zločina o kojima se šutjelo pred drugima, pred obitelji, posebice pred djecom, i tako ih se čuvalo od opasnosti i posljedica za izgovorenu istinu. Jaka upoznaje, dijeli sa svojom kćerkom Marijom iskustvo i istinu o prijetnjama i nepravdi, a Marija kao mlada darovita spisateljica pretlačće to iskustvo u poeziju i prozu, u stvaralačku književnu istinu i snažnu izražajnost koja na neizravan način mora dotaknuti i njezine čitatelje. Prenošanjem istine s generacije na generaciju, povijesne, ali prije svega umjetničke istine, način je na koji se mogu pobijediti krivotvorine, neistine i laži.

Vrijeme koje stoji

Osjećaj „vremena koje stoji“, u kojem je pravi život okamenjen ideološkim dogmama i prisilama, u kojem zapravo nema onoga pravog, svakodnevnog života, slobodnog i radosnog odnosa među ljudima, ljubavi i sreće među mladićem i djevojkom, ženom i muškarcem, roditeljima i djecom, među ljudima, to je vrijeme u kojem vlada zloduh Partije, politike, ideologije, bezdušnosti i

bezosjećajnosti, oni prožimaju središte ovog romana. Nevenka Nekić – na početku arkadijskom idiličnošću, na kraju trpkim ali sretnim završetkom – pobjeđuje tu statičnost, tu umrtvljenost života u koji su uronjeni Jaka i njeni suputnici. Nakon Jakinog djetinjstva i snažnog protoka vremena središnji dio romana zbiva se u „zaleđenom vremenu, u vremenu koje stoji“ i tek moćna Jakina snaga, metafora za snagu života koja uvijek pobjeđuje, na kraju nahrupljuje i najvjешćuje svijetlu i bolju budućnost.

Narod

Vjera u narod još je jedan važan motiv ovog romana, vjera u njegovu snagu, u moć preživljavanja i obnavljanja, u nadvladavanje svih pa i onih najvećih opasnosti – prijatiji istrebljenjem, biološkim zatorom. Narod u svom pamćenju, u svojim najboljim nasljednim osobinama, u svojoj tradiciji, kulturi, vjeri i jeziku ima sredstva za obranu i u najtežim okolnostima – čak i onda kad nema oružja ni državu da ga brani, kad mu ostaje samo njegova gola koža, dobrota pojedinaca, Katolička crka i vjera.

U dobrom književnom djelu zrcali se vrijeme u kojem nastaje, u njemu se zrcale ili naslućuju sve povijesne, političke, gospodarske, psihološke, kulturne, emotivne, visokovrijedne, ali i profane odlike vremena u kojem je stvoreno. Kroz umjetnički snažno opisane pojedinačne ljudske sudbine otkrivamo i čuvamo istinu o vremenu u kojem smo živjeli. A ono je bilo tragično, krvavo, vođeno politikom koja je potiskivala, kažnjavala i zabranjivala istinu. Nevenka Nekić spateljica je čiji romani su uvijek nepatvorena i književno snažna slika vremena i povijesti, prepuna boli i radosti, ljepote i ruga, dobra i zla a u konačnici uvijek oda životu, čovjeku, njegovoj snazi, nadi i vjeri. Njezina književna djela su svojevrsno „skidanje lanaca“ sa svih oblika nasilja i prisile nad čovjekom, želja za ljudskim životom, za nevinošću djetinjstva, za ljubavlju, za vjedom u dobro i lijepo. „Jaka“ je zadnja u nizu njezinih knjiga koje otvaraju vrata u većini nepoznat, neispričan i zatajen svijet. Moramo ga poznavati kako bismo živjeli ljudski ponosno i sretno.

Miroslav MEDIMOREC

Život treba beskrajno voljeti

Zvonimir Balog: *Stoj ili pucam od zdravlja*. (HKZ, Hrvatsko slovo, Zagreb 2015.)

Za zbirku pjesama *Stoj ili pucam od zdravlja* Zvonimir Balog je rekao da je to njegova najbolja zbirka. Nažalost, veliki čovjek i veliki književnik koji je svojim impozantnim opusom od sedamdesetak knjiga ostavio trajni trag u našoj književnosti i kulturi, više nije s nama. Nećemo se moći zajednički veseliti još jednome njegovom uspješnom djelu.

Najnagrađeniji hrvatski dječji pisac i utemeljitelj suvremene dječje poezije, autor *Nevidljive Ive* za koju je dr. sc. Stjepan Hranjec ustvrdio da je „presudan događaj u hrvatskoj dječjoj književnosti“ te knjiga *Ja magarac i Dijete koje se nije htjelo roditi*. Balog je bio i vrstan pjesnik za odrasle. To potvrđuje njegovo sudjelovanje u *Knjizi sedmorice* davne 1957. godine. Među pjesmama iz te zbirke kojima je jedan od osnovnih motiva samoća, posebno se ističe antologijska *Poslije takozvane smrti*. Ona je uvod u pjesnikovo bogat misaono svijet jer, između ostaloga, obrađuje temu intenzivnog prožimanja života i smrti.

Godine 1961. Balog objavljuje knjigu *Ekvilibriraj; Pepeo i pepeo* 1968., *Preporučenu pticu* 1975., *Řibu na biciklu* 1977., poetsku zbirku *Sklon disanju* 1982. itd. Ipak, svoj je pjesnički vrhunac dostigao zbirkom *Pjesme za prvu ruku*, 2003. čija nas raznolika tematika i raznovrsni stilovi vode u ludički svijet, u igre jezikom, u apsurde i grotesku. Usprkos svim izvornim neobičnostima, Balog nas mudro i vješto, na sebi svojstveni duhovit način i igrajući se, navodi na otkrivanje pravih životnih vrijednosti kao što su primjerice ljubav i prijateljstvo. Njegov osebusni duhoviti stil prepun zanimljivih igara riječima plijeni čitateljevu pozornost i ne dopušta mu predah. Pjesnikova pak razmišljanja o raznovrsnim temama – od onih intimnih do

društvenih i psiholoških, kao i promišljajna o životu u provinciji i u gradu, navode nas na čitanje u jednom dahu, od početka do kraja.

Najnovija knjiga svestranoga i neumornog umjetnika – pjesnika, slikara, pisca aforizama, ilustratora, antologičara, kipara itd. naslovljena *Stoj ili pucam od zdravlja* sastoji se od devet poglavlja. I u njoj su razvidni pjesnikova izrazita energija i neumorno igranje. U ovoj se pjesničkoj zbirci Balog opet igra na svoj prepoznatljiv način – riječima, jezikom, pjesničkim formama, ritmom, retorikom... Izrazito vješto gradi svoj vlastiti, autentični poetski svijet. I ovdje je razvidno da ne robuje nikakvim pravilima – slobodno i neopterećeno miješa stilove i pjesničke oblike, razne govore... Kroz šalu i(li) grotesku govori nam o ozbiljnim temama kao što su ljepota stvaralaštva, život, prolaznost vremena, naš jezik:

hrvatski jezik je napokon/ izašao iz anonimel/ sad bez straha može lupati svoje imel/ njime slobodno lupaju il/ mutavi mute i oni kojima jelsudjeno da šute (Hrvatski jezik).

Baloga prije svega zanimaju riječ, pjesničko stvaralaštvo i vještina pisanja koju u ovoj zbirci simbolizira olovka: *Mojoj olovci prijete! Da će joj razbiti nos! Jer ostavlja trag o koji! Se spotiču vladari i armije osvajačal (Mojoj olovci prijete).*

Ludičke igre, groteskne i apsurdne situacije te izvrtanje riječi virtuosno prikriju duboku misaonost, te, ponekad, oštru kritiku društva i socijalnu osjetljivost:

Moja olovka piše nosom! Jer je ćoravali

pun joj je nos svegal/ Kopa po tom bogatstvu /Po tom svegul/ Ko hrvatski profesori li nezaposleni radnici! Po kontejneru (Moja olovka)

Kao i u prethodnim Balogovim pjesničkim zbirkama, i pjesme prikupljene u zbirci *Stoj ili pucam od zdravlja* odišu iskrenošću. U njima se veliča poštenje i jednostavnost, misaonost i mudrost.

I ovdje su riječi protest protiv ljudske ludosti i zloće, način bijega iz nelijepa svakodnevice, poziv na maštanje: *Već cijelo selo o tome pričal/ Kako spavam sa sobom/ Kako mi sobom pravi djecul/ Koju tajno prodajem/ Da bi mogao kupiti kr/ Uha jer drugačijel/ istinski umjetnici u Hrvatskoj/ Ne bi mogli preživjeti! (Već dugo vremena).*

Balogov čudesan svijet opet nam nudi raskoš tema i mnoštvo životnih poruka i pouka. Pjesnik zaista dojmljivo isprepleće neobično i obično, parodiju i satiru, crni humor i poetične i idilične slike krajolika. Neke od njegovih pjesama virtuosne su i slikovite preslike radosti zbog stvaranja i stvaralačkog zanosa. Ova je poezija prepuna neke čudne magije koja nas neodoljivo privlači, obavlja nas i nudi nam otkriće mnogih tajna. Jedna od njih je i Balogov životni moto – voljeti beskrajno život.

Upravo onako kako ga je volio ovaj vječno nadahnuti pjesnik razigrane mašte za kojega je španjolski pjesnik Graciliano Martin Fumero rekao da je trebao dobiti Nobelovu nagradu za književnost.

Slazemo se!

Željka LOVRENČIĆ

KRONIKA DHK – Srpanj, kolovoz 2016.

– 5. srpnja

U Vrgorcu je u Tinovoj kuli dodijeljena književna nagrada *TIN UJEVIĆ* pjesniku Dragi Čondriću za knjigu pjesama *Sedam velikih biblijskih poema* (Naklada Bošković, Spit, 2015.). Nagradu je uručio predsjednik povjerenstva Tomislav Marijan Bilosnić. Pjesme Drage Čondrića interpretirao je dramski umjetnik Joško Ševo.

– 16. srpnja

U Zagrebu je u 76. godini života preminula LJERKA SCHIFFLER.

– 25. srpnja

U Zagrebu je u 92. godini života preminuo SLOBODAN NOVAK.

– 4. kolovoza

U Podstrani na književnoj manifestaciji *Dobrojutro more* književnici Mariji Petričević, sestri Mariji od Presvetog Srca dodijeljena je *Plaketa Dobrojutro more* za cjelokupni književni opus. Povelju je njezinoj nećakinji Branki Buljan Petričević uručio predsjednik Društva hrvatskih književnika Božidar Petrač.

– 5. kolovoza

U Selcima na otoku Braču održana je 26. svehrvatska jezično-pjesnička smotra *Croatia rediviva ča-kaj-što* na kojoj je su-

djelovalo dvadesetak pjesnika iz svih triju hrvatskih jezičnih stilizacija: čakavske, kajkavske i štokavske. *Maslinovim vijencem* ovjenčan je Delimir Rešicki, koji je tako postao *poeta oliveatus*, a čiji će stihovi biti uklesani na mramornoj ploči *Zida od poezije*. Na rijetko dramatičnom poetskom maratonu, na kojemu je predstavljen i zbornik *Maslinov vijenac V* s izborom iz djela posljednjih pet oliveatusa (Zidić, Stamać, Bošnjak, Fišer, Koroman.

– 11. – 14. kolovoza

U Opuzenu, Pločama, Metkoviću i Podgradini održani su *VIII. Neretvanski pjesnički susreti – Maslini u lice*. Sudjelovali su: Željka Lovrenčić, Enerika Bijač, Mirko Čurić, Antun Lučić, Marina Radić Kljajo, Ružica Martinović Vlahović, Maša Matija Vekić i Đuro Vidmarović. Književna nagrada *Neretvanska maslina* dodijeljena je književnici Ružici Martinović Vlahović.

– 20. kolovoza

U Dubrovniku je u 78. godini života preminuo NIKICA PETRAK.

– 23. kolovoza

Održano je Povjerenstvo za Zagrebačke književne razgovore.

Maja KOLMAN MAKSIMILJANOVIĆ

REPUBLIKA, mjesečnik za književnost, umjetnost i društvo.
Izdaje Društvo hrvatskih književnika. Uređuju Milan Mirić i Ante Stamać.